

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๕

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๕

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี
ฉบับพันเจ็ดหมื่นสาม (ฉบับ)

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์

โปรดให้พิมพ์แจก

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายพันเอก พระยาสิทธิวิจิตรเสวก

(พัน จุลเสวก)

ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๐

๓๘๑๓๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์เศกคัมภีร์

เลขที่ ๑๗๖

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงศพ นายพันเอก พระยาดีวิจุตเสวก (พัว จุตเสวก) เจ้าภาพมีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือที่เกกอกการศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องหนึ่ง เป็นของสำหรับแจกในงาน ขอให้กรมศิลปากรเป็นพระหัตถ์มอบ

กรมศิลปากรได้เลือกได้ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งเป็นหนังสือที่ทรงประราถนาอย่างยิ่งของผู้ไม่ใจในทางประวัติศาสตร์ เมื่อเจ้าภาพได้รับเรื่องไปพิจารณาโดยรอบคอบแล้ว ก็แสดงความพอใจ และตกลงรับพิมพ์ตั้งปรากฏอยู่ในเล่มนี้

บรรดาพระราชพงศาวดารสยามความเก่า กับเรื่องตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ที่กรมศิลปากรมีต้นฉบับอยู่เวदान ทั้งที่พิมพ์แล้ว และยังมีได้พิมพ์ คือ

(๑) พระราชพงศาวดารฉบับหอจดประเสริฐ มีบานพระแนกบอกไว้ดังนี้

“ศักราช ๓๐๕๒ ศักราชกษัตริย์ ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เห็นชอบระหม่อมสั่งว่า ให้เอากฎหมายเหตุของพระโหราเขียนไว้แต่ก่อน และกฎหมายเหตุซึ่งหาได้แต่หนังสือ และเหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดารนั้น ให้คัดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียว ให้ระดับศึกษารากันมาคงเท่ากัน”

ได้ความว่า เป็นพระราชพงศาวดาร ที่ สมเด็จพระนารายณ์ มี
พระราชโองการให้เรียบเรียงเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๓ ความเริ่มต้นแต่แรก
สถาปนาพระพุทธรูปพระเจ้าพะเนงเข็ง เมื่อรัชกาลจตุศักราช ๖๘๖
(พ.ศ. ๓๘๖๗) และแรกสร้างกรุงเทพมหานครที่ศรีอยุธยา เมื่อรัชกาล
จตุศักราช ๗๓๒ (พ.ศ. ๓๓๓๓) สืบมาจนถึงพระโรง จ.ศ. ๗๖๖
(พ.ศ. ๓๓๕๗) ตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พิมพ์
อยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓

(๒) พระราชพงศาวดาร ฉบับจำลอง จ.ศ. ๓๓๓๖ (ตรงกับ
พ.ศ. ๒๓๓๗ เป็นปีที่ ๗ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี) ได้
ปลัดกษาเดิมเดียว เป็นฉบับหลวงเขียนครึ่งกรุงธนบุรี ว่าด้วยเรื่อง
ราวตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พิมพ์อยู่ในหนังสือ
ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕ จำนวนรัตนกุ่ม และเท่าได้เดียวกับฉบับ
หลวงประเสริฐ

(๓) พระราชพงศาวดาร ฉบับจำลอง จ.ศ. ๓๓๕๕ (ตรงกับ
พ.ศ. ๒๓๕๖ เป็นปีที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๓) มี ๒ เล่ม เป็นฉบับปลัด
ว่าด้วยเรื่องราวในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเล่มหนึ่ง ใน
รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอีกเล่มหนึ่ง เขาใจว่ายังไม่มี
การชำระแก้ไขเพิ่มเติมในคราวนั้น เพราะบางแห่งบอกไว้ชัดว่าต้น
ฉบับขาดครึ่งหน้า แต่พอปล่อยให้ขาดอยู่ตามฉบับเดิม เมื่อนำมา
สอบกับฉบับชำระเรียบเรียง พ.ศ. ๒๓๓๘ คือ ฉบับพันจันทนาศ
(เงิน) ปรากฏว่าฉบับพันจันทนาศ (เงิน) แต่งเติมครึ่งที่ขาด

นั้นแล้ว ฉบับจำลอง จ. ศ. ๓๓๕๕ นี้ ถึงจะมีไม่ครบบริบูรณ์ ก็เป็นหนังสือที่ดีในทางรักษารูปสำนวนเก่า แต่ยังไม่มีโอกาสพิมพ์ออกให้แพร่หลาย

(๕) พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์เพิ่มเติม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ฉบับหมอบรัดเล เริ่มความตั้งแต่แรกสร้างกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา ต่อมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ถึงความลงเพียง จ. ศ. ๓๓๕๕ (พ. ศ. ๒๓๓๕) อันเป็นปีที่ ๓๓ ในรัชกาลที่ ๓ ไม่มีบาทพระแก แต่คงว่าชำระหรือเรียบเรียงเมื่อไร เป็นแต่บอกไว้ ทบกลงในเล่มต้นว่า "พระศรีสุนทรโวหารได้ช่วยชำระคุดฉบับข้าง เห็นว่าถูกต้องช้อยแล้ว" และมีข้อความในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดมาแทรกผสมอยู่หลายตอน จึงเป็นอันรู้ได้ว่า พงศาวดารฉบับนี้ได้มีการชำระกันมาแต่ช้อยาน้อยครั้งหนึ่งเมื่อรัชกาลที่ ๕ ก่อนที่หมอบรัดเลจะได้นำมาลงพิมพ์

(๕) พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เริ่มความตั้งแต่แรกสถาปนากรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ถึงความลง จ. ศ. ๓๓๕๒ (พ. ศ. ๒๓๓๓) ได้คงอยู่ในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระราชทานไปให้เซอวีเยอนเปาริง ที่เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงชำระพระราชพงศาวดารร่วมกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ตั้งแต่ พ. ศ. ๒๓๘๘ เป็นต้นมา (ดูพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ รวมครั้งที่ ๕ หน้า ๓๖ หรือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒ หน้า ๒๓๘)

เข้าใจว่าการชำระครุณน คงจะได้ทรงกระทำมาตบัตติรัชกาล
 ของพระองค์ ซึ่งดำริว่าเป็นฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์เมื่อ พ.ศ.
 ๒๔๔๕ นั้นแล้ว ทงจะเข้าใจดังนี้ ก็เพราะมีคำนำ ภาษามาตา เป็นท
 ตั้งเกศอบแห่งหนึ่ง แต่ก่อนมาเรียกคำนำว่า มาตาภาษา ครุณเมือ
 พ.ศ. ๒๔๓๓ มีต้นท้ายของรัชกาลที่ ๕ ปรากฏในหมายเหตุถึง ต้นฉบับว่า
 มีพระบรมราชโองการห้ามมิให้เรียก มาตาภาษา โปรดให้เปลี่ยนเรียก
 กลับกันว่าภาษามาตา พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่ใช้
 คำว่า ภาษามาตา จึงสันนิษฐานว่า ภายหลังเมื่อพระราชทานฉบับเริ่ม
 ทรงชำระให้แก่เซอร์ยอนเบาริงไปครั้งหนึ่งแล้ว ยังทรงพระอุคสาหะ
 ชำระเพิ่มเติมต่อมาจนถึงบัตติรัชกาลของพระองค์ แต่เดี๋ยยตายก็ไม่มี
 บานพระเนกบอกไว้ เซรอยยว่า การททรงชำระคือ ๆ นานนั้น จะยังไม่สม
 บูรณตามพระราชประสงค์ ก็อาจเป็นได้

(๖) พระราชพงศาวดาร กรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์
 (จาก) ข้อความโดยมากยติกับฉบับหมอบรัดเลพิมพ์ เว้นแต่เรื่อง
 ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ตอนปลายยติก็ออกมา มีแปลก ออกไป
 หลายนแห่ง พิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘

(๗) พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีจำนวน
 สมุดไทยตามลำดับเป็น ๒๒ เล่ม ชาติในระหว่างบ้างบางเล่ม เริ่มต้น
 แต่แรกสถาปนา กรุงเทพ ทวาราวดีศรี อโยธยา คือ มาจนถึงรัชกาล
 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พอเริ่มความคอนตันกรุงรัตน โกสินทรก็หมด
 ฉบับ แต่ตั้งเกศได้ว่า ยังไม่สุดเรื่อง คอนกรุงศรี อโยธยาพิมพ์แล้ว

นับเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๔ ส่วนตอนกรุงธนบุรีพิมพ์ในเดือน
 นับเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕

พระราชพงศาวดารฉบับนี้ มีบานพระแนกบอกไว้ว่า “ศักราช
 ศักราช ๓๓๕๗ มีเกาะสี่ทิศ ส้มเต๋จพระบรมมหาราชวัง
 พระเจ้าอยู่หัว ผ่านถวัลย์ราชนครเทพทวารวดีศรีอยุธยา เสด็จพระ
 ทนงค์ค่อมหาปราสาท ทรงชำระพระราชพงศาวดาร” ดังนี้ จดศักราช
 ๓๓๕๗ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๗ เป็นปีที่ ๓๕ ในรัชกาลที่ ๓

ยังมีข้อความตอนท้ายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ (ค.ประชุม
 พงศาวดารภาคที่ ๖๕ หน้า ๓๗๗) กล่าวเป็นบานพระแนกเพิ่มเติมไว้
 อีกว่า “เพียงนเรศวรเพชราชกับพระเจ้าเสือทำไฉนแตกชน บัดนี้
 ส้มเต๋จพระพรเจ้าอยู่หัวมรดงให้เจ้าพระยาพิชัย กระทำเรื่อง
 พระนารายณ์เป็นเจ้า กับพระเพชราชา พระเจ้าเสือ พระบรมโกศ
 พระเจ้าพระทองศรียามรินทร์ ทำศักราชภักดีกันไป”

ถ้อยคำตรงนั้นจะหมายความว่า เรื่องชำระเรียบเรียงไว้แตกชน
 ละเพาะตอน กรุงศรีอยุธยา สดุดึงเพียง ต้นรัชกาล ส้มเต๋จพระเจ้าเสือ
 แลควมพระบรมราชโองการ ให้ท่านเจ้าพระยาพิชัย ร้อยกรองเพิ่ม
 เต็มจนออก แต่มีใต้อาษอความปรบปรุ้งเข้ากบตแต่งไว้แตกชนน
 คงให้แยกช้อย่างหาก การทำเช่นนั้น ให้ความรู้ในทางตำนานการชำระ
 เรียบเรียงพระราชพงศาวดารเป็นอย่างดี จะใต้อบรมถองแท้ว่า เรื่อง
 แตกชอนมีอยู่เพียงไหน แต่งเติมต่อมาอีกเท่าไร มีฉะนั้นจะหาทาง
 ฉะนั้นฐานให้ทราบใต้อความจริงใต้อาก

หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีข้อความ
เป็นหลักฐานแตกต่างจากฉบับหมอบรัดเลย์ และฉบับพระราชหัตถเลขา
หลายแห่ง เป็นประโยชน์มากในทางสืบสวนค้นคว้าประวัติศาสตร์
สยาม ซึ่งผู้ได้รับคงขยันค้น โมทนาทั่วกัน

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ฉบับหลวงที่อาศัยต่อมทานมิไม่บริบูรณ์ จึงนำ
จะมีการขาดตกบกพร่องอยู่บ้าง แต่กระนั้นก็ได้พยายามที่จะให้เรียบ
ร้อยเป็นหนังสือที่ดี ส่วนตอนไหนขาดเรื่องอะไรบ้างก็บอกไว้ด้วย
ทั้งยังขอความใน หนังสือต่าง ๆ ที่แย้ง หรืออนุโลมกัน ทำเป็นเชิง
อรรถไว้ อีกตามสมควร

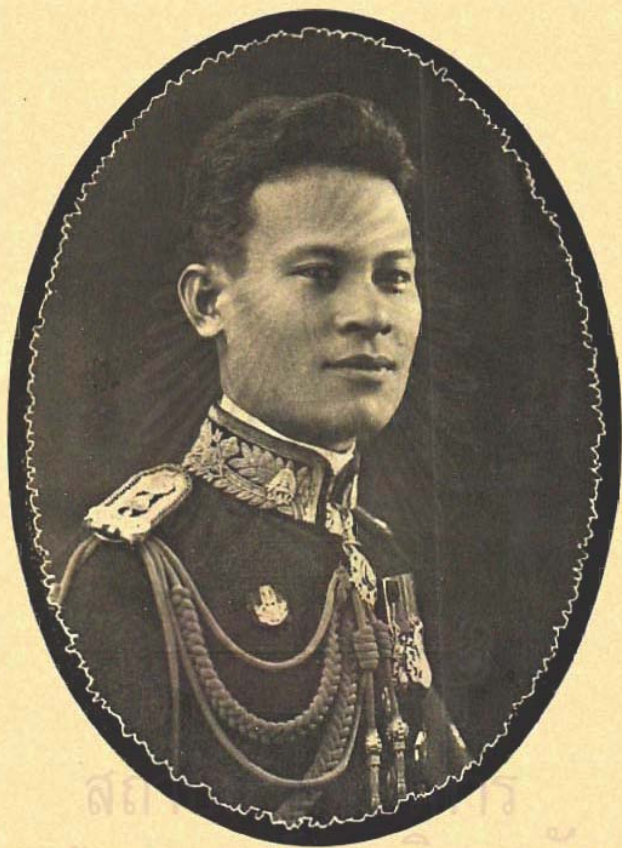
นอกจากพระราชพงศาวดาร ได้รับรวมสำเนาท้องตรา พ.ศ.
๒๓๓๖ ถึง พ.ศ. ๒๓๓๗ และบัญชีข้างหลวง พ.ศ. ๒๓๓๘ ถึง พ.ศ.
๒๓๖๐ เทาของมณีนีเทศออกมาเรียงไว้ด้วย เป็นหลักฐานประกอบ
พงศาวดารได้ อีกหลายข้อ

อนึ่ง เพื่อสะดวกแก่การค้นหานาม และเหตุการณ์ ถ้าจำเป็น
ได้ทำสารบัญชารวบรวมเรื่องไว้ท้ายเล่มพร้อมแล้ว

กรมศิลปากรขอ อนุโมทนา กุศลชรัวมงคล ที่ เจ้าภาพ สร้างสม
บำเพ็ญเพื่ออุทิศบุญกุญานต์ดี อันพึงสำเร็จโดยฐานะสมควรแก่ นาย
พันเอก พระยาตรีจุฑเสวก (พัว จุฑเสวก) เพิ่มพูนความดีความ
เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นในสัมปรายภาพเบื้องหน้าต่อไป

กรมศิลปากร

วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๐

สถาบัน
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระยาสิทธิอุลเสวก
(พวี จุลเสวก)

พ.ศ. ๒๔๓๐ - พ.ศ. ๒๔๗๗

ประวัติสังเขป

พ.อ. พระยาสิทธิจุลเสวก

พ.ท. หลวงสุวรรณประพันธ์ บันทก

นายร้อยโท ขุนพิศดารพิชัยทัช (พิศดาร จุลเสวก) ผู้แทนและ
จัดการ ผลประโยชน์ ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์ เจ้าจุลจักรพงษ์
และผู้เป็นศิษย์ ทั่วกรของข้าพเจ้า พร้อมด้วยคุณหญิงเชื้อ สิทธิจุลเสวก
ผู้มารดา ได้มาหาข้าพเจ้า และขอรับรองให้ข้าพเจ้าช่วยเรียบเรียงประวัติ
วงศ์ตระกูลของนายพันเอก พระยาสิทธิจุลเสวก ลงพิมพ์ในหนังสือซึ่งจะ
แจกช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านผู้นั้น ในฐานะที่ข้าพเจ้า
เคยชอบรักและนับถือ พ.อ. พระยาสิทธิจุลเสวก อย่างใกล้ชิดสนิทสนม
กันมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๑๕ ปี ก่อนท่านจะถึงอนิจกรรม ข้าพเจ้าจึง
ไม่มีเหตุผลอันใดจะปฏิเสธได้แม้ทั้งที่ ในเวลาเรียบเรียงนี้จะกำลังมีธุ
การในหน้าที่ชุกมากอยู่ก็ตาม และข้าพเจ้าก็ได้ปฏิบัติสนองความประสงค์
ของท่านผู้ขอรับรองครบถ้วนแล้ว คือขอทบทวนประวัติ ซึ่งตามระเบียบจะมีสิ่ง
ใบบทพร้อมทั้งจำกัดขอรับอภัยอย่างคุณ ณีจากบรรดาท่านผู้ ได้รับแจก
ชำระช่วยไป เพราะการร้อยกรองประวัติการณ์ของบุคคลผู้ มีเกียรติคุณ

เมณฑลชอปรกมกคนแก่ชาวชนทั่วไปคงเช่น พ.อ. พระยาสิทธิสุดเสวก
 นั้น ย่อมไม่มิต่างที่จะมิให้ชาติตกบงกชพร้อมไมตรีกันใดก็กระนั้น ๓ อย่าง
 ไรก็ตาม ชาวเจ้าก็ยังมีเดียงซึ่งความพินใจมิได้ ในการได้ฝากบท
 ประพนธ์นอบ ๆ ใจ เมินอนุตถรรณยอน ๓ แห่ง ปฏิกรารกฯ ดังของท่าน ผู้
 วยชนม์ ผู้เคยมีอุปการะคุณแก่ข้าพเจ้ามาแต่หนหลัง

พระยาสิทธิสุดเสวก เป็นตัวอย่างของตัวอย่างทั้งหลายในเกียรติ
 ประวัติแห่งข้าราชการผู้มีวิริยะ พากเพียร เป็น เบื้องหน้า มี กตัญญู
 กตเวทีอย่างแรงกล้าเป็นนิตย์ ศักดิ์ประภัสสรของวิบวดีเชิษรมณิ สังวร
 ะภาพนใหม่บรรดุดมจนเห็นเด่น เพราะเช่นนั้นชาวเจ้าจึงได้กล่าวแต่ต้น
 ว่าการเรียงประวัติของผู้ชอบด้วยบุคคลกตัญญูเช่นพระยาสิทธิสุดเสวก
 นั้น เป็นของยากนักยากหนาที่จะหาถ้อยคำใดมาสรรพรพรรณนาให้ผู้อ่าน
 ได้ตระหนักซึ้งกับพฤติกรรมอันแท้จริงที่ใด แสดงตลอดกาล ๕๐ ปีกับ ๕
 เดือนแห่งชายสมัยของเจ้าคุณผู้นั้น

โดยนามเต็ม ก็ชื่อนายพิ้ว สุดเสวก โดยชาติกำเนิด ก็ชื่อนายพันธ์
 สุดเสวก บิดา และนางคตอัย สุดเสวก มารดา โดยกาดปฏิสันธิ
 ก็ชื่อนางคาร แรม ๒ คำ เดือน ๔ ปีกุด นพศก จุติศักราช ๒๔๘๘
 ตรงกับวันท ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๐ พระยาสิทธิสุดเสวก ได้ มั่งโตมค
 แดงยังตนไปกว่าสามัญชนทั้งหลาย ซึ่ง ชื่อนิยมเป็น ชื่อ แรก แห่ง
 ความดีใจของท่านผู้อ่านทั้งหลาย พระยาสิทธิสุดเสวกเป็นเด็กชายพิ้ว
 สุดเสวก นั้น ได้รับอุปการะเลี้ยงดูจากท่านบิดามารดาเขียงนกกตกรรม
 และนิกตสาทรกรรม ตามฐานะเท่าที่ท่านจะสามารบประสิทธิ์ประสงค

ได้ เพราะกรมประเทศอันเป็นภมิดำเนาที่เริ่มต้นชีวิตของพระยาสิริฯ นั้น
ก็อับจนระมาศ อาเภอดั้งชั้น จังหวัดชลบุรี คงปรากฏในประวัติความ
ทรงจำของพระยาสิริฯ จุดเสียดมันทกใจเองคงเคียงทรงช้อพอยู่ ว่าคงมี

“ราว พ.ศ. ๒๔๓๖-๗ ได้รับความชอบรมจากบิดามารดาให้รู้จัก
การทำสวนทำนา การค้าส่งมา เป็นต้นว่า เวลาไปทำสวนก็เอาไปด้วย
ให้เห็นวิชาทำสวนคงแคบแคบคน พรวนดิน คายหญ้า ดอกทองร้อง
ปลดก้นไม้ รักษา และรดน้ำต้นไม้ ตลอดจนการเฝ้าเก็บผลไม้ขาย
ลงถึงเวลาทำนาทำเอาไปด้วย เริ่มตั้งแต่ไถนาก เกี่ยวข้าว นวดข้าว
จนจนข้าวจนฉาง วันพระ ๘ คำ ๓๕ คำหยุดทำงาน ไปทำบุญและฟัง
ธรรมที่วัดจำปา”

คนรู้จักจุดธรรมเนียมชาติพอแล้ว ท่านบิดามารดาได้นำไปฝากเข้า
โรงเรียนหนังสือไทยณ โรงเรียนประถมศึกษาคณะมณฑป ในคลองบาง
ระมาศ เวียงอยู่ ๓ ปี จบหลักสูตรของสมัยนั้น ซึ่งเป็นยุคแรกแห่ง
การศึกษาแบบใหม่เพิ่งเริ่มจกขึ้นในกรุงสยาม ถ้าบิดาจากนั้นท่านบิดา
มารดาทำให้บรรพชาเป็นสามเณร พอตาตึกขบทุกตั้งเข้าเรียนหนังสือ
ขอหมอกไปทั่วทั้งจำปาตนเองตามความนิยมของคนไทยในสมัยนั้น การ
เรียนหนังสือขอหมอกของเด็กชายพวก จุดเสียด เป็นการศึกษาแบบ “ศิษย์
วัด” ฉะนั้นจึงเป็นการฝึกหัดสอยให้เกิดความกล้าแข็ง ความอดทน
ต่ออาการครากคร่าทาทำลายให้มันคงจะไปในตัว

อย่างไร ก็ตาม หล้าจากนั้น พระยาสิริฯ ก็ได้ ทพ ใหม่ คือ
หลวงศักดิ์มั่งเขตผู้เป็นอาว์ ซึ่งขณะนั้นเป็นนายอำเภอบางกอกใหญ่

ชวนไปอยู่ด้วยที่ตลาดขวัญ จังหวัดนนทบุรี หอวงสังกัดฯ ให้ความ
 อบรมในชีวิตใหม่ เป็นชีวิตการศึกษาคณะทอจรรจนาคาร ชนจากแห่ง
 เดิม โดยผู้ให้ทำงานป็นอยู่กับเสมียนอำเภอทั้งหลาย พระยาธิบดี
 คชบุรีจักโลกมากจน จึงปรากฏว่าวิชาเท่าที่ใครรับมาแต่ก่อนยังไม่พอ
 แก่การจะทำงานได้ จึงต้องกลับไปเข้าโรงเรียนอีกครั้ง ๓ ซึ่งระหว่าง
 นั้นมีอายุได้ ๓๒ ปีแล้ว การเข้าโรงเรียนยุคหลังของพระยาธิบดี ฯ นเป็น
 การเรียนเอาจริงจัง ณ โรงเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส ผ่านชั้น
 ประโยคประถม แต่ก็ได้ย้ายไปเรียน ณ โรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะ
 (เป็นส่วนนอกทางด้านวัดขาดยัดเดียว) จนสอบได้ชั้นมัธยมตอนต้นเมื่อ
 อายุ ๓๘ ปี แต่ยังมีทุนสำเร็จชั้นสูงสุดของโรงเรียนหนักตั้งเริ่มชีวิต
 แรกของการทำงานหาอาชีพ โดยออกมาเป็นเสมียนกรมสรรพากรรับ
 เงินเดือน ๆ ละ ๕๐ บาท และได้มีโอกาสทำการตรวจบัญชี ไร่รับ
 จำนวนที่ซื้อได้ ได้รับเงินมาเห็นจพเศษออกเดือนละ ๕๐ บาท รวม
 เดือนละ ๘๐ บาท ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ คชบุรีระหว่างทำงานนั้น ก็ได้
 กระทำการสมัครกับนางสาวเชื้อ เริ่มตั้งครอบครัว ตั้งบุตร เป็น
 ทศบศ ผู้ครองเรือนอันมีหลักฐานตั้งแคบคั้น
 ตั้งได้กล่าวแต่แต่ต้นว่า พระยาธิบดี ฯ เป็นผู้ชอบด้วยความซนซน
 แข็ง ประกอบด้วยมานะอดคำหะแจะวริยะภาพอันแรงกล้า ฉะนั้นงาน
 ของพระยาธิบดี ฯ ททา จึงเป็นผลเชิดชูความดีความชอบเด่นชัดโดยลำดับ
 ถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ กรมสรรพากรก็เลื่อนตำแหน่งให้ เป็นเจ้าพนักงาน

ผู้ ๑ จึงขอสมัครเข้ารับราชการ ทหารใน กองโรงเรียนนายร้อยชั้น
ประถม ได้รับการบรรจุเข้าตำแหน่งจ่านายสิบประจำกองบังคับการ
โรงเรียนนายร้อยชั้นประถมในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ นั้นเอง

พระยาสุวิ ๑ มณฑลไฉ่ ลังกาจตุรทธานคิงปฏิบัติในระหว่างรับ
ราชการทหาร เป็นการเปลี่ยนชุดยศครั้งแรก ๓ ครั้งนี้ :-

“ในระหว่างที่รับราชการในตำแหน่งจ่านายสิบของบังคับการโรงเรียน
ประถม ผู้บังคับบัญชาได้กำหนดตารางงานให้ทำ คือตั้งแต่
ยี่รุ่งถึง ๘ นาฬิกาเช้า ผูกหัตถ์ตามแบบผูกหัตถ์ทหารราบ ตั้งแต่
๘ นาฬิกาถึง ๑๒ นาฬิกา ทำงานในกองบังคับการ มีการรับส่งหนังสือ
พันหนังสือ โศกอบ และเก็บหนังสือราชการ เป็นต้น ”

ชีวิตเปลี่ยนจากพลเรือนมาเป็นทหารนั้น ใคร ๆ ย่อมร่วมร่วมนึก
กันว่าเป็นการเปลี่ยนอย่างใหญ่ เพราะต้องเปลี่ยนตั้งแต่ความเป็นอยู่
อันทำตามชอบใจคนมาเป็นความเป็นอยู่อันอยู่ในกรอบแห่งวินัย
ภายใต้การนำของผู้บังคับบัญชา แต่พระยาสุวิ ๑ มิได้ทอดขย คง
ปฏิบัติภารกิจด้วยความจงรักภักดีต่อตนเองมณฑลไฉ่ จนสำเร็จผล
เป็นความเรียบร้อยหาความผิดมิได้แม้สักน้อย

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ คียุก โยฮัน ฮิตแบร์ค ผู้สำเร็จราชการ แห่ง
นครบริเตนส์ ประเทศเยอรมัน พร้อมด้วยพระชายา ทรงกำหนดการ
จะเสด็จมาเยี่ยมกรุงสยาม ทรงผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยทหารบก
มณฑลจตุรทธานคิงเสด็จและมีการประดองยศจใหญ่ที่ทุ่งพญาไท กับ
การตรวจพลของต้นามหลวง เหตุนี้จึงมีการระดมพลทหาร ในกอง

พลทหารบกที่ ๓, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘ มารวมเป็นกองทัพอพิเศษ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประ-
ชานารถเป็นแม่ทัพพิเศษ ทำการประลองยุทธครั้งนั้น เพราะฉะนั้น
สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นั้นจึงมีรับสั่งให้พระยาสุริย ๑ ดาออกจากตำแหน่ง
จ่านายสิบประจำกองบังคับการ โรงเรียนนายร้อยชั้นประถม แต่วันที่
๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ย้ายมารับราชการในกองบัญชาการโรงเรียน
นายร้อยทหารบกในตำแหน่งเส้มนายนเอก ทงนทศกฤษประประสงค์จะใช้
พระยาสุริย ๑ ในการเขียนและพิมพ์กำหนดการ รับรองและการ ระดมพล
การประลองยุทธ การตรวจพลสวนสนาม ซึ่งจะตั้งทำเป็นการใหญ่
พิเศษเป็นครั้งแรกจำเต็มแต่ประเทศสยามได้เริ่มตั้งกองทหารสมัยใหม่
ฐานที่พระยาสุริย ๑ มีชื่อเสียงในความคล่องแคล่วทางพิมพ์ดีด และการ
หนังสืออย่าง หาดูจักษุบาลสำหรับเส้มนายน โอกาสนั้นเองช่วยทำให้
พระยาสุริย ๑ ได้รับสนองราชการกิจใกล้ รัชชประองค์ ทูลกระหม่อมเด็กตั้ง
แต่บัดนั้นมา

วันที่ ๓๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวง
พิษณุโลกประชานารถทรงรับดำรงผู้รั้งตำแหน่งเส้มนายจักษุการทหารบกอีก
ตำแหน่ง ๓ จึงมีรับสั่งให้พระยาสุริย ๑ ย้ายจากกรมบัญชาการโรงเรียน
นายร้อยทหารบก มาเป็นเส้มนายนเอกประจำกรมบัญชาการกรมเส้มนาย-
จักษุการทหารบก ซึ่งเป็นกรมใหญ่และกรมสำคัญที่สุดในราชการทหาร
บกของกระทรวงกลาโหม จำเต็มแต่พระยาสุริย ๑ ได้มารับราชการอยู่
ณกรมนี้ ได้ กิจการระเบียบการหนังสือทุกชั้นขึ้นให้รัดกุม มีบัญชี

รับ ออก ส่งหนังสือ และบัญชีเก็บหนังสือราชการต่างๆ เพื่อส่งตรวจ
แก่เจ้าหน้าที่ผู้บังคับบัญชากระทรวงศึกษาธิการได้ส่งตรวจจน นับเป็นบทของ
พระทัยและชอบด้วยราชการยิ่งนัก

อันคุณงามความดีของพระยาสุริ ๑ ในหน้าที่ราชการ เกี่ยวแก่การ
หนังสือนั้น ได้ปรากฏอย่างเด่นเพียงไรจะเห็นได้จากองค์พระยานต่อไป
เป็นข้อพิสดาร คือ การเลื่อนวิทยฐานะจากเสมียนเอกชั้นว่าที่ นาย
ร้อยตรีตำแหน่งนายทหารสัญญาบัตรกองทัพบก อันเป็นขอทราบครั้งแรก
แห่งการเลื่อนชั้นนั้น นับว่าพระยาสุริสุดเดช เป็นผู้ชนะประกวด
การณการเลื่อนยศทหารซึ่งไม่เคยมีมาแต่เก่าก่อน และต่อมาจนบัด
ก็ไม่ปรากฏอีก

ถ้าเนถายพระหัตถ์ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานา
ราช คือไปน้อมเป็นหลักฐานสำคัญในเกียรติประวัติอันสูงเด่นของ
พระยาสุริ ๑

“กรมเสนาธิการทหารบก

“วันที่ ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๓๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๓)

“ทูล นายพลเอก พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุริเดช
เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ทรงทราบ

“หม่อมฉันอยากจะขอ ประทานให้ เลื่อน เสมียนเอก ชั้นว่าที่ นาย
ร้อยตรี เป็นพิเศษตามเหตุผลที่จะทูลอธิบายต่อไป

“นายพิว เสมียนเอก กรมเสนาธิการทหารบกได้เข้ารับราชการทหารแต่ ร.ศ. ๓๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ในหน้าที่นายสิบของบังคับการโรงเรียนนายร้อยชั้นปลม ภายหลังได้ย้ายมาเป็นเสมียนเอกกรมบัญชีการโรงเรียนทหารบก ครั้นเด็กกรมบัญชีการนั้นแล้ว ก็ย้ายมาเป็นเสมียนเอกในกรมเสนาธิการทหารบก ทำการช่วยจับคน เป็นผู้มีวิชาเสมียนเอกบริบูรณ์ ตีเขียนทุกอย่าง พิมพ์ ใบบุ๊ ไรเตอร์ (พิมพ์เขียว) ได้ คัดและเร็วหาตัวจับยาก เป็นผู้มีความสามารถและหม่อมฉันได้ใช้ ใบบุ๊ ชัดตัวมา มีเศษแล้ว ทำการในทางหนังสือต่าง ๆ ทุกอย่าง ทั้งทำการที่นับว่าตบอัยเสมอ ไม่เคยปรากฏว่ามีสิ่งใดแพรงพรายออกไปเลย นับว่าเป็นผู้ที่ใฝ่ใจได้ เป็นพิเศษคนหนึ่ง

“นายพิวรับเงินเดือนตราเสมียนเอกชั้น ๓ (๗๕ บาท) มาแต่ต้น เพราะฉะนั้นจึงไม่ได้บำเหน็จรางวัลอย่างใดอีกเลย และไม่สามารที่จะเดือนชนเงินเดือนต่อไปอีกด้วย จึงเห็นความขยทางเดียวที่จะบำรุงน้ำใจได้ ก็ในทางให้เป็นนายทหาร และเมื่อคำนึงถึงการที่กระทรวงกลาโหมเคยรับบุคคลพลเรือนเข้าดำรงของราชการแล้วภายหลังให้ว่าทนายร้อยตรี และเป็นนายทหารสัญญาบัตรทั้งฝ่ายผู้ช่วยพลรบและพลรบตามลำดับชั้น ชั้นต้นก็สอบไล่วิชาตามหลักสูตร สำหรับเสมียนเอกนั้นเอง เมื่อสอบไล่ได้ก็เข้ารับดำรงของราชการ ประมาณ ๓ ปี แต่วกได้ว่าทนายร้อยตรี นายพิวณมคุณคุณมเป็นนายทหารสัญญาบัตรตามระเบียบที่ได้ การสอบไล่ชั้นก็สอบแล้ว และได้ทำราชการใน

กรมเสนาธิการทหารบกมาตั้ง ๓ ปีเศษแล้ว โดยไม่มีข้อความเสียหาย
 อย่างใดเลย จึงขอประทานให้เต็มยศ นายพัน ว่าที่นายร้อยตรี
 รับเงินเดือนอัครนายร้อยโทชั้น ๓ (๘๘ บาท) ตั้งแก่กุ่มภักดิ์ ศึกษ
 นเบนต้นไป และขอประทานให้ประจำของบัญชาการกรมเสนาธิการ
 ทหารบก เพราะในเวลาดนกรมเสนาธิการทหารบกมี การงานมากขึ้น
 กว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก มีปลัดกรมกับนายเวร ๕ นายเท่านั้น หาเป็น
 การเพียงพอไม่

การจะควรประการใดแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม) จักรพงษ์

เสนาธิการทหารบก”

และเสนาบดีกระทรวงกลาโหมทรงพระอนุญาตเป็นพิเศษ แด่วันที่ ๓
 กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๓ เบนต้นมา พระยาศรีจตุรเศวต ใต้เดือน
 ขึ้นเป็นทหารสัญญาบัตรจำเต็มแต่จวาระนั้น

การเลื่อนฐานจากเสมียนเอกขึ้นว่าที่นายร้อยตรี เป็นนายทหาร
 สัญญาบัตรครั้งแรก ทำให้พระยาศรีจตุรเศวต เปลี่ยนชีวิตใหม่อีกหน ๓
 เป็นการเปลี่ยน อย่างใหญ่ เปลี่ยนไปในทางตั้งเสริมรัศมีให้สักได้
 ไพโรจน์ ปราบกฏเกยรติเค้นขันในสายตาของมหาชน เมื่อเช่นจึงเป็น
 ของธรรมคาทศองเกิดผู้ อัจฉริยะยาพระยาศรีฯ ซึ่งจะหุดกัพพะมิได้ แต่
 พระยาศรีฯ มิได้ตอบแทน “ปรบักษ์” ของท่านด้วยเวร ตรงข้าม

ท่านได้พยายามนำเพื่อนของคนให้สัมพันธ์กับเกียรติยศเกียรติศักดิ์ จน
เป็นที่รบกวนกันในหมู่ผู้รู้ ภาวนีว่า แท้ที่แท้เจ้าฟ้ากรมหลวง
พิษณุโลกประชานารถ ทรงโปรดปรานแล้ว แต่งตั้งให้ชนไม่เป็น
ของผิด และไม่ขังหรือหย่อนไปกว่าคุณงามความดี ซึ่งพระยาสิริฯ
ได้ทำได้เลย

มีข้อพิพาทความจริงในโลดจัสตา ของพระยาสิริฯจุดเสียด จาก
สมุดบันทึกความทรงจำอีกเล่ม ๑ ซึ่งพระยาสิริฯเขียนไว้ด้วยมือของ
ท่านเอง เป็นข้อเคืองใจตนเอง มีความตอน ๑ ว่าดังนี้

เมื่อผู้บังคับบัญชาของ และ เดือนธันวาคมเป็นนายทหาร
สัญญาบัตรเช่นกัน ก็เป็นการจำเป็นที่เราจะต้องขอพระราชทาน และฝึกฝน
ตนเอง ให้มีความรู้และความสามารถให้สัมพันธ์กับตำแหน่งหน้าที่ โดยเต็ม
สติกำลัง และความสามารถ เมื่อแรกเป็นนายทหารยังขมาไม่เป็นที่
ต้องฝึกหัดขมาทั้งมาเทศ์และมาไทย ระเบียบแบบแผน ข้อบังคับ
แบบฝึกหัดสำหรับนายทหาร ก็ต้องรู้ และปฏิบัติที่เรายังไม่เคยเรียน
หรือเคยทำ ก็ต้องเรียนก็ต้องทำต้องรู้ แต่ความรู้เหล่านั้นเราจะเรียน
โดยหาครูมาสอน หรือจะเมื่อนักเรียนอย่างนายทหารที่ออกจากโรง
เรียนนายร้อยนั้นหาได้ ไม่ แต่นายทหารที่ออกมารับราชการตามกรม
กอง ก็ออกไปจากโรงเรียนนายร้อย เราไม่เคยอยู่ในโรงเรียนนายร้อย
มาแต่ ข้อมติ ยืนได้ ฟังมากมาย เห็นการฝึกหัดสั่งสอนทหารมาทุก
สิ่งทุกอย่าง เมื่อผู้บังคับบัญชาหลงลืมหรือ ไร้สัจจะทำได้และรู้จักผิด

และชอบ ช่วยเหลือผู้บังคับบัญชาดำเนินกิจการไปได้ โดยไม่มีเสีย
หายอย่างใด”

อย่างไรก็ตาม พระยาสุริฯ เป็นคนฉลาดคอปรด้วยไหวพริบ และ
ปฏิภาณอย่างยอดเยี่ยมเป็นอันจรรยุนัดสย ซึ่งจะหาตัวจับได้ยาก การ
ปฏิบัติหน้าที่ของพระยาสุริฯ โดยตรงแต่ “ทุกกระหม่อมเด็ก” จึง
เป็นมาด้วยดีปราศจาก การบกพร่อง พระยาสุริฯ ได้ กระทำสำเร็จ
ด้วยพระประสงค์เกือบทุกประการ รายการสั่งเจปแห่งประวัติ-
การณ์ต่อไปย่อมเป็นของพระยานัดสยจนกรณีให้เห็นเด่นว่า พระยา
สุริฯ ได้ วัฒนผล จากความดีความกล้าจงรักภักดี ทั้ง ใน ราชการ แผ่นดิน
และส่วนพระองค์สมเด็จพระองค์ นั้นเป็นอย่างน่าอัศจรรย์

วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ รับพระราชทานสัญญาบัตร
นายร้อยตรี วันที่ ๓๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ รับพระราชทานสัญญา
บัตร นายร้อยโท และรับเงินเดือนอัตรานายร้อยโทชั้น ๒ วันที่ ๓
มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เลื่อนตำแหน่งเป็นนายทหารคนสนิทของเสนาธิการ
ทหารบก และนายทหารคนสนิทของเจ้าพระยาหะนะทหารบกและ
การทหารม้า วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ รับพระราชทานเดอน
ยศเป็นนายร้อยเอก และรับเงินเดือนอัตรานายร้อยเอกชั้น ๓ มีนาคม
เป็นนายทหารรับใช้ของเสนาธิการทหารบก ไปในการประตงยทธ
ภายใน กองทัพน้อย ทหารบกที่ ๓ วันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗
เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น หลวงรามภักดี วันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗

๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ วันที่ ๓๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐
 กระทรวงกลาโหมตั้งให้ แต่ง ตั้งสังกัด กรม ทหารบก ราบที่ ๓ มหาด-
 เด็ก รักษา พระ องค์ ใน พระบาท สมเด็จพระ จุฬจอมเกล้าเจ้า อยู่ ใหญ่
 ใน คณบดี เสนาธิการ ทหารบก เสร็จ ย่นการ ประกาศ สงคราม กับ ประเทศ เยอรม-
 นี และได้ เป็น กรรมการ คัดเลือก ผู้ อุดา ไป ใน งาน พระราช สงคราม
 ณ ทวีป ยุโรป ได้ รับ ความ ชมนชอบ จาก เสนาบดี กระทรวง กลาโหม ตาม แจ้ง
 ความ สำหรับ ทหารบก ที่ $\frac{๕/๑๕๕๐}{๒๕๖๐}$ และได้ รับ พระราชทาน เหรียญ ที่
 รัตัก ใน ราช สงคราม วันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้ รับ เครื่อง
 ราชอิสริยาภรณ์ ช่างเมือก ชั้น ๕ วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑
 ได้ ได้อ่อนยศ เป็น นายพันโท วันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้ รับ
 พระราชทาน เครื่อง ราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎ ชั้น ๕ และ เหรียญ รัต-
 นากรณ์ ชั้น ๕ และได้ ทรง พระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้ เป็น ราชองครักษ์
 เสด็จ และเป็น กรรมการ ผู้ริเริ่ม และเป็น เสนาธิการ สโมสร กลาโหม ใน
 พระบรมราชูปถัมภ์ คนแรก วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑ เดือน ๓
 รับ เงิน เดือน อัตรานายพันโท ชั้น ๒ และเป็น เสนาธิการ สภานำ รังวิทยา-
 ศาสตร์ ของ ทหารบก วันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้ รับ พระราชทาน
 สัญญาบัตร มรต: สักดิ์ เป็น พระศรีรัตนรงค์ วิชัย

ความอดทน และ ความ พากเพียร มานะ อย่าง แรงกล้า ประกอบ กับ
 ความกตัญญู กตเวที ของ พระยาสิทธิวิฯ ส่งผล ให้ ปราบกฏ เต็ม เป็น เกียรติ

ประวัติอันงาม ซึ่งน้อยคนนักจะทำได้เสมอเหมือน เราท่านย่อมทราบกัน
 อยู่ดีว่า ในสมัยราชาธิปไตยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น การ
 ทำตนให้เจ้านายโปรดปรานทนทาน เพราะทรงเห็นความสามารถอย่าง
 มั่นคงของย่นนั้น ไม่ใช่เป็นของปฏิบัติได้ง่าย และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 ถ้ารับทูลกระหม่อมเสด็จพระองค์ นั้แต่ด้วยยากนัก

ข้าพเจ้ายังไม่ลืมภาพ ๓ ที่ได้ประจักษ์กับตาเองขณะเดิน เค้นดินสอย
 กับพระยาสิริฯ ทศไมตรีกตาโหมวัน ๓ ในปี พ.ศ. ๒๕๖๓ ซึ่งขณะนั้นเป็น
 วนที่ชาววัยที่สดใน ชีวิตของท่านได้มาปรากฏขึ้น กล่าวคือ โทรเลข
 คำสั่งจากสังค ปรีแจ่มมาว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชิตปรีชา
 ธานารถ ซึ่ง ประชวรด้วยโรคพระบิดาเสนาบดี เสด็จทวงยศเสียดแล้ว
 พระยาสิริฯ ผละทิ้งแรกเกิด เค้นเชือกถนนออกสนามไปชดถายลงบนเกาะ
 พัก ร้องไห้รำไรคราครวญด้วยเสียงคังคอง จนสมเ้าชกที่เดินด้วยกัน
 ทุกคนพากันทราบเรื่องทวงยศเพราะอาการวิปลาศทุกข์ของพระยาสิริฯ
 นั้นเอง

ชีวิตแห่งวาสนาของ พระยาสิริฯ จุติเสด็จ โต ถึงบริเวท ลง เป็นชั้น
 แรกแถววาระนั้น

แต่ยัง... สำหรับผู้มีความกตัญญูกตเวทีย่างแรงกล้า กอบกับ
 ฉมรรตภาพของบริวารนั้น ในตนเองอย่างพระยาสิริฯ นั้น ความสดชื่น
 แห้ววสานายังจะยุคตงเสียดเพียงนั้ทำได้ ไม่ และซึ้นเอง เป็นเค็รของ
 พิธีอันสำคัญ อีกส่วน ๓ ที่ว่า พระยาสิริฯ มีความสามารถในคนจริง
 หรือไม่ นั่นคือ หลังจากการทวงยศของพระจอมมยุรพักวารีแห่งพระยา

ศิริจุลเสวก แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้า
 กรมพระนครสวรรค์วรพินิต มาทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก
 สืบต่อไป และพระยาศิริจุลเสวกก็ได้ดำรงตำแหน่งนายทหาร คนสนิทของ
 เจ้านายพระองค์อื่น เช่น พระองค์ก่อน และปฏิบัติหน้าที่ราชการ เป็นที่
 เรียบร้อย เช่นเดียวกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์ ที่เสด็จทวงคตไปนั้นทุก
 ประการ ระหว่างเดือนพฤศจิกายนกับธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ พระยา
 ศิริฯ ได้ตามเสด็จจอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ใน
 ทราบเสด็จตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา มณฑลปราจีน และ
 ประเทศกัมพูชา คือ เมืองพระตะบอง เข้มราชบุรี พนมเปญ ตามหน้าที่
 เป็นที่ของพระอัยยิกาย และทรงไว้วางพระพุทฺธยเป็นอันมาก ในวันที่ ๓
 เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕ ก็เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนอัตรานายพันโทชั้น ๓ ครั้น
 ต่อมาในวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ก็เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนอัตรานาย
 พันเอกชั้น ๓ และรับสัญญาบัตรเดอนยก็เป็นนายพันเอกเมื่อวันที่ ๘
 พฤษภาคม ปีเดียวกันนั้น

เสนาบดีของพระยาศิริจุลเสวก เปลี่ยนปลัดเจ้ามโหสถโดย
 ลำดับกาล ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
 เป็นราชองครักษ์ และถึงในปี ๒๔๖๘ ก็ย้ายตำแหน่งมาเป็นหัวหน้านาย
 ทหารคนสนิทของเสนาบดีกระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๔๗๐ เลื่อนเงิน
 เดือนชั้น ๒ และต่อมาเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ ก็ได้รับพระราชทาน
 สัญญาบัตรเป็นพระยาศิริจุลเสวก ถึงยุคนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ

นครสวรรค์พินิต ทรงย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และ
 นายพลเอก พระองค์เจ้าบัววรเดช มาเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม
 การทำงานของพระยาสิริฯ ก็คงดำเนินมาเป็นปกติ และ พ.ศ. ๒๔๗๓
 ก็ได้เลื่อนขึ้นเงินเดือนจนขอตราขายพันธบัตร ๓ เดือนครบบริบูรณ์ของนาย
 ทหารผู้ใหญ่องจากชั้นนายพล ครบจนถึงวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ.
 ๒๔๗๓ นั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงจตุรพักตทัพบกใหม่ เป็นไปในทาง
 ประหยัด เพราะเป็นการเศรษฐกิจของประเทศซึ่งตกต่ำลง พระยาสิริฯ
 ก็ออกจากประจำการเป็นนายทหารนอกราชการ รับบำนาญตลอดมาจน
 ถึงวสันตขวั

พระยาสิริจุลเสวก ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
 จตุรตถาภรณ์ช้างเผือก กับ ตริตาภรณ์มงกุฎสยามเป็นสูงสุด

แต่ในระหว่างที่พ้นจากประจำการแล้ว พระยาสิริจุลเสวกก็ยังมา
 ทำหน้าที่ช่วยเสนาธิการ สภาภาษาชาติสยาม จัดการปรับปรุงสภาภาษ
 ชาติให้บรรลุความสำเร็จยิ่งขึ้น จนได้รับเหรียญสมนาคุณของดงยาอันเป็น
 ชั้นเยี่ยมของสภาท้าวฉานมณเฑียร ครบถึงวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕
 พระยาสิริจุลเสวก ได้ขอเวนคืน ตำแหน่งผู้ช่วยเสนาธิการ สภาภาษา
 ชาติเพื่อประท้วงรายจ่ายของสภา ซึ่งเป็นของนาเหินนาใจอันตั้งมาที่พระยา
 สิริฯ แต่คงเป็นคดีอย่างใด

ควรเป็นที่ทราบในทันทีว่า จำเดิมแต่พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระ
 องค์เจ้าจตุรจักรพงษ์ เสด็จไปทรงศึกษาวิชาการต่างประเทศ เมื่อ

พ.ศ. ๒๕๖๕ แล้ว พระยาสิริวัฑฒ์ได้ทำการติดต่อ รับสั่งของพระกรณียกิจตามพระประสงค์อยู่เสมอตลอดมาความสามารถในหน้าที่ตลอดจนนิสัยซื่ออกซื่อค้มนักคณูญของพระยาสิริวัฑฒ์รวมทั้งอชยาศัยเยือกเย็นสุ่มบริบูรณ์ด้วยความเป็นผู้ใหญ่ ได้ทำให้พระเจ้าจอร์จที่หก พระองค์เจ้าจตุจักรพงษ์ ทรงโปรดปรานไว้วางพระทัยอย่างสนิท เมื่อพระองค์เจ้าจตุจักรพงษ์เสด็จเยี่ยมพระนครครั้งแรก พระยาสิริวัฑฒ์ได้ไปร่วมเสด็จถึงสักโปร์ แล้วไปตั้งเสด็จที่ระวา ครั้นเมื่อพระยาสิริวัฑฒ์ได้เวนคืนตำแหน่งผู้ช่วยเสขาราชการ สภาภาษาสยาม ความก็ทราบถึงพระกรรณพระองค์เจ้าจตุจักรพงษ์ จึงโปรดประทานพระอนุเคราะห์อย่างยิ่ง คือ เงินเบียดยงชีพให้พระยาสิริวัฑฒ์คงแก่นมา

พยานแห่งความไว้วางพระทัยของพระเจ้าจอร์จที่หก พระองค์เจ้าจตุจักรพงษ์ ในตัวพระยาสิริวัฑฒ์เองนั้น จะได้เห็นจากร้อยความในพระหัตถ์เสขาท ทรงลิขไว้ ได้พระฉายาตภณ ซึ่งทรงประทานไว้ ว่า

“ให้พระยาสิริวัฑฒ์ จากผู้ที่มีความไว้วางใจอย่างที่สุด

จตุจักรพงษ์

วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

ชีวิตอันปลายของพระยาสิริวัฑฒ์ หลังจากพ้นหน้าที่ราชการทุก

มรดกกรรมของพระยาธีรฯ ย่อมยังความเศร้าโศกอันมิชอบเขตต์
ไพศาลมาสู่วงศ์กษัตริย์ชาติ ตลอดจนมิตรสหาย และผู้รู้จักกันเคย
เพราะโดยนิตินัย อริยาตย์ พระยาธีรฯ เป็นบุคคลผู้หนึ่ง ซึ่งใจเขิน
ใจอ่อน พร้อมที่จะช่วยทุกข์ แก่คนทุกชนทุกหน เข้ามาขอความ
อุปการะทุกเมื่อ โดยกิริยามรรยาท พระยาธีรฯ เป็นคนดีภาพอ่อนโยน
และละมุนละไม เป็นที่น่านั่งน่านอนแก่คนทุกชั้นทุกชน เข้ามารับคดี โดย
ลักษณะเพื่อน พระยาธีรฯ เป็นเพื่อนดีของคนทุกคน และเป็นเพื่อนที่
ฮารีฮารอบและใจกว้างขวาง โดยลักษณะผู้ใฝ่บังคับบัญชา พระยา
ธีรฯ เป็นผู้ใฝ่บังคับบัญชาที่ดี ไม่ทำให้ผู้บังคับบัญชาเดือดร้อน และ
ไม่นำความเดือดร้อนมาสู่ เป็นที่ใจกว้างใจโตอย่างมั่นคง โดยลักษณะผู้
บังคับบัญชา พระยาธีรฯ ก็เป็นผู้บังคับบัญชาที่ดี รู้จักปกครองผู้มอบ
ทศยุใฝ่บังคับบัญชาให้ทรงรักและกตเวทิตาแด่พระยาธีรฯ ฯลฯ

พระพรหมชาติบท ๓ กล่าวไว้ว่า “ กตฺยณั นฺทิวาปวปมึ น หิ กมฺมึ
วิมุตฺตํ ” แปลว่า กรรมดีหรือชีวิตที่ดี ย่อมไม่สูญหายไปโดย

วิญญานพระยาธีรฯ จุตเสวก ได้สละวางไปแล้ว.....ดังจะไปด้วย
ความสละใส่ไปโรจน ในปรภพ แต่คุณงามความดีของพระยาธีรฯ เท่า
ที่ได้สร้างสมไว้แต่ปางหลังยังคงสถิตเสถียรถาวร อยู่ในโลกนี้ โดยมี
ต้นกุนย

ท่าน วรดิกัน กล่าวภาษิตไว้ ในเรื่อง อันทุ สัตถ์ (Unto his last)

ว่า “ The Maximum of life can only be reached by the Maximum of

virtue" ความว่า "ระดับสูงสุดแห่งชีวิตอาจบรรลุถึงได้ด้วยระดับสูง
สุดแห่งเกียรติคุณ"

ท่าน เซกซ์เมียร์ กล่าวภาษาซีโต้ ในเรื่อง แฮมเลต ว่า "He's truly
valiant that can wisely suffer the worst that man can breathe" ความว่า
"เราผู้ซึ่งสามารถทนทานอย่างฉลาด โศก สิ้นร้ายที่สุดซึ่งมนุษย์จะ
สามารถทนได้นั้น นับเป็นคนกล้าหาญอย่างแท้จริง"

พระยาสุริยวงศ์ได้ บรรลุถึงระดับสูงสุดแห่งชีวิตได้ด้วยเกียรติ
คุณอันสูงส่งซึ่งท่านได้สร้างสมไว้เอง พระยาสุริยวงศ์ได้เคยทนทาน
ต่อสิ่งร้ายที่สุดเท่าที่มนุษย์จะทนได้แล้วในชีวิตของท่านตลอดมา จึงจัด
ว่าท่านเป็น ผู้กล้าหาญยิ่ง ด้วย ความ มานะ บากบั่น.....สิ่ง เหล่านี้
คือคุณงามความดีของพระยาสุริยวงศ์ อันจะ ตกทอดเป็น มรดกของ
โลกนสืบไป

ข้าพเจ้าขอตั้งสมาธิ น้อมใจด้วยคารวะแด่ ท่านผู้มี เกียรติประวัติ
คือพระยาสุริยวงศ์ ผู้ ซึ่งร่างของท่านกำลังจะได้รับการพระราชทาน
เพลิงเป็นเกียรติยศในทางกลางญาติมิตรและบริวารทั้งหลาย และหวัง
ว่าบรรดาท่านผู้มา ให้เกียรติยศประชมเพลิงในโอกาสนี้ คงจะรำลึกนึก
ถึงเกียรติคุณของท่านผู้ดวงดับไปเสียสละแล้ว และอนโมทนาทุกสมณ
ราชซึ่งบุรกรรมราชของท่านกำลังบำเพ็ญอยู่ในวาระนี้ โดยถ้วนทั่วกัน

บ้าน " ป่าจันทน์ " - กรุงเทพมหานครมหาวิทยาลัย
ถนนนวมินทรราชินี พระนคร
วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๐

คำนำ	หน้า	ก.
บานพระเนก	๑	๓
พระราชพงศาวดาร	๑	๕
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ยกออกจากวัดพิชัย รับผ้ากองทัพระมาเมืองกรุงไปนครนายก	๑	๖
เดินทัพจากนครนายกไปทางปราจีนบุรี	๑	๘
ผ่านปราจีนบุรี เที่ยงวัดไปยังชดบุรี	๑	๙
ผ่านชดบุรี ไปยังจังหวัดระยอง	๑	๑๐
กรมการจังหวัดระยองคิดประทุษร้าย	๑	๑๑
กรมการจังหวัดระยองแตกหนีแยกไปตั้งซ่องอยู่ที่ บางปลาสร้อยเตะบ้านแกดง	๑	๑๒
แต่งคนไปเกลี้ยกล่อมพระยาจันทบุรี	๑	๑๓
ให้หัตถ์พิชัยราชาไปเกลี้ยกล่อมพระยาราชเศรษฐี	๑	๑๔
ยกทัพไปปราบชุมนุมรามหนั้นตั้งที่บ้านแกดง	๑	๑๕
ยกทัพกลับมาปราบนายทองอยู่ นกเด็ก ที่บางปลาสร้อย	๑	๑๖
เดินทัพไปพักอยู่ที่จังหวัดระยอง	๑	๑๗
พระยาจันทบุรี ให้พระตั้งม่านำทัพ	๑	๑๘
เดินทัพตรงไปยังจันทบุรี	๑	๑๙

(๒)

พระยาจันทบุรี ไม่ยอมส่งตัวขุนรามหมื่นตั้ง

ชอกมาดกะโทษ

หน้า ๓๗

เคนทพเจ้าจันทบุรี

๓๘

พระยาจันทบุรี หนีไปเมืองพุทไธมาศ

๓๘

ตอนกัษัตริ

ยกกองทัพเรือจากจันทบุรีเข้ามาปราบพระมาโพสามต้น

๓๙

ทัพหน้าตีค่ายโพสามต้นฟากตะวันออกแตก

๔๐

พระนายกองชอกกลัวภัย

๔๐

ถวายเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์

๔๓

แต่งคนขนไปเกิดยกต่อมเมืองจันทบุรี

๔๓

เค็ดอนกกองทัพลงมาตั้งพักอยู่จันทบุรี

๔๓

แจกจ่ายอาหารเลี้ยงราษฎรมากกว่าหมื่นคน

๔๓

ทัพพระวายุตีดวงเข้ามาตีสมค่ายบางกุ้ง

๔๒

ยกทัพเรือไปรบใต้ทัพพระวายุแตกยับเยิน

๔๒

หัวเมืองชั้นในส่งบรรณาการ

๔๓

มารุงพระพุทธรูปสำริด

๔๓

ยกทัพขึ้นไปปราบพิษณุโลกแต่ตั้งถอยทัพกลับ

๔๕

กรมหมื่นเทพพิพิธไปยุ่นนครราชสีมา

๔๕

นครราชสีมาเกิดบ้านบัว	หน้า ๒๕
กรมหมื่นเทพพิพิธไปอยู่พิมาย	๖๖ ๒๖
เกิดยกถ่อมพระนายของหน้ไปอยู่พิมาย	๖๖ ๒๖
กองทัพชนมบุรีออกตามจับกรมหมื่นเทพพิพิธ	๖๖ ๒๖
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีปราบดาภิเษก	๖๖ ๒๗
ข้าวแพง	๖๖ ๒๗
หม่อมเจ้าอุบล หม่อมเจ้าฉิม เป็นโทษ	๖๖ ๒๗

ตั้งต้นรวมอาณาจักไทย

ปราบนครศรีธรรมราช	๖๖ ๒๗
โปรดให้พระเจ้านราธิวาสครั้งครองนครศรีธรรมราช	๖๖ ๓๒
ปราบสงวามบุรี	๖๖ ๓๓
แขกเมืองตรงกานแดะยกกตราถวายเป็นคาบคิด	
๒,๒๐๐ บอกล	๖๖ ๓๓
หลวงโกษา (ยัง) แดกจากพิษณุโลกหนีไปทาง	
ทิศอีสาน	๖๖ ๓๓
โปรดให้พระราชคณะในกรุงธนไปอยู่ตั้งสอนพระสงฆ์	
ฝ่ายเหนือ	๖๖ ๓๖
ทรงตั้งข้าหลวงครองเมืองฝ่ายเหนือ	๖๖ ๓๗

(๔)

กองทัพพระมาเชียงใหม่ตบยกมาตีเมืองสุวรรณโลก	หน้า ๓๗
กองทัพพระมาแตกถันไป	๓๘
ทัพหลวงเสด็จขึ้นไปปราบพระมาเชียงใหม่	๓๘
ทัพหลวงถอยจากเชียงใหม่	๓๙
ปราบเมืองพุทไธมาศและเขมร	๔๐
พระยาราชเศรษฐีเจ้าเมืองพุทไธมาศแตกหนีไป	๔๒
โปรดให้พระยาพิพิธเป็นพระยาราชเศรษฐี	๔๒
พระองค์อุทัยเจ้ากรุงกัมพูชาหนีไปเมืองสุทหนาย	๔๓
ทัพหลวงเสด็จไปกรุงกัมพูชา	๔๓
ปราบพระมาเชียงใหม่	๔๔
ไปชุกพลาและมะยงฉนวน แม่ทัพพระมาแตกหนีไป จากเชียงใหม่	๔๔
โปรดให้พระยาจำบ้านเป็นพระยาวิเชียรปราการ ครอง นครเชียงใหม่	๔๗
โปรดให้พระยาตำพัน เป็น พระยาชัยวงศ์ ครองนคร หริภุญชัย	๔๗
โปรดให้พระยาภาวดีครองนครลำปาง	๔๗
พระยาวิเชียรปราการถวายนิตตานารี แต่ไม่ทรงรับ	๔๘
พระยาภาวดีถวายนิตตานารี	๔๙
ทัพหลวงเสด็จจากตบลงมาถึงเมืองเงิน	๕๐
พระม่ายกเข้ามาทางด่านแม่ตะมว	๕๐

ทัพหลวงเสด็จกลับลงมาถึงเมืองตาก	หน้า ๕๐
เรือพระที่นั่งกะทบตอไม้ถล่มลง	,, ๕๓
ทัพหลวงเสด็จกลับลงมาถึงกรุงธนบุรี	,, ๕๕
โปรดให้สมเด็จพระเจ้าตากเซอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ ยกทัพไปตั้งรับพระมหาราชบุรี	,, ๕๕
โปรดให้พระยาพิชัยโศภนรวิชัยยกทัพไปจับได้พระมหาราชบุรี	,, ๕๕
ทัพหลวงเสด็จไปราชบุรี	,, ๕๖
ตำนานการหล่อปืนมหาเศวตฉัตร	,, ๕๗
พระบรมราชาโอรสาทพระราชาทานแก่ทหาร	,, ๖๒
พระราชทานพระราชธรรมาวุธแก่ เจ้าพระยามนทรสุกิจ	,, ๖๖
กองทัพพระมหาราชกราบถวายเทินขอ	,, ๖๗
ทัพหลวงเสด็จขึ้นไปยึดค่ายทัพพระมา	,, ๖๗
เมืองพิษณุโลกเสียแก่พระมา จำเพราะสิ้นเสบียง	,, ๗๕
กองทัพพระมารีบกลับไปยังจระ	,, ๗๕
ทัพไทยออกตามตีทัพพระมา	,, ๗๕
พุทธทำนายของมหาโศภน	,, ๗๕
โปรดให้พระยาจักรี (ทอง) เจ้าพระยาสุรศรี (บุญมา) พระยาธรรมมา (บุญรอด) กลับลงมาทำนาฟ้ากระฉับออกกรุงธนบุรี	,, ๗๗

(๖)

เจ้ากรุงบมบ็อยชอนมินถวาย ๓,๕๐๐ บอก พร้อมทั้งเครื่อง บรรณาการ	หน้า ๘๐
ราชภิกษุพระเจ้านครคีรี ธรรมราช	.. ๘๐
บริจาจากพระราชนครพิศุขแจกคนอนาถาทั้งในกรุงนอกกรุง	.. ๘๒
การพระราชกุศลสักการะพระบรมอัฐิกรมพระเทพามาตย์	.. ๘๒
ทรงปฏิสังขรณ์วัดบางยี่เรือนอก (คือวัดคือนาคาราม)	.. ๘๒
โปรดให้หล่อปืนใหญ่	.. ๘๓
แต่งกองทัพไปปราบพระยาบางระจันตลอดถึงเมืองโธง, เมืองป่าสัก, เมืองฮักบือ	.. ๘๓
โปรดให้เจ้าพระยาจักรี (ด้วง) เป็นสมเด็จพระเจ้า กษัตริย์ศึก	.. ๘๓
โปรดให้สร้างพระพุทธรูปนิมิตของพระองค์	.. ๘๕
มีพระราชปรีชาตามพระสังฆคฤวเร ของผลของทาน	.. ๘๖
ปราบนครเวียงจันทน์	.. ๘๗
อัญเชิญพระแก้วมรกตมากรุงธนบุรี	.. ๘๗
พระมหาตาคึกการกบฏ	.. ๘๗
กำจัดพวกญวนกบฏ (เมืองเชียงซุนเป็นหัวหน้า)	.. ๘๗
ปราบแหลม	.. ๘๘
พวคนายมุนนาทกบฏยกปล้น รุ่งธนบุรี	.. ๘๘
-สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระผนวช	.. ๘๙

พระยาสุริยภักย์ (บุญเมือง) ยกทัพมาจาก นครราชสีมา	หน้า ๘๒
พระเจ้าหลานเธอ กรมขุนอนุรักษ์สงครามคุมทหาร ออกต่อสู้ พระยาสุริยภักย์ (บุญเมือง)	,, ๘๒
สมเด็จพระเจ้าภคสรวิศร์ศึก (คัง) วิเคราะห์พักทัพ จากเขมร	,, ๘๓
เจ้าเวจ โทษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี	,, ๘๓
ประหารชีวิตขุนนาง ๕๐ เศษ	,, ๘๕
ให้พระยาธรรมมา (บุญรอด) และพระยาศรีวิจิตรนาวิ จักรสร้างพระราชวังใหม่ที่ปากตะวันออกกรุง ธนบุรี	,, ๘๕
ชำระโทษกรมตำรวจใน	,, ๘๕
ตั้งรับสมเด็จพระมหาอุปราช เจ้าฟ้ากรมขุนอินทร พิทักษ์ และเจ้าพระยานครราชสีมาที่เขมรชยโกถ์ ปรกติ ได้แต่นำมาเจ้าเวจ โทษที่กรุงธนบุรี	,, ๘๕
ราชาภิเษกเปิดชนพระวงศ์ใหม่	,, ๘๕
เหตุการณ์ข้างเมืองชังวะ	,, ๘๖
ตำแหน่งของตราบมะเต็ง พ.ศ. ๒๓๓๖	,, ๘๗

(๘)

ฉบับที่ ๓ ถึง พระยามรราช	ให้รวบรวมพรรค	
พวกสัมภำถ์	ยกดงไปชุกคเณนกรงชนบุรี	หน้า ๘๘
ฉบับที่ ๒ ถึง พระยานครชัยสุน	เป็นคณ ให้ยกดง	
ไปจับการชุกคเณนพระนคร		๖๖ ๘๘
ฉบับที่ ๓ ถึงพระยาสุนทรพิพิธ	ให้ยกดงไปจับการ	
ชุกคเณนพระนคร		๖๖ ๘๘
ฉบับที่ ๔ ถึงพระยาสุพรรณบุรี	เป็นคณ ให้ดงไป	
จับการชุกคเณนพระนคร		๖๖ ๘๘
ฉบับที่ ๕ ถึงพระยามรราช	เป็นคณ ให้เตรียมทัพยก	
ไปกั้วสกัดทัพพระมำทางตะวันออก		๖๖ ๓๐๐
ตำเนำที่อังกศรำบิมะเมย	พ.ศ. ๒๓๓๓	๖๖ ๓๐๓
ฉบับที่ ๑ ถึงเจ้าพระยาสุวรคโลก		๖๖ ๓๐๓
ฉบับที่ ๒ ถึงเมืองกาญจนบุรี	และเมืองศรีสวัสดิ์ ให้	
เตรียมการคชยรับกองรำนญอพยพ		๖๖ ๓๐๔
ฉบับที่ ๓ แสดงวำ	เจ้าพระยาศรีธรรมมำราชรักษา	
การในตำเนำงสมหนำยก		๖๖ ๓๐๔
ฉบับที่ ๔ ถึงเจ้าพระยาสุวรคโลก	วำมีความผัดคอง	
ถูกจำดงไปนกรง		๖๖ ๓๐๕
ฉบับที่ ๕ ถึงพระศรีสวัสดิ์	ให้สืบเหตุการณเมืองพระมำ	๖๖ ๓๐๖
ฉบับที่ ๖ ถึงเมืองกำแพงเพชร	และเมืองนครสุวรค	
ให้เตรียมการรับเสด็จ		๖๖ ๓๐๗

ฉบับที่ ๘ ถึงเมืองตั้งที่เบนตัน ให้เตรียมทัพไปชุมพด ณบ้านระแหง	หน้า ๓๐๘
ฉบับที่ ๘ ถึงเจ้าพระยานครราชสีมาเป็นต้น ให้รับจัด แจง แลก ส่ง ไป เจ้า กองทัพ รับ เด็ดจ ญ เมือง ตาก บ้านระแหง	๓๐๘
ฉบับที่ ๘ ถึง ผู้รักษาเมืองกรมการ ให้รับดำเนินการ ตามท้องตราฉบับที่ ๘	๓๑๐
บัญชีข้างหลวงบึงออกอุปัฏฐาก พ.ศ. ๒๓๑๘	๓๑๑
ลูกพระม้ายัดค้อนเขาไป ๓๘ ช้าง	๓๑๒
พระราชทานแก่กรมขุนอนุรักษ์สงคราม ๓๐ ช้าง	๓๑๒
ถมและให้กองทัพรับพระราชทาน	๓๑๒
จ่ายไปนครศรีธรรมราชและกรุงกัมพูชา	๓๑๓
มฤตกเจ้าพระยาสุวรรณโลก ๒๒ ช้าง	๓๑๓
มฤตกเจ้าพระยาจักรี (หมุด)	๓๑๔
มฤตกเจ้าพระยาสุวรรณโคมแก่พระยาสุวรรณ	๓๑๔
บัญชีข้างหลวงบึงระกานพศก พ.ศ. ๒๓๓๐	๓๑๕
ช้างอัยตามหัวเมือง	๓๑๕
นำไปเมืองไทรบุรี	๓๑๕
ไปด้วยทัพพระยาจักรี (คัง) และพระยาสุวรรณ (บุญรอด)	๓๑๖
สารบาญคุณเรื่อง	๓๑๘

ตัวอักษรลายมือในต้นฉบับสมุดไทย หน้า ๕๕

หนีไปเห็นเป็นอศรรายนิก อนึ่งพม่ายกหนีไปนี้ด้วยพระเดชเดชา
นภาพพระบารมีเป็นแท้ อนึ่งพระสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่บวค
วเสดถ ๗ ซึ่งเพศายบเสดเป็นอศรรายแผ่นดินในเมืองเชียง
ใหม่ไท ๗ อนึ่งทรงพระกรรณพระภชทานนลของพระองค์เจ้า

พระขมภชวาทีสุมหะเดยภ) ด้วยพระขมภชวาทีสุมหะเดยภเห็นอย
นิกกว่าทรงปรัง แล้วพระภชทานนลใหม่ ^{ใน} ในกองพระขมภชว
วีสุมหะเดยภ ๕๕ อันให้แจกทหารซึ่งมีคามชอบ กองเจ้าพระ
สุวดี ๕๕ อันให้แจกทหาร ๗ อนึ่งตั้งให้สงพระภชวาทีสุม

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี

ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

บานพระเนก

ศักราช ๑๑๕๗ ปีเถาะดับศก (พ.ศ. ๒๓๓๘) สมเด็จพระบรมชนรมหाराชาธิราชพระเจ้าอยู่หัว ผ่านถวัลราชย์นครกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา เสด็จพระที่นั่งสุลิตมหาปราสาท ทรงชำระพระราชพงศาวดาร

พระราชพงศาวดาร

หนึ่งฉบับ ๗๑๒ คำ บัจฮอฐก (จ.ศ. ๓๓๒๘ พ.ศ. ๒๓๐๘) ขณะเมื่อนครหลวงพมหายังมิได้ตั้งขึ้น พระเจ้าอยู่หัวยังมีภูมิลำเนาในเหนือหน่อพุทธางกูรเจ้า ครั้นทราบพระญาณว่ากรุงศรีอยุธยาจะเป็น

(๑) พ. ศ. ๒๓๓๘ เป็นปีที่ ๑๘ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์

อันตราย แต่เหตุอันมีกษัตริย์แห่งราชภูมิมิเป็นธรรม จึงอุคฺว่าหะด้วย
 กาลังกรุณาแก่แก่นนพราหมณาจารย์ แดพระบวรพุทธศาสนามาจะเด็ช
 สัจญ์เฉย จึงชุมนุมพักพวกพลทหารไทยจีนประมาณ ๓๐๐๐ เกษ ด้รวพ
 ด้วยเครือของสาตราอาวุธต่าง ๆ แด่ประกอบด้วยทหารผู้ใหญ่หนึ่ง พระ
 เขียงเงิน หดวงพรหมเสนา หดวงพิชัยราชา หดวงราชเสนา ชน
 อภัยภักดี หมั้นราชเสนาหา แด่้วยกออกไปคงณวัดพิชัย อันเป็นท
 มงคตมหาสถาน ด้วยเดชพระบรมโพธิ์สังการ เทพเจ้าอภิมภาด
 รัชษาพระพุทศศาสนามาตั้งตำรุการ บันดาลให้วรรษากการท่าฝนตกถลง
 มาเป็นมหาพิชัยฤกษ์ จำเคิมเค้นขึ้นมาจึงให้ยกพลยกทุกองทัพออก
 จากวัดพิชัย ฝ่ากองทัพพะม่าออกมาเป็นเพลาข่ามซึ่งยามเส้าร์ ด้รับ
 กันกับพะม่าเป็นสามารถ พะม่ามีอาจะค่อค้ำทานพระบารมีได้ ก็ถอย
 ไป จึงค้ำเนินด้วยพลทหารมาโดยสวัสดิ์คิภาพ ไปตามทางบ้านข้าวเม่า
 พอบรรลุถึงตำบลณคิเขตเพลาเที่ยงคืน ๒ ยามเศษ เพ็งเกิดในกรุงเทพ ฯ

(๑) ฉบับหมายเลข ๖/ไร ว่า - จึงอุคฺว่าหะด้วย กาลังกรุณาแก่แก่นนพราหมณา
 จารย์ แด่พุทธศาสนาจะเสื่อมสูญ เคิมชื่อเงินแจ้ง ซึ่งเป็นพ่อค้าเกวียน มีความชอบใน
 แผ่นดิน ด้ไปเป็นสั้สั้เรวราชการแผ่นดินอยู่ณเมือง ตาก * (ความที่แสดละนี้ กระแ
 เรื่องรับกับพระราชพงศาวดารทอนจนเสี้ยกรุงเก่า ฉบับหมายเลข ๖/แห สมคไทยค้ำ
 เส้นดินสองขา มีพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเจือปนอยู่ด้วย จึงยังไม่ด้
 พิมพ์ และอีกแห่งหนึ่งคืออุทรถานช ของพระมหาโสภิต เจ้าอธิการวัดใหม่ ในคอน
 ห้ายถ่มนี้)

ใหม่แต่ทำทราบดีตลอดจนหลวงไปจนวัดกัณฑ์ แดงเพลิงรุ่งโรจน์
โศคนาคาร

ครั้นพระองค์ได้ทอดทิศาเห็นกึ่งเขตต์พระทัย ด้วยฮาดยั้ง
สมณพราหมณาจารย์ ขี้ขวงค่านวงศ์ แดงเงาพุดมเมาศ์ราชู
แลพระบวรพุทธศาสนา มีใครจะไปได้ คุณมีใจย่อหย่อนจากอุตสาหะ
ซึ่งตั้งปณิธานปรารถนาว่าจะแก้กรุงเทมมหานคร ทั้งพระบวรพุทธ
ศาสนา เทพเจ้าจึงบันดาลให้สมฤกษ์มีกำลังกรณาอุตสาหะ

ครั้นรุ่งอรุณ ๓-๒ คำ จุลศักราช ๓๓๒๗ มีจ้อฮู้ศึก ไหยก
กองทัพไปตั้งบ้านโพธิ์สามหัว พระม่ายกทัพติดตามไป จึงให้ตระเตรียม
พลทหารไทยจีนไว้ ครั้นกองทัพพระม่ายมากมาถึง จึงดำเนินพลทหาร ออก
รบเป็นสามารภ พระมาแตกกระจัดกระจายพ่ายแพ้ไป เก็บได้เครื่อง
สำคราอูชเป็นอันมาก จึงหยุดประทับแรมอยู่บ้านพรานนก ฝ่าย
ทแกล้วทหาร ออกไปลาดเดี่ยวเที่ยวหาอาหาร จึงพบกองทัพพระม่าย
มาแต่บางคาง พระมาได้ติดตามมาถึงที่ประทับ จึงได้จ้อฮู้รบมากับมา
ทหาร ๕ ม้าออกมารบกับพระมาก่อน กองทัพทั้งสองจึงตั้งบนบกกาออก
รบแข่งต่อสู้ช้าง กองทัพพระมา ๓๐ ม้าแตกยับไปถึงพลเดินเท้า ๒๐๐๐ ก็
กระจายไป ฝ่ายทแกล้วทหารเห็นกำลังบุญฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ยงน ก็
ยกย่องว่าเป็นจอมกษัตริย์สมมุติวงศ์

(๑) ฉบับหนึ่งว่า บ้านโพธิ์สามหัว อีกฉบับหนึ่งว่า บ้านโพธิ์สาม

บ่าย ๕ โมง ตรัสทราบข่าว พระเชิงเงิน ขุนพิชชาวาทิ นักองครวาม
เจ้ากรุงกัมพูชา ๓ คนมามทน์ จึงทรงนำเสด็จมากับหอดวงพรหมเสนา
จะเร่งพวกรพระเชิงเงินกมได้พบ

ครั้นณวัน ๒ ๑ ๒ ค่ำ ให้ยกพลทหารเข้าไปในป่า หยุคประทับที่
ลำนักหนองน้ำ หุงอาหารสำเร็จแล้ว พอเพล่าบ่ายประมาณ ๒ โมง
พระเชิงเงินมาถึง ทรงพระพิโรธตรัสให้ โยช ๓๐ ทิ แล้วตรัสเห็น
กิริยาพระเชิงเงินความเป็นใจด้วยราชการ จึงสั่งให้ประหารชีวิตเสีย
นายทัพนายกองของชวชิตไว้

ครั้นเพล่าบ่ายประมาณ ๕ โมง พระมาได้แวงพันคนซึ่งเสด็จอาศัยอยู่น
วงหันมาตามทาง ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็น จึงให้นายบุญมนชินมาใช้
ส่วนทางลงไปประมาณ ๒๐๐ เส้น พบกองทัพพระม่ายกชนมาแต่ปากน้ำ
ใจ โถงทัพพบทัพเรือ มาชนกทาชาม ครั้นเห็นธงเทยงเสียงของ
กลองรู้ว่าเบนพระม่ายมคง แล้ว ก็กลับ มา กราบทูล ตาม ได้ เห็น ทุก
ประการ จึงรีบสั่งให้พลทหารตั้งปืนดับใหญ่ณ้อยค่ายขึ้นอยู่ ๒ ข้างทาง
แล้วให้ค้นหาเบนยิงกริวไปก่อน แต่พระองค์กับทหาร ประมาณ ๓๐๐
เศษคอยรับพระมา ครั้นเพล่าบ่ายโมงเศษพระม่ายกกองทัพมากถึง จึง
เสด็จนำหน้าพลทหารด้วยหอดวงชำนานญไพร่สนท พระเชิงเงิน นาย
บุญมน นายทองดี นายแสง ทหาร ยกออกมารับต่อพระม่ายกปืนใหญ่ณ้อย
ซึ่งตั้งคาไว้ประมาณ ๖-๗ เส้น พระม่ายกทัพเรียงเรือมาจำเพาะในพง
แขม ครั้นเข้ามาใกล้ โด่ โด่ ทีแล้ว ก็ยิงปืนใหญ่ณ้อยพร้อมกัน ถูกพระมา

ต้มตายเป็นอันมาก พระมาทย์เหลดอยู่บนยอดทูนกันเข้ามาอีก จึงดลให้
 ได้เข้ามาแต่ด้วยบันใหญ่ช้อยถกพระมาต้มตายทบทกันเป็นอันมาก พระมา
 ทูนเข้ามาอีก วางบันดับคาร์บ ๓ ครั้ง พระมาแตกกระຈักกระจายไป
 จึงรับสั่งให้พลทหาร ไพร่ องค์ด้ช้องกตองดำทับ พระมาแตกจะกุมกันเข้า
 มิได้ จึงให้ยกพลนกายมาประทับตามดำดับ บ้านทองหลาง, ละพาน
 ทอง, บางปลาสร้อย ถึงบ้านนาเกลือ นายกดำคุมไพร่พลทหารอยู่ที่
 นั้นคอยสะกักคักประทุษร้าย เสด็จทรงช้างพระที่นั่งสรวพด้นเครื่อง
 สรวพวอช ทรงพระแสงมีนต้นวางแดงกับหมูปัดโยชหาญ เข้าไปใน
 หอวางพลทหารซึ่งนายกดำอยู่นั้น ค้วยเศษให้ช้สมภาร บันศาลให้นาย
 กดำกับพวกพลทหารสยบสังของกดำพระชนนภาพ วางชาวูเสียดงถวดย
 บังคมอ้อนน้อม ขอบขมเป็นชาติได้มาละของขุดพระบาท จึงนำเสด็จ
 พระดำเนินเข้าไปประทับในสถานอันควร แล้วพระราชทานทรัพย์แ
 ราไซวาทให้คงอยู่ในยุตธรรม

ครั้นรุ่งขึ้นณวัน ๓ ๒ ค่ำ นายกดำคุมไพร่ ๑๐๐ นำเสด็จไปถึง
 พัทยา หยคประทับแรมที่นั่น รุ่งขึ้นยกมานาจอมนเทียนประทับแรมที่นั่น
 คนหนึ่ง จึงยกมาแรมที่ฟโคเตย รุ่งขึ้นมาประทับแรมตัดคัทิม แล้ว
 ยกมาชายชเล ประทับแรมช้อยจนเพล รุ่งขึ้นมาประทับที่นโคง รุ่งขึ้น
 ประทับแรมนำเก่า ผู้รุ่งเมืองระยองกรมการทงปวง ชวนกันมาต้อนรับ
 เสด็จ ถวายขมิญญาหารเกวียนหนึ่ง เสด็จดำเนินมาถึงประตู จึงพระ
 ราชทานบันคาบคีตามอกหนึ่งแก่ผู้รุ่งเมืองระยอง แล้วเสด็จมาประทับ

ถอดบาบ ง้าว เล็งจ้อออกเที่ยวตรวจตราครอบค้ำย คุทำทาง ชำศึกจะ
 เข้ามาแห่งใดตำบลใด แลย้ายเหล่าร้ายชอชุนจำเมือง ค่วง กับทหาร
 ประมาณ ๓๐ คน ลอบโคตระพานวัดเนินเข้ามาใกล้ค่ายหลวงประมาณ
 ๕-๖ วา จึงรีบสั่งให้วางปืนพร้อมกัน ถลชุนจำเมืองแลทหารตก
 ตะพานตายเป็นอันมาก แลให้ทหารปืนเข้าตะลุมบอนพันแทงชำศึก
 หักเอาค่ายได้ อ้ายเหล่าร้ายล้มตายแตกยับเยิน หมู่ทหารได้ติดตาม
 ไปทางประมาณ ๕๐-๖๐ เส้น จึงรีบสั่งให้ ต้น ชอชยัญญาเรียก
 พลทหารเข้าค่ายให้พร้อมกัน แลหมู่ทหารทั้งปวงเข้าค่ายได้จุดเพลิงเผา
 ชนแห่งหนึ่ง แลวกเก็บเอาเครื่องสำตราจว, ทรัพย์, สัตว์พรรณ, วัตถุ,
 ทรัพย์, ครอบครวเป็นอันมาก แลวกกลับมายังค่ายหลวง จึงตรัส
 ให้ยั้งอยู่บำรุงทแถมด้วยทหาร ให้มีกำลังอยู่ณเมืองระยองประมาณ
 ๗-๘ วัน จึงสั่งให้ประชุมเสนาทหารนายทัพนายกองไทยจีนพร้อมกัน
 จึงตรัสปลุกษาว่า เราจะทำการครั้งนี้ด้วยความวิหิงษาชาธรรมทำมิได้
 หวังจะให้เป็นผู้ประโชยชนแก่สมณพราหมณาประชาราทั้งปวง ให้
 เป็นเกียรติยศสืบไป แต่เมืองจันทบูรจะตั้งการพินาศดับหายตุ้เมือง
 ระยอง แลบทนเราคิดเห็นแก่ตั้งกองทัพอง แต่ท่านทั้งหลายจะเห็นว่า
 ผู้ใดมีอชฌมาสัยจะให้ ไปเจรจาโดยยุติธรรม ให้พระยาจันทบูรอ่อน
 น้อมลง อย่าให้เกิดทุกข์สงครามได้ความเดือดร้อนแก่สมณพราหมณา
 ประชาราชฎรไถ่นั้น จึงเสนาบคินายทัพนายกองปลุกษาพร้อมกัน
 กราบบังคมทูลว่า เห็นแต่หน้าบุญมี มหาคเด็ก นายบุญรอด แชนอ่อน
 นายบุญมาน้องเมียพระยาจันทบูร ดำคนเห็นจะได้ราชการอยู่ ตรัส

เห็นด้วย รับสั่งให้ ไปตามคำปฤกษา จึงนายเผือก ญวน นั้กมา เขมร
 รับอาสาพาข้าหลวง ๓ คนไปโดยทางชลมารค ออกปากนำเมืองระยอง
 แล้วไซ้ ไปประมาณ ๕ วันถึงปากน้ำเมืองจันทบูร เพดารุ่งขึ้นเช้าจึง
 เข้าไปหาพระยาจันทบูร เจรจาโดยธรรมราชประเพณีกระเด๋รับสั่ง
 พระยาจันทบูร มีความยินดีนัก สั่งให้ ขุนนางวางกระทำส้มมาครวระ
 เติงค โดยปกคณียอมด้วย แล้วว่าอีก ๓๐ วันข้าพเจ้าจะแต่งออกไป
 รับเสด็จและกองทัพเข้ามาณเมืองจันทบูร จะได้ คัดอ่านราชการแก่
 สมเด็จพระมา ครั้นเพลาบ่าย ๓ โมง พระยาจันทบูรจึงแต่งเรือรบดำหนึ่ง
 มีพลกระเชย ๕๐ พร้อมด้วยเครื่องอาวุธ พระยาจันทบูร ลงเรือด้วย
 ข้าหลวงออกมาส่งณปากน้ำทางทิศเรือย่นัน แล้วพระยาจันทบูรกับ
 ข้าหลวง นายเผือก นั้กมา จึงชนบนศาลเทพารักษ์ ชวนให้กระทำ
 ด้ายต่อกัน แล้วพระยาจันทบูรกลับแก้ตั้งถามว่า เราได้ให้ความ
 ด้ายเป็นมิตรกันแล้ว อย่าได้ฮาวร้างกัน เหตุฉะไรยี้ดประการใดจง
 บอกแก่เราแต่ตามจริงเถิด ข้าหลวงจึงตอบว่า เราได้เป็นมิตรด้วย
 ท่านแล้ว จะดีเสียชั่วครุณาด้วยธรรมเนียมให้เสียการ อย่าส่งส้ายโดย
 อินสันแต่จพระเจ้าอยหัวแห่งเราณ มีพระราชจิตปราศจากด้อยดวง ถ้า
 มีพระราชบริหารตรัสสั่งใดแล้วเป็นสัจ มีไต่ ทวาดไหว คังพระทัย
 สักค้อย ในพรหมวิหารเพื่อจะให้ เป็นพุทธบารมีสืบไป อันบุคคลผู้ใด
 มีไต่ คิดประทุษร้ายก่อนแล้วจะไต่เบียดเบียนนินนมีไต่ มโดย ท่านจงตั้ง
 กัดจัตไปถวายนาคมเถิด แล้วข้าหลวงก็ถาออกจากปากน้ำจันทบูร

วันหนึ่งกับคนหนึ่ง กตงปากนำเมืองระยอง จึงขึ้นไปกราบทูลให้ทรงทราบทุกประการ

ครั้นได้ทรงฟังก็ทรงพระราชดำริ โดยรอบคอบแต่ก็นิ่งไว้ ในพระทัย ครั้นอยู่มาประมาณ ๑๐ วัน ถึงสัญญาพระยาจันทบูรแล้ว แต่พระยาจันทบูรจะได้อามาไม่ได้ ไซ้ ให้แต่คนเขาเข้าเปิดอกบรทุกเรือ ประมาณ ๔ เกวียนมาถวายณเมืองระยอง

ครั้นอยู่มาวันหนึ่งนายบุญเมือง มหาตฤณ ผู้รั้งเมืองบางตะมุง คนไพร่ ๒๐ คน ว่าพม่าไซ้ ให้ถ้อยหนังสือออกไปเมืองจันทบูร ให้แต่งคอกไม้เงินทองเข้าไปณโพธารามคน แต่พระหองงชนหม่นนายทักทนาย กอระแจตั้งนั้นมิได้ ใจ (เกตุอก) ว่าเป็นพักพอกพม่าให้มาด้วย กตงบายไซ้ ให้ศัทคามเรา จะไว้ ใจให้อยู่ในกองทัพเวรมิตได้ ด้วยเอาใจออกหากจะกรกรงเทพฯ แล้ว ชอบให้ประหารชีวิตเสีย แด่นายบุญรอก แจนชอบ กราบทูลจะขอเอาไปประหารชีวิต ทรงพระกรุณาขอชีวิตไว้ แล้วศรีสัประภาษด้วยพระราชโอรสว่า พม่ามาด้อมกรกรงเทพฯ ครั้น ผู้ใดจะคงใจเข้าด้วยพม่าอันหามิตได้ แต่ถึงกาลแล้ว หากจำเป็นไป อนึ่ง นายบุญเมือง ผู้รั้งบางตะมุง ได้เป็นข้าไซ้ไว้มาแต่ก่อน เห็นพอจะไซ้ ได้ราชการอยู่ เดวระชก รมือของจันทบูรยังมี ผู้รั้งบางตะมุงกับพระยาจันทบูรเป็นคนชอบกัน จะให้เอานหนังสือพม่าไปถองพระยาจันทบูร ๆ ก็ระยอกกอกที่พม่ารับเราเข้าไปกับราชการด้วยกันตามสัญญา แดจะได้อ้างในความสัตย์จริงคนนั้นด้วย

อนึ่ง พม่าคงขยณเมืองชนบร แดด้อมกรกรงเทพฯ ๑ วันนั้น ในกรุงก็ได้มีหนังสือไปถองพระยาราชเคสิรมูรี ๆ แดงกองทัพแต่เดียงอาหารเข้า

มาช่วยตั้งปากน้ำ พระมาค้อยสะกดทางท่าอินตราช้อยไปไม่ถึง พอสิ้น
เส้นบึงอาหารแต่วักกลับไป เห็นว่าความชอบเมืองพุทไธมาศมีแก่กรุง
ช้อย บัดนี้เราจะให้ศูก่อขอรไป ให้พระยาราชเศรษฐียุกพดทหารเข้า
มาช่วยกันรบ พระมาซึ่งคงอยู่ณเมืองชมนบุรี จึงจะเป็น ความชอบแก่
พระยาราชเศรษฐีสืบไป นายทัพนายกองทั้งปวงก็เห็นด้วย จึงร่วม
ตั้งให้แต่งศูก่อขอรออกไปเมืองพุทไธมาศ

ณวัน ๓ ๙ คำ เมื่อเสด็จเสด็จค้อยณเมืองระยองนั้น หม่อมราช
ประจามิตร ซึ่งแตกไปจากเมืองระยอง ลอบเข้ามาตักโคกระบือซึ่งนำ
ไปหนึ่ง ๆ จึงคร่ำครวญอาลัยเห็นเรกรรณามนต์เป็น ชั่วชอนชอนเสนา
จะใคร่ทนมารุ่งจึงมีโคกระบือทำอินตราช้อย มนกรมได้ชอนชอนม ยังจะมาก็ค
ประศรัยขอกแต่ ทงหนักเป็น ผลอดมากให้เกิดเป็นคนชาติจิวารวม
ฉะนี้ จะตะไคว่มได้ จึงเสด็จกรีฑาพดทหารออกจากเมืองระยองไปณ
บ้านประแสง, บ้านไร่, บ้านคา, บ้านถ้ำ, บ้านแดง ซึ่งชายชน
รามหม่นต้องตระเขยนั้น ครั้นเมื่ออุษาโยค จึงทรงเครื่องราชภูสิต
สำหรับราชรถยทสงครามเสด็จ เสด็จนำพดทหารเข้าไต่กระโหลมพัน
แหง ยิ่งบันใหญ่เหยยให้เล็ดร้ายแตกคันทนไป แดช่ายชุนรามหม่น
ต้องหนีไปอยู่ด้วยพระยาจันทบุรี จับได้แต่ทหารหมิ่นต้อง นายบุญมี
นางเหย นายแทน นายเมื่อง พม่า นายสัน หมอช นายบุญมี บุตรนาย
เงิน แดครอบกระโหลมซึ่งนำโคกระบือต่อแถวชน ซึ่งช่ายเล็ดร้ายตกไปได้
แต่ก่อนเป็นอันมาก แดแล้วเสด็จยกพลยกทัพมาเมืองระยอง บารุง
ทแก้ตัว ทหาร รวบรวมเครื่องสรรพาวุธบันใหญ่เหยย เกิดยกถอม

อาณาจักรราชรัฐ อันแตกกันออกไปอยู่น่าคงได้เป็นอันมาก ก็
 อดจัญบังท้าวพระยาจันทปรอย

ครั้นวัน ๑ & ๓ คำ พระพิชัยแสนนายบุญมีไปตั้งปากน้ำเมืองพุทไธ
 มาคี จึงนำเอาศอกอักษรมงคลของพระองค์อย่างฝรั่งขึ้นไปพระราชทาน
 พระยาราชาศรัญ แต่พระเจ้าตามมีรับสั่งไปนททประการ

พระยาราชาศรัญมีความยินดีนักจึงว่า ระคนจะเข้าไปชักคัวยดม
 จมทิน ต่อเดือน ๘-๘-๓๐ จึงจะยกพลทหารเข้าไปช่วยราชการให้
 จงได้

(๒) ครั้นวัน ๓ & ๕ คำ ราชทูตนำศอกอักษรมงคลกับเครื่องราช
 บรรณาการมาตั้งปากน้ำระยอง นายบุญมีจึงนำช่างโกเต็ง ช่างทนายกับ
 ราชบรรณาการเข้ากราบทูลถวาย จึงทรงพระกรุณาให้หานายทัพ
 นายกองมาเฝ้าพร้อมกันแล้ว จึงตรัสปรึกษาว่า เราปรารถนาทรง
 ด้เดี่ยวชีวิตเพราะภรรยาแก่ศอกอักษรมงคล ซึ่งหาพึ่งพำนักมิได้ และแผ่นดิน
 จะไม่จาจตมบรมน เป็นนททพระศาสนาโค่น เพราะปราศจากหลัก
 คอกอักษรมงคล อัครธรรม แลแผ่นดินนายทองอยู่ นกเด็ก ซึ่งตั้งอยู่เมือง
 ชดบุรี ประพฤติพาดทจริต คอยทำร้ายข่มเหงอาณาจักรราชรัฐผู้หา
 ทพจนได้ บนททหน้าใจภักดีจะมาพึ่งเราหนักนมได้ ด้วยนายทองอยู่
 นกเด็ก เป็นเดียนหนามคอยสะกิดคักทางตั้งจรคนทงปวงไว้ ควรเรา
 จะไปตั้งต่อทรมานนายทองอยู่ นกเด็ก ให้ตั้งอยู่ตามธรรมให้ราบคาบ

(๑) อักจัญบังท้าวแรม ๑๕ คำ

(๒) ควรจะเป็นวัน ๓ & ๕ คำ

ก่อน สมณพราหมณ์ประชาชนราษฎรจะได้ขึ้นอยู่กับสว นายทัพนาย
กองก็เห็นพร้อมกันตามพระราชดำริ

ครั้นวัน ๖ ๑๖ ค่ำ จึงรับสั่งให้ยกพลทหารเสด็จพระราชดำเนิน
ไปโดยสถลมารค หยุคประทับอยู่ณบ้านหนองมน ให้ทหารไปสอดแนม
ได้ความว่า นายทองอยู่ นกเด็ก นนชัย จึงรับสั่งให้เตรียมพลทหาร
สำตราวุธปืนใหญ่ น้อยไว้พร้อมแล้ว รับสั่งให้ยกทหารเข้าไปหยุค
ประทับณวัดหลวงทางไกลเมืองประมาณ ๓๐๐ เส้น จึงดำรัสให้นาย
บุญรอด แชนฮ่อน นายขัน บ้านค่าย ซึ่งเป็นสหายกันกับนายทองอยู่
นกเด็ก เข้าไปว่ากล่าวโดยยุติธรรม นายทองอยู่ นกเด็ก ก็อ่อนน้อม
โดยดี นายบุญรอด นายขัน จึงนำนายทองอยู่ นกเด็ก เข้าม่าเฝ้าณ
วัดหลวง สำนึกกตกระทำสยดงวายแล้วนำเสด็จเข้าไปเฝ้าเมืองชลบุรี
ประทับอยู่ณแก่งจัน แล้วนายทองอยู่ นกเด็ก จึงนำเสด็จทรงช้างพระ
ทนต์ นายบุญม มหาตเด็ก เบนควาญทนาย เสด็จเยี่ยมทอดพระเนตร
เมืองชลบุรี แล้วนายทองอยู่ นกเด็ก จึงพาชนหมนกรมการถวายบังคม
ทูลพระกรุณาให้นายทองอยู่ นกเด็ก เป็นพระยาอนุราชบุรีศรีมหา
สมุทร ตั้งชนหมนกรมการตามฐานาศักดิ์เมืองชลบุรี แล้วพระราชทาน
กระบงเงินแด่มหิง เสด็จเขมราชบคอกใหญ่พนแดง คูมทองแก้วเม็ดคว
หมิง เขมราชคองประทับพดอยส่วยหมิง แล้วพระราชทานราโชวาท
สั่งสอนว่า แต่ก่อนท่านประพฤติการอันเป็นอาชกรรมทจวิคณนจึงละเสีย
ประพฤติก่อดังจริตให้สมควรด้วยฐานาศักดิ์แห่งท่าน จะได้เป็นเกียรติ
ยศสืบไปในกาลเบื้องหน้า จะเป็นวาสนาศักดิ์ตามในอนาคต แล้วจึง
พระราชทานเงินตราไว้ ๒ ชั่งสำหรับสังเคราะห์แก่พราหมณาประชา

ราชบุตรผู้ยากไร้เชิญใจซึ่งรักค้นคว้าหาอาหาร แล้วครีตั้ง
 พระยาจันทบุรีว่า ผู้ใดจงใจ จะอยู่ในสำนักท่าน ๆ จงโอบอ้อมฮารี
 เติงใจไว้ ให้เป็นผล ถ้าผู้ใดมีน้ำใจตามภักดีจะตามเราออกไป ท่าน
 จง อายำนำใจ อัจฉาเกยทุกนไว้ - ช่วยส่งผู้หนีออกไปให้ ถึง สำนักเรา
 อย่าให้เป็นที่การณประกรวไตได้ แลท่านจงบำรุงพระบวรพุทธ
 ศำสนาอาณาประชาราษฎร ให้ทำมาหากินตามถำเนา อย่าให้มีโจร
 ผู้ร้ายเบียดเบียนแก่กันได้ แล้วยุทธราชทานเงินตราอาหารแก่สัปเหร่อ
 ให้ค้นหฺรภักศพคนหนีออกอาหารคายนนเผาเสีย แล้วยุทธราชทาน
 มังดังถุทาน แล้วยุทธราชทานเงินตราอาหาร แก่ข้าจกฉวนพิทใน เมือง
 ชลบุรีเป็นอันมาก แล้วยุทธก็ถุถุปลำพระยาราชทานทุกสัดให้แก่หมู่เบรคไป
 ในปรโลกนนั้น เพื่อจะเบ้นบจจยแก่พระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณ

ครั้นฉวนศุกรจึงเสด็จพระราชดำเนินถุมาเมืองระยอง ฝ่าย
 พระยาจันทบุรีซึ่งถุถวายสัจขปฏิญาณว่าจะมารับเสด็จนั้น จะได้นำตาม
 สัญญาหำมิได้ ด้วยชนรรมหมั้นต้องอนเป็นคณอาตย์นั้น บยงว่าถุถุ
 ให้ประทุษร้าย กักตแต่งมอมค้ำยคประคหอรบเซ่งเทน ฐระเศริยม
 โยชาทหารส่งรพด้วยเครื่องลำตราขมั้นใหญ่่น้อยเส็จแล้ว จึงคิด
 อบายแต่งให้พระสงฆ์ ๘ รูป ชน มาเชิญเสด็จ เข้าไปณเมืองจันทบุรี
 แล้วยุทธจะกุมจับเอาพระองค์ พระสงฆ์ ๘ รูปมำมัทน เสด็จไปเมือง
 ชลบุรีเสียก่อนแล้ว พระสงฆ์นั้นกยบยงค้อยทำอยู่ณเมืองระยอง ครั้น
 เสด็จถุถุมาเมืองระยอง เพลาเช้าพระสงฆ์ จึงเข้าไปถุถวายพระพรตาม
 เรืองราวพระยาจันทบุรีให้มานน จึงทรงพระดำริด้วยวิจารย์ญาณ
 คณภีรภาพ กถทราบวำผลกรรมของสัดอ จึงจำให้เบ้นตามเหตุ

ครั้นรุ่งขึ้นเพลาเช้า จึงมีพระราชบริหารคำรัสด้วยนายทัพนายกอง
 ว่า พระยาจันทบุรีให้พระองค์เจ้ากรมเราน ใครจะเห็นคร้ายประการใด
 บ้าง นายทัพนายกองปลุกษาเห็นพร้อมกันแต่กราบทูลว่า ข้าพระ
 พุทธเจ้าทรงปวงเห็นว่าพระยาจันทบุรีคร้ายเป็นมหันต จึงตรัสว่า เมื่อ
 เหตุเป็นฉนั้นแล้ว ชอบจะไป หรือไม่ไป ประการใด นายทัพนายกอง
 พร้อมกันกราบทูลว่า ควรเสด็จพระราชดำเนินไป ด้วยจะได้ประ โยชน์
 ประการ ๆ หนึ่งแน่นอนว่าพระยาจันทบุรีจะเสียดีย คดีประทุษร้ายกดี
 จะได้ทรมานให้เสียยศอันร้าย ถ้าพระยาจันทบุรีตั้งอยู่ในความดียศ
 ก็จะได้พระราชทานรางวัลจากสิ่งสอนให้ ตั้งอยู่ในยศธรรม ก็เช่นอก
 รมณพราหมณ์ประชาราชฐรทงปวง จะได้ เป็นเทกองพระศาสนาสืบไป
 ครั้นณวันพฤหัสบดี เพลาเช้า อูษาโยคยามพฤหัสบดี ตรัสให้ยก
 พลนิกายสัตว์พลด้วยเครื่องสำตราวออกจากเมืองระยอง พระสังฆ &
 ธิปนาเสด็จมาประทับรอนแรมโดยระยะทาง ๕ วันถึงบ้านพลอยแหวน
 ครั้นณวันจันทร์ จึงยกเข้ามาใกล้เมืองจันทบุรี ฝ่ายพระยาจันทบุรี
 ก็ให้หลวงปลัดกับคนมช้อออกมาทัก เป็นกตอุบายให้กองทัพหลวง
 ทยอไปทางใต้เมือง จะให้รามาไปอยู่ปากกระแจะนอก จะคอยทำร้าย
 เมื่อพลทหารข้ามน้ำนั้น พระองค์ทรงทราบจึงให้นายบุญมี มหาเด็ก
 ธิปนาควมไปตำทวารกองหนามไ้ ไปตามทางหลวงปลัดน้ำนั้น ให้
 กลับมาตามทางขวางตรงเข้าประจำข้าง เสด็จประทับณวัดแก้วกรม
 เมืองจันทบุรี จึงให้พลทหารตั้งล้อมพระวิหารวัดแก้วแล้วเสด็จประทับ
 ชุบทน ฝ่ายพระยาจันทบุรีก็ให้พลทหารขึ้นประจำหน้าทได้ แล้วจึงใช้

ขุนพรหมขนาดผู้เป็นพระพี่เขย, นายตม, นายแก้ว แฉก, ท้ามระวง
พร, นายเมก แฉก ออกมารับเสด็จ จึงทรงพระกรุณาตรัสว่า ซึ่ง
พระยาจันทบุรีให้มาเชิญเรา เข้าไป นั้น เห็นไม่คงคามประเพณีธรรมเนียม
ด้วยเหตุว่าผู้น้อยควรกระทำสัมนาคารจะแก่ผู้ใหญ่จึงจะเป็นมงคล แต่
จะให้ผู้ใหญ่เข้าไปหาผู้น้อยนั้นมันบังควร เป็นอุปมงคลแก่พระยาจันทบุรี
เรายังจะเข้าไปไม่ได้ ให้พระยาจันทบุรีออกมาหาเราก่อน เราจะได้
แจ้งเนื้อความซึ่งซัดซอใจเรา ด้วยขุนรามหมั่นต้องอินเป็นบัจจามิตร
เรา แต่เข้ามาอยู่ด้วยพระยาจันทบุรี จะทำให้เราทั้งสองมีนาคัดตอน
พิโรธแกลงใจกัน แม้นพระยาจันทบุรีจะมีออกมากดี ตั้งแต่ขุน
รามหมั่นต้องออกมากกระทำสัจแก่เราแล้ว เราก็จะเข้าไปด้วยมิได้
แกลง เราคงเมตตาจตุรศกพระยาจันทบุรีตั้งหนึ่งห้องในอุทระเคียวกัน
ถึงพระยาจันทบุรีจะทำร้ายเรา ๆ ก็มิได้ปอง คอบแทน เราจะรักษา
เมตตาธรรมนั้นไว้ ด้วยพระยาจันทบุรีมิได้มีพิโรธอันใดกับเรา แล้ว
พระราชทานรางวัลแก่ขุนพรหมขนาด ๆ ก็ถวายบังคมลากลับเข้าไปว่า
กล่าวตามรับสั่งมานั้นทุกประการ พระยาจันทบุรีจึงใช้ให้ท้ามระวงพร
กับคนมช้อเขาของเสด็จออกไปถวาย ให้พระสงฆ์ & รูปซึ่งนำเสด็จมา
นั้นออกมากถวายพระพรว่าพระยาจันทบุรีให้เชิญเสด็จเข้าไป จึงตรัสว่า
ในเมืองจันทบุรีนี้ไม่มีฆราวาสใช้แดดหรือจางใช้แดดสมณะ แล้วมีพระ
ราชบริวารคำรัสแก่พระสงฆ์ว่า ความนี้โยมก็ได้อัปแก่ขุนพรหม
ขนาดแล้ว ขอพระผู้เป็นเจ้าจงไปบอกพระยาจันทบุรีว่า ขุนรามหมั่น
ต้องเป็นบัจจามิตรแก่โยม จะยังพระยาจันทบุรี ๆ หมั่นแก่ความจะ

หลงเชื่อฟังเอาถ้อยคำอำยเหตานั้น ก็จะเสียทวิภักดิ์กัน ถ้าพระยา
จันทบูรตั้งอยู่ในสัจภาพไมตรี ก็จงส่งขุนรามหมื่นสั่งออกมากระทำ
ความสัจด้วยเถิด

พระตั้งก็ถวายพระพรตักตบเข้ามาแจ้งแก่พระยาจันทบูร ๆ จง
ไซ้ให้หลวงปลัดออกมากราบทูลว่า พระยาจันทบูรมิได้ตั้งอยู่ในสัจ
ภาพตามที่ภักดิ์ห้ามไว้ จะใคร่ส่งขุนรามหมื่นสั่งออกมาอยู่ แต่ทว่าขุน
รามหมื่นส่งกล่าวพระราชอาชญา ด้วยความเบิ่นบังจามตรจะออกมา
มิได้ จึ่งตรัสว่าพระยาจันทบูรมิได้ตั้งอยู่ในสัจภาพแล้ว แต่เห็นว่า
ขุนรามหมื่นส่งจะช่วยเมืองไว้ได้ ก็ให้ตกแต่งการไว้ใหม่
จงเถิด เราจะดีเขาให้จงได้ แล้วจึ่งตรัสสั่งโยธาหาญทั้งปวงให้หุง
อาหารรับพระราชทานแล้ว เสด็จขึ้นเสด็จให้เสด็จ คอยหม้อข้าวหม้อ
แกงให้จงสิ้น ในเพลากลางคืนจนตเช้าเมืองจันทบูรให้ไว้ ไปหา
ชาวกันเฝ้าเขาในเมือง ถ้ามืด ก็ให้ตายเสียด้วยเถิด

ณวัน ๓๑๗ คำ จุติศักราช ๑๑๒๘ บักรณพศก (พ.ศ. ๒๓๑๑)
เพลา ๓ ยาม เบนยามเสวยปลอดคหวง ครีดีให้เกศพมายหน้าเข้าที่ค
ฮิดาน แล้วจัดทหารไทยจันทบูรเข้าไปประจำคาน้อยทุกคาน เพลา
จะเข้าให้สัญญาณกันร้องจนจกทุกคานว่าคานนเข้าได้แล้ว ไห่ร้องขึ้น
พร้อม ๆ กัน จึ่งเสด็จทรงช้างพระที่นั่งพงศวิภูษร นกทันตเข้าที่คตตย
ประตูใหญ่ เสด็จทวารซึ่งรักษาประตูและบ้อมเชิงเทินนั้นก็ขึงบันใหญ่
น้อยคจ่าฝั้น แต่จะได้ถูกคตอง โยชามุ โคนหนึ่งห้ามไว้ กระสุนบัน
ตตคตองช้างพระที่นั่งไป ความญชางจกเงยไว้ ไห่พงศวิภูษรตตย

ออกมา พระเจ้าอยู่หัวทรงพระโกรธเสด็จพระแสงจะลงพระราชอาชญา
 นายความซึ่งขอพระราชทานโทษได้ จึงทรงพระแสงฤๅษเทวพิงกี
 ฤๅษตรีขับเข้าทะลายนครพิงดัง ทหารหน้าข้างตอกเข้าไปได้ โห้ร้อง
 ขึ้นพร้อมกันตจพระราชทานสัญญาณไว้ ณ ฝ่ายทหารซึ่งรักษาประตู
 หน้าท้องถนนแตกตันทนออกมาจากเมือง พระยาจันทบุรีกับบุตร
 ภรรยาหนีลงเรือไปสู่น้ำปากน้ำโพธิมาศ เหล่าพลทหารไทยจันก็เข้าไป
 จับครอบครัว ทรัพย์สินวรรณคดีลาขัญญาหาร มีเงินจางค์มณฑลชกนกลับ
 กาบศิลา สรรพอาวุธทั้งปวงเป็นอันมาก ก็เสด็จมายังชุมชนเมืองจันทบุรี
 พระราชทานที่ฐานาคักตและมาเห็นจางวัด แก่ผู้มีความชอบตาม
 มากแต่เนี่ย

ครั้นวันจันทร์ จตุลศักราช ๓๒๒๘ มีกฐนพศก เสด็จพระราช
 ดำเนินทัพโดยทางสถลมารค กอบด้วยพลทหารประมาณ ๓๐๐๐ เศษ
 เสด็จพระบรมโพธิ์สมภารผ่านศก ๘ วัน ๘ คืน แล้วเสด็จให้พระพิชัย
 หลวงราชวันทิว เป็นแม่ทัพคุมเรือประมาณ ๕๐ ลำเศษ พร้อมด้วย
 พยุหยาทั้งปวงยกไป ทัพหลวงเสด็จโดยทางสถลมารคถึงบ้านทุ่งใหญ่
 แล้วเสด็จเรือไปต่อมวิชาศกไว้ ณ ที่หนึ่ง

ฝ่ายวานิชพ่อค้านายสำเภาทางบวงกยงมโตฮอนหม้อม ครั้นเพลารุ่ง
 เข้าจึงดำรัสสั่งนายทพนายกอง ให้ยกเข้าค้ำสำเภาอยู่ประมาณกวัน
 วิชาศกตกค้าชาวสำเภาค้ำทานมโต กอับปราชัยพ่ายแพ้วพดวง ไค
 ทรพย สังของและหิว ฤๅษตรีวรรณคดีลาขกากรณเป็นอันมาก

(๑) ต่อมจับได้ ในเมืองสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๕ แต่ไม่บอกประหารชีวิต

ฝ่ายจีนเจียมผู้เป็นใหญ่กว่าชาวสำเภาทรงปวงยอมสามภักดี จึงพา
 วิชามาถวาย ในเวลานั้นก็ได้จัดตั้งบ้านเมืองจันทบุรี ขึ้นยังอยู่ที่
 เวียงรอบได้ ๓๐๐ เคษ

จุดศักราช ๓๓๒๘ ปีกุนพศก (พ.ศ. ๒๓๓๐) พระบรมหน่อ
 พทธารกรเจ้าได้ทรงพระเสาวนการกตศัพทว่า กรุงเทพมหานครตั้งแก่
 ฟ้าแล้ว ดมณพราหมณาจารย์ชยของคำเสนาพฤตมาตย์ราชูรได้
 ความทุกข์ลำบากนัก ทั้งบรรพทศศีเสนาแก่เจ้าหัวเมือง แต่เหตุพระมาตย์
 พระนายกองโอรสเมือง แต่ผู้ครองเมืองเฮก, โท, ศรี, จัตวา บรรดา
 ราชชนแก่กรุงเก่า พึงชวนกันกระบวนหังการตั้งตัวเป็นใหญ่ ให้รับ
 พระโองการเป็นหมู่เป็นเหล่ากัน จึงบังเกิดโจรภัย ทุพภิกขภัยต่าง ๆ
 สักทองปวงอนาถาหาหนทางได้ จึงทรงพระราชอุทิศดาหะยกพลทหาร
 คุ้มครองด้วยเครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก ออกจากเมืองจันทบุรีมาโดย
 ทางชลมารค

ครั้นวันบึงกรนพศก (จุดศักราช ๓๓๒๘ พ.ศ. ๒๓๓๐) เพลา
 เข้า ๒ โมงเศษถึงเมืองชลบุรี จึงมีพระราชบริวารให้ พิพากษาโทษ
 พระยาอนุราช, หลวงพล, อนุอินเชียง ซึ่งกระทำความผิดด้วย
 โจรกรรม ดั่งกล่าวตักกล่าวฉวนช กระทำทุจริตให้เสียพระเกียรติยศ
 พระราชสรีเสด็จต้นความกฏพระอัยการ แล้วตั้งผู้รังกรรมการตามฐานา
 ศักดิ์คุณานุรูปความชอบให้รักษาเมืองชลบุรี

ครั้นวันบึงกรนพศก ยกพลทหารมาตั้งปากน้ำเมืองสมุทรปราการ
 พอเวดาร์รุ่งเช้าจึงให้เร่งรีบยกเข้าไปตั้งเมืองชลบุรี ครั้นเพลายามเศษ
 กรมการซึ่งอยู่รักษาเมืองชลบุรีนั้นแตกหนีขึ้นไปโพตามต้น แจ่งเหตุ

แก่ผู้เป็นพระนายกอง ฝ่ายพระนายกองจึงให้จัดพลทหารพระมัจ
มอญ ไทย เป็นทัพเรือ มอญยามันแม่ทัพมาตั้งระดมอยู่ณพระเนียด

ครั้นพลากลางคืนเรือรบพระยาตากาโหมซึ่งบรรทุกคนประชิดมดง
ให้ตั้งพระราชอาชญาพระยาตากาโหมเสนาบดีฝ่ายทหารเป็นหลายคนซึ่ง
กระทำความผิด มิได้อยู่ในพระราชโอรสชาติแล้วครั้นให้รับยก
พลทหารไปในพลากลางคืน แดงกองทัพมอญฆ่าทหารโพสามพันกว่า
กองทัพไทยตกราว ๆ ก็หนีไป

ครั้นรุ่งขึ้นณวัน ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมงเศษ ยกเจ้าค้ายโพ
สามพันฟากตะวันออก พระมัจมากแตกหนีเจ้าค้าย จึงตรัสสั่งให้ท้าวบันได
จะเจ้าค้ายค้ำคานตะวันออก ซึ่งพระนายกองตั้งอยู่นั้น แดงของพระยาพิช
พระยาพิชัย เป็นทัพหน้า เจ้าค้ายประชิดนครวัดกลางห้างค้ายประมาณ
๗ เดือนเศษ ด้วยพระเดชเดชาภาพ ฝ่ายเจ้าค้ายให้สยบสยของ กัดเป็น
ก้างต่างคนต่างก็หนีออกจากค่ายพระนายกองสิ้น พระนายกองตั้ง
ตกใจ จึงคิดอาณัติพระยาไชยเบ็ญจบุรีรักษณเป็นท้าวพระยาภิรมย์ราช
ออกมาถวายบังคมแสดงความภักดียอมเป็นข้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เชิญ
เสด็จพระราชดำเนินเข้าไปณจวน จึงรับสั่งมิให้ทหารกระทำอันตราย
เบียดเบียนแก่ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ปวง แล้วทูลพระเนตรเห็นชด้อยงค่า

(๑) ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าชื่อหลวงตากาโหม นายกองผู้หนึ่งในกองทัพ
พระยาพิชโยธา ซึ่งออกไปตั้งรับพระมัจมาทางท่ากระดาน ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่
พระมัจมา พ.ศ. ๒๓๑๐ บางทีจะเป็นท่านต้นที่ก่อเรื่องกับพระยาพิชบุรี (ปลื) ปลัด
สมอกรุงธนบุรี

เสนาบดีซึ่งอนาถาได้ความลำบากเวหนานัก ก็พระราชทานทรัพย์เสียดำ
ต่าง ๆ แก่พระนายกองแต่เสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นอันมาก แล้วจึงให้
เชิญเสด็จพระบรมศพพระทองสร้อยาคันอมรินทร์ แห่แห่นมาณโพสพ
คัน ฉวยพระเพลิงแล้ว จึงพระราชทานฐานาศักดิ์แก่เสนาบดีให้คง
ทอญกับพระนายกองตงเกา

อนึ่ง แต่งให้ขุนไปเกิดยกด้อมเมืองดงบุรีดำเร้งแล้ว จึงให้รับ
บรรณชติยวงศาซึ่งได้ความลำบาก กับทั้งพระบรมวงศ์ตงมาทนบุรี
โอรสเมืองธนบุรี

จุดศักราช ๓๓๐ บัชวดสัมฤทธิ์ศก ทอดพระเนตรเห็นอัฐิเกรวพะ
คนทงปวงอันถึงพิภพด้วยทุกข์ระ ใจระ โรคะ สุ่มกองอยู่คุด
หนึ่งภษา แดเห็นประชาราษฎร์ลำบากอดอยากอาหาร มีรูปร่างคุดหนึ่ง
เปรตบีคำจึงเกิดยก ทวงพระดังเวชประคัมพระทัยเห็นอยหนายใน
ราชสมบัติ จะเสด็จไปเมืองจันทบุรี จึงส่งมณฑปนาจารย์
เสนาบดีประจำราชภูธรจนกนกรามทูลอาราธนาวงวอน สมเด็จพระ
พุทธเจ้าอัยหวัพระบรมหนอพุทธชากร ครัดเห็นประโยชน์เป็นปัจจุแก่
พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณนทกับบาราวนา จึงเสด็จยับยังอยู่ณพระ
ตำหนักเมืองธนบุรี

จำเดิมแต่นั้น ด้วยกำลังพระกรุณาพระราชอุทิศสาหัสในสัตวโลก
แด่พระพุทธเจ้าด้นา มีเป็นอันที่จะบ้นกมตรงเสวยเป็นสุขด้วยพระราช
อิริยาบถ ด้วยชติยวงศา สุ่มนจารย์ เสนาบดี อาณาประชาราษฎร
ยากจนวิพคนโซอนาถา ทั่วทุกเส่มามณฑล เกิดอนกถนกันมารับ

พระราชทานมากกว่า ๓๐,๐๐๐ ฝ่ายข้าราชการทหารพลเรือนไทยจีน
นั้น รับพระราชทานข้าวสารเต็มคนละถึง ถิ่นคนละ ๒๐ ถิ่น

ครั้งหนึ่งยังหาผู้ทำนามได้ อาหารก้นครัว ข้าวสารสำเภาขายถึง
ละ ๓ บาทบ้าง ถึงตะต๋ำตังหนึ่งบ้าง ถึงละ ๕ บาทบ้าง ยังทรงพระ
กรุณาด้วยปรีชาญาณชดค่าให้เลี้ยงสัตว์โลกทั้งปวง พระราชทานชีวิต
ให้คงกินไว้ได้ แต่พระราชทานอภัยถึงการณเสียผ้าเงินตราจะนับ
ประมาณมิได้ จนทุกขพระทัยออกพระโอษฐ์ว่า บุคคลผู้ใดเป็นอาทคช
เทวดา บุคคลผู้มิฤทธิ มาประดังชมมากจะทำให้ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์
ขึ้น ให้สัตว์โลกเป็นสุขได้ แม้นผู้ใดจะปรารถนาพระพาทาแห่งเรา
ข้างหนึ่งก็อาจศบวิจักหาให้แก่ผู้ใด ความกรุณาเป็นความดีขนิ

ตุศักราช ๓๓๐ บัชวดสัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๓๓๓) ไปมิ่งพระมา
นายทัพคุมพลทหารพระมาทพบกทัพเรือประมาณ ๒๐๐๐ เศษ ยกเข้ามา
อีกครึ่งหนึ่ง คิดตรงมาต่ออ้อมค่ายจีนบางกึ่งเข้าได้จะโกลดเสียอยู่แล้ว ครั้น
ทรงทราบในทันใดนั้น มีพระราชหฤทัยประคุดใจพระธากษณอีกมากกว่า
ธากษณทั้งปวง จึงให้เตรียมพลโยธาทหาร ทัพเรือประมาณ ๒๐ ต้าเศษ
แล้วทรงเรือพระที่นั่งสุวรรณมหาพิชัยนาวา สรรพด้วยเครื่องศาสตรา
อาวุธ ครั้นได้ศึกมังกถนทานสักถนฤกษ์ พระทัยพร้อมด้วยพหุพันศร
ราชฤทธิ กียกพดนกาย โดยทางชลมารคด้วยอการอันรวดเร็ว ศจุ
พระยาชวนราชหงษ์อันนำหน้าสุวรรณหงษ์ทั้งปวง ไปในราตรีนั้น

ฝ่ายทัพเรือพระมายกลงมา ครีตเห็นแถวกรับเรือพระที่นั่งกบตงเรือ
ทหารทั้งปวง ได้ตะต๋มเชนยังมีเจ้ารงค์มณฑกนภสัณคามคีตา ออกพระมา

ล้มตายพ่ายชนไปถึงทัพใหญ่ จึงให้ยังมีนคัมใหญ่ พระมาแตกคัมล้ม
 ภายด้วยฝีมือทหารไทยพันแทงตายในน้ำเป็นอันมาก บ้างหนีชนบกเด็ก
 ละครชนเว็นละดังตกใจ ทหนีไปแคว้นแคว้นแดนเมืองซึ่งจะได้นนน้อยนัก
 ทหารไทยเก็บได้เครื่องสำตราวเรือรบเรือใดครึ่งนนเป็นอันมาก พระ
 เกียรติยศกษัตริย์ปรากฏ ด้พระยาไกรสรตั้งหราชอนเป็นทกตั้งแห่ง
 หมู่สัตว์คัมบาทงปวง

ครั้งนั้นหมื่นคนฮาศ์จอาธรรม ซึ่งคุมทัพพวกตั้งอยู่กระทำโจกรกรรมณ
 หัวเมืองเอก, โท, ตร, จควา มีโคเชอพระบรมชกุนแดงตั้งคัมเป็น
 โทใหญ่ น้ กัมนี้คาดให้สยบสยของ พงกเคียรเกด้า ชวน หน้าเคียรอง
 ราชบรรณาการต่าง ๆ เข้ามาถวายเป็นอันมาก ทรงพระกรุณาพระ
 ราชทานเงินทองเสื้อผ้ารายนาคักกโดยสัมควรคณารูป ให้ถ่อนำพระ
 พัพมัสจจาแล้ว พระราชทานโอวาทนุศาสตร์สั่งสอนให้เสียผยคัชนราย
 ให้ตั้งอยู่ในคัชรธรรม ขณะนั้นตักคาวานช ได้ทำมาค้าขายเป็นสุข
 บรมิรณด้วยอาหาร ได้มาเพิ่มทศมณกรยาวตลกักตต่าง ๆ ฝ่ายสัมนะ
 กริบจับคัมจยทานเป็นสุขบริโภค ให้มาเพิ่มสัมนธรรมตามสัมนกัจ

ตักกราช ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธศาสดานาคักกัมบรมนรัง
 เรืองน้ ด้วยบริษททั้งสี่ปรนนิบัติตามพุทธโอวาท แดพระสงฆ์ทุกน
 นนยังปรนนิบัติพระเจตปาริสุทธิศักดิ์สงวรนนมบรมน จึงทรงพระกรุณา
 คิงพระสงฆ์ราชาคณะชนใจ ให้กำชับว่ากล่าวพระสงฆ์ชงปวง แด
 ทรงพระราชศรัทธาจำง ให้หมู่เสนาทหาร พดเรือน สร้างพระวิหาร
 เสนาณะกุฎมากกว่า ๒๐๐ กุฎ ถิ่นพระราชทรพยเป็นอันมาก แดจึง

ครั้นพระราชทานโอวาทประคำสอนไว้ว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงจงตั้ง
สติอารมณ์ปรนนิบัติ ตั้งอยู่ในพระจิตต์ปาริสุทธิศีลสังวรวินัยบัญญัติ
บริบูรณ์ อย่าให้พระคำสอนของพระองค์เสื่อมหายเลย แม้นพระผู้
เป็นเจ้าจะขัดสนด้วยวัตถุปัจจัยทั้ง ๕ ประการนั้น เป็นขระโยมจะ
อุปถัมภ์ ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงมีศรัทธาในพระคำสอนแล้ว
แม้นจะปรารภนามังละวัชระ โยม ๆ ก็อาจสามารถจะเชิดชื้อเอาแต่โทษ
ออกมาเพี้ยนทานได้

ลศักราช ทรงพระราชดำริว่า พระคำสอนจะอุทกฉวี ฐิติกาล
นั้น เพราะปริยัติกถุมตรเล่าเรียนพระโคตมปฏิบัตินั้น จึงทรงพระกรุณาให้
ตั้งฆราวาสธรรมการ ทำสารบาญชี พระสงฆ์ องค์ โคตมออกเล่าเรียน
พระโคตมปฏิบัตินั้นเป็นอันมาก จึงทรงถวายไตรผ้าเทศน์เหนือเศียรแล้ว
พระราชทานจีวรปัจจัยแก่เถรเถรตามใดเล่าเรียนมากแด่น้อย ชึ่ง
ไปรบปรบยพระราชทรพียแดแก่กทานแก่ยาก ทุกวันมีนรสีอัฐิม
อุโบสถ แด่กษัตริย์ภักดีไว้สำหรับคน โสทั้งปวง

ลศักราช ได้ตั้งยกพจนิกกรดำเนินทัพ สรรพด้วยโยธาหาญใหญ่
น้อยชนไปปราบเมฆองพิษณโลกถึงตำบลเกษไชย พระยาพิษณโลก
ประพฤติกเหตุ แด่กษัตริย์ทหารให้หลวงโกษา (ยัง) ยกออกมาตั้งรับ
พระเจ้าอภัยวงศ์เสด็จนำพลทั้งปวงเข้านครตั้งค่ายด้วยช้างศึกกรงนั้น ฝ่าย
ช้างศึกก็ยังมีมากทั้งฝ่ายหน้าของพระสงฆ์เมฆองไชย เดิมบศกฉิวพระมังสีไป
จึงให้ดาตพกตบยั้งกรงชนนวิ

อนึ่ง กรมหมื่นเทพพิรุซึ่งแตกแก่กองทัพพระม่านเมืองปริจาจินบุรี

แต่ครั้งกรุงเทพมหานครยังมีได้เสี้ยนนี้ พออพยพยกไปตั้งอยู่ณค่าน
โคกพระยา แขวงเมืองนครราชสีมา จึงพระพิมลสงคราม หลวง
นรินทร์เจ้าเมืองปราจีนบุรี โพร่ชายหญิงประมาณ ๖-๗ พัน ยกขึ้น
ทางค่านจันทก

ฝ่ายพระยานครราชสีมาให้จับฆ่าเสี้ยน ต้นเขาควัวเข้าไปไว้
กรมหมื่นเทพพิฆังให้หลวงมหาพิชัย นายทองคำ เขาหมวกฝรั่ง ๓
เสี้ยแพรวกระบวนจีน ๓ ฝ่ายเกย ๒ ฝ่าย ไปให้พระยานครราชสีมา

ครั้นอยู่มาประมาณ ๓๔-๓๕ วัน หลวงพลออกมากลุดว่า พระยา
นครราชสีมาเกณฑ์เขมร ๕๐๐ จะจับเอาเจ้าส่งลงไปณกรุงเทพมหานคร
กรมหมื่นเทพพิฆังคิดการจะหนี หม่อมประยงไม่เห็นด้วย ทูลขอเงิน
๕ ชั่งกับผ้าหน้ากึ่ง ๓๐ ผืน ไปแจกนายบ้านทั้ง ๓๒ ตำบล เกตยกัด้อมได้
คน ๕๕๐ ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๓๕ ค่ำ มีจ้อฮู้ศึก (จ.ศ. ๑๓๒๘
พ.ศ. ๒๓๐๘) จึงให้หม่อมประยง, หลวงมหาพิชัย, หลวงปราบ
ภูมไพร ๓๐ เศษ กับพวกชาวบ้านยกเข้าไป รุ่งขึ้นเป็นวันพระ พระยา
นครราชสีมาจะออกมาทำบุญ ณ วัดบุญ ก็ยกเข้าด้อมจวนจับพระยา
นครราชสีมาได้ฆ่าเสี้ยน แต่หลวงแพ่งน้องพระยานครราชสีมาขึ้นมา
หนีไปได้ จึงให้ยิงปืนใหญ่ตามสัญญา แล้วเกณฑ์คนออกมารับเจ้า
เข้าไปอยู่ประมาณ ๕ วัน หลวงแพ่งชักชวนพระพิมายยกมาด้อมเมือง
นครราชสีมา ๆ เกณฑ์คนขึ้นรักษาหน้าทเบาวางนักร ครอบด้านทานอยู่
๕ วัน พวกกองทัพหลวงแพ่งก็เข้าได้ทางบ่อมวัดพยับ จับเอาหม่อม
ถาวา หม่อมชารา พระพิชัยราชา หลวงมหาพิชัยกับขุนหมื่นนายหมวก

นายกองฆ่าเสียเป็นอันมาก นายแก่นได้หม่อมอุบลบุตรกรมหมื่น
 เทพพรเป็นเมีย นายย่นได้เสม หาม เป็นเมีย หดวงแพ่งจะประหาร
 ชีวิตกรมหมื่นเทพพรเสีย พระพม้ายจึงพาไปไว้ณเมืองพม่าย
 กรมหมื่นเทพพรกับพระพม่ายรักใคร่กันเป็นอันหนึ่งอันเดียว จึงตั้ง
 พระพม่ายเป็นพระยาศรีสุริวงศ์ นายเส้าบุตร พระพม่ายเป็นพระยา
 มหามนตรี ให้พระยาน้อยน้องพระยามหามนตรีเป็นพระยา
 วรวงศ์ข้าราชการ ครั้นอยู่มาพระยาศรีสุริวงศ์ พระยามหามนตรี พระยา
 วรวงศ์ข้าราชการ ก็คิดกันจะฆ่าหดวงแพ่งเสีย ชนชนหดวงแพ่งทำบุญให้
 มีละคร พระยาศรีสุริวงศ์ พระยามหามนตรี พระยาवรวงศ์ข้าราชการ
 พาคนมีฝีมือประมาณ ๓๐ คน กับไพร่ ๕๐๐ ลงมาณเมืองนครราชสีมา
 ทิ้งสามพระยาเข้านั่งคู่ละครด้วยกันกับหดวงแพ่ง ครั้นได้ทีพระยา
 ศรีสุริวงศ์ พน หดวงแพ่ง พระยามหามนตรี พน นายแก่น พระยา
 วรวงศ์ข้าราชการ พน นายย่นตายทิ้งสามคน พวกทหารเมืองพม่ายฆ่าพันทหาร
 เมืองนครราชสีมาตายเป็นอันมาก แล้วพระยาศรีสุริวงศ์ ให้พระยา
 วรวงศ์ข้าราชการ อยู่ณบ้านจอหอ รักษาเมืองนครราชสีมา พระยา
 ศรีสุริวงศ์ พระยามหามนตรี กลับไปอยู่ณเมืองพม่าย จึงให้ตั้งมา
 รับพระนายกองเดิมของยาซึ่งอยู่รกรุงรอนชน ไปณเมืองพม่าย พระ
 เจ้าอยู่หัวศรีธรรมราชเหตุจึงเสด็จกรีธาทัพยกขึ้นไป

ฝ่ายกรมหมื่นเทพพร ให้พระยาवรวงศ์ข้าราชการมาตั้งรับทางหนึ่ง
 พระเจ้าอยู่หัวด้าวรสีให้พระราชวังรินทร์ พระมหามนตรี ยกไปตีพระยา
 วรวงศ์ข้าราชการ แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินทัพเขาคัดทางบ้านจอหอ จับ

ได้ พระยาศรีสุริยวงศ์ พระยามหามนตรี ให้ประหารชีวิตเสีย แต่
กรมหมื่นเทพพิพิธนั้นให้สำเร็จด้วยท่อนจันทน์ตามประเพณี

ฝ่ายพระยาวรวงศาธิราชนั้นแตกหนีไปเมืองเสียมราฐ จึงดำรัสให้
พระราชรินทร์ พระมหามนตรี ยกกองทัพไปตีเมืองเสียมราฐได้ แต่
พระยาวรวงศาธิราชนั้นหนีเสียไป พระราชรินทร์ พระมหามนตรี จึง
เด็กที่พกตัมมารกรุงธนบุรี ขณะนั้นโปรดให้พระราชรินทร์เป็นพระยา
อภัยรณฤทธิ์ พระมหามนตรีเป็นพระยาอนันตริราชฯ จางวางพระตำรา
ฝ่ายซ้าย, ฯลฯ โดยความชอบ

ณวัน ๓๑๓ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก เพลาห้าค่ำแล้วทูลหนึ่ง มี
จันทอปราคาถา

ณวัน ๓๑๓ ค่ำ (๑) เพลาเช้าโมงเศษเสด็จออกขุนนาง ครั้น
ประภาษเนือความแจ้งชื่อของพระพุทธรูปลงส่าเภา พระราชสุริย
ปรารถตงพระอเนกขาทพรหมอาหาร เพื่อยะทนมารุงพระบวรพุทธศาสนา
แถอาณาประชาราษฎร์นั้น อัครวิรยแผ่นดินไหวเป็นช้านาน

ณวัน ๓๑๕ ค่ำ จตุศักราช ๓๓๓๐ เพลา ๒ ยาม แผ่นดินไหว
อีกครั้งหนึ่ง

(๑) เป็นวันปราบดาภิเษก ตรงกับจดหมายเหตุไทย ในประชุมพงศาวดาร ภาค
ที่ ๔ และจดหมายเหตุไทย ฉบับพระอมรนาถวิจิตร (เกิด) วัดบรมนิวาส, ยุติกับข้อความ
ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ หน้า ๓๕ และข้อความในคำโคลงเฉลิมพระเกียรติ ซึ่ง
นายสวน มหาเหล็ก ประพันธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔

(๒) แผ่นดินไหวครั้งที่ ๒ เป็นเหตุการณ์ ในเดือน ๕ ควรจะเรียงไว้ต่อเดือน ๔ แต่
นำมาเรียงไว้หน้าเดือน ๓ ทั้งนี้จะเป็นเพราะต้องการให้เรื่องแผ่นดินไหวมารวม อยู่ด้วยกัน
จึงไม่มีของตามลำดับเดือน

ณวัน ๓^๖ ๓ คำ เพลาเช้า ๓ โมงเศษ เมืองดาวห่มดักมาตีโพธิ
สนภาร ถวายช้าง ๓ ม้า ๕

ณวัน ๓^๖ ๓ คำ ข้าราชการเป็นเกวียนละ ๒ ชั่ง อาณาประชา
ราษฎรชดสน จึงทรงพระกรุณาให้ข้าราชการของชุดพระบาทใหญ่
ผู้ช่วยทำนาปรัง

ณวัน ๒^๖ ๓ คำ ข้าราชการ เมือง กัมพูชาธิบดี เมืองปากน้ำ
ทุกไซมาศบอกรเข้ามา จึงทรงพระกรุณาให้พระกรมทำไปทำค่ายปากน้ำ
พระประทง, ทำคัน, แมกตอง ขณะนั้น โปรดเกล้าฯ ให้พระยา
อนุชิตราชาเป็นเจ้าพระยายมราช^(๓)

ครั้น ณ เดือน ๕ หนคนชงกินข้าวในวัง และ กศทวิชัย ถึงของ
ทั้งปวงเสีย จึงมีรับสั่งให้ข้าราชการของ ๑ แดราษฎรคักหนมาส่งแก่
กรมพระนครบาล หนส่งมหายไป

ณวัน ๒^๖ ๓ คำ จุดศักราช ๓๓๓๓ บัณเฑาะฐก (พ.ศ. ๒๓๓๒)
^(๒) หม่อมเจ้าอรุณ บัณเฑาะฐกหม่อมเทพพรหม หม่อมเจ้าฉิม บัณเฑาะฐก
กับนางละคร ๕ คนฉกกับฝรั่งมหาดเล็ก ๒ คน พิจารณาเป็นสำคัญ แล้ว

(๑) น่าจะเป็นเพียงพระยายมราช หรือว่า การในตำแหน่งยมราช ยังไม่ถึงเป็น
เจ้าพระยาทีเดียว คือ ๑ ไปจึงคงเรียกว่าพระยายมราชเท่านั้น

(๒) จดหมายเหตุไทรบุรีว่า จ.ศ. ๑๑๑๗ วัน ๒^๖ ๑๐ คำ "ข้างในเป็นโทษ" นำ
ส่งด้วยว่าหม่อมเจ้าอรุณ (คือ ๑๑๑๗) จะเขียนมาเป็นอีก (คือ ๑๑๑๐) จดหมายเหตุ
ของไทรบุรีจะใกล้ความจริงมากกว่า และจดไว้เพื่อว่า "ข้างในเป็นโทษ" ซึ่งหมาย
ความว่า ข้างในทำผิดต้องถอดออกซิศกคตำแหน่งเท่านั้น ไม่ถึงกับตักประหารชีวิต

ตั้งให้ ผ่ายทนายเด็กทำประกันอย่าให้เคียงอย่างกันต่อไป แล้ว
ตัดแธน ตัดศิระชะ ผ่าอกเสียดงชายหญิง

ครั้นณวัน ๑๖ ค่ำ ยกกองทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราช

เจ้าพระยาจักรี (๑) พระยายมราช (๒) พระยาเพชรบุรี พระยาอภัยรณฤทธิ์ (๓) & นายยกก่อนเป็นกองหน้าไปโดยทางสถลมารค ไพร่ทหาร ๕๐๐๐ เศษ
ตั้งวงเมืองไชยา แดท่าข้าม ไปได้ถึงค่ายท่าหมาก คุ้มกัน
เบนตามารด พระยาเพชรบุรี พระยาศรีพัฒน์ตายในทรม แต่
ถกษมาณานบุตรเจ้าพระยาจักรีนั้น กองทัพนครจับเอาตัวไปได้ แล้ว
ถาพทกถบดขยมาขยเมืองไชยา พระยายมราชบอกเข้ามาให้กราบทอ
ว่า เจ้าพระยาจักรีเป็นกบฏ มีเต็มใจทำราชการ จึงทรงพระวินิจฉัย
ด้วยพระปรีชาญาณ ถัดสี่ทราบนเหตุว่า การมีตอดตแล้วจึงเกิดวิวาท
กัน ทงนเบนบพวดสนาแห่งเรา อันจะใช้แค่เสนาบดีไปไม่ถึง จึง
เสด็จพระราชดำเนินไปทางชลมารคด้วยพลทหาร ๑๐๐๐๐ เศษ ทรง
พระที่นั่งมหาพิชัยสุวรรณนาวา ยาว ๑๑ วา ปากกว้าง ๓ คอกเศษ
พลกระเชียง ๒๘ คน พร้อมด้วยพลหเสนาโยธาเกรของสัตว์ราวูระทั้งปวง

ครั้นณวัน ๑๖ ค่ำ เพลา ๓ โมงเช้า ถึงบางทะเลเกิดพายุคลื่นลมหนัก
เรือรบข้าทหารกองหลวง กองหน้า ม้างแตกถ่มเข้าแอมบังอยู่ในอ่าว
พระเจ้าอยู่หัวให้ปลุกค่ายคนเพียงตา พระราชทานเครื่องกระยาสังเวช
บวงสรดวงเทพารักษ์ แล้วทรงพระราชสัตยาธิฐาน เอาพระสัตย์นามมีแต่

- (๑) หนังสือราชินิกุลรัชกาลที่ ๑ ว่าชื่อ เมต
- (๒) กรมพระราชวังบวรมหาดสูรสิงหนาท ในรัชกาลที่ ๑
- (๓) สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

บุพชาติแต่ปางก่อนมาเป็นทาส ด้วยพระเดชพระคุณญาณภาพ กตัญญู
 กลังบราบคาบลงเป็นอัครบริวาร แล้วเสด็จไปในวันนั้น ชาติตระกูลของ
 ตามเสด็จไปด้วยเรือนน้อย ก็เป็นสุขสบายหาอันตรามิได้

ครั้นเมื่อตอน ๘ มณฑลเอกก๊ก ได้ตั้งกองทัพข้าม ดาวหางขึ้นข้างทิศ
 ทักษิณ

ครั้นเดือน ๓๐ แรม ๖ ค่ำ เพลา ๓ โมงเช้า เสด็จเข้าเมือง
 นครศรีธรรมราช เสด็จพระบรมมหาราชวังพร้อมไพร่พลทหาร แด
 ราชภูริเสนาบดีในกรุงนครศรีธรรมราช บินศาลดยับยั้งของมีอาชญา
 ต่อได้ ก็แตกพ่ายแพ้นในเวลานั้น นายกองไพร่ทหารนำวพระเสนาภิมุ
 หาราชซึ่งพลตายเพชร ทจวนกรมกเกรของศรีวิชัยอยู่ จึงจับมาถวาย
 พระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นทรงกฤษฏ์ หักต้นทรวงข้างต้น ทรงพระทง
 พลายเพชรเสด็จเข้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ เสียแต่ชายเพชรทนาย
 เดอกลกบ้นตายคนหนึ่ง แต่ได้ราชขานาตามองค่าแดชะแม่พันกงาม,
 หิริญ, สุวรรณ, อดิถาตงกาภรณ์ทงปวงเป็นอันมาก แดสมเด็จพระ
 พุทธเจ้าอยู่หัวมีชัยชนะชาติศรีกรุงนน ฝ่ายทแถมั่วทหาร ทพิบ
 ทพระเวททงปวง ยังมามีตนเสด็จ ด้วยอำนาจพระบรมกัมมัชฌน
 อัครบริวาร

ครั้นกองทัพยกทัพเรือมาลงพร้อมแล้ว จึงมีพระราชโองการดำรัส
 ให้ภาคโทษไว้ ด้วยเจ้านครพราหมนครราชชิตาแดราชทวิพิ หันไป
 เมืองเทพา, คานี ให้เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาพิชัยราชา เริง
 กองทัพยกทัพเรือติดตามไปจับเจ้านครจงได้ ถ้ามิได้จะลงพระราช
 ขานาถึงต้นชีวิต

ครั้นถึงณวัน ๖ ๑ ๓๓ ค่ำ เพลาห้าค่ำแล้ว ๒ ทุ่มเศษ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จยกกองทัพไปโดยทางชลมารค โดยดำดပ်ที่ประทับรอนแรมจนถึงเมืองสังขตา นำแห่ตงเรือพระที่นั่งจะไปไม่ได้ เศษพระบรมโพิขสมภารบังเกิดน้ำเบี่ยงมกลอง มีพรวนฝูงปลาอาหารให้ เห็นประจักษ์แก่ข้าทูลละอองฯ ทงปวง ก็เสด็จด้วยราชานภาพเป็นอัครวิชัยยังนัก

ฝ่ายเจ้าพระยาจักรีแม่ทัพเรือ เจ้าพระยาพิชัยราชาแม่ทัพบก ยกทัพติดตามเจ้าเมืองนคร ไปถึงเมืองเทพา จับจีนจับแขกมาได้ตามได้เนื้อความว่า เจ้าเมืองนครหนีไปเมืองคาน เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาพิชัยราชา จึงมีหนังสือไปตงพระยาคาน ๆ มีอาจระตังไว้ได้ จึงตั้งเจ้านคร, พระยาพิทอง, พระยาสังขตา, เจ้าพิณ, เจ้ากวาง กับทงบุตรภรรยามาให้ เจ้าพระยาจักรีจึงจำคนโทษทงปวงได้เรือรบมาถวายณเมืองสังขตา

ครั้น ณ วัน ๖ ๑ ๓๒ ค่ำ เสด็จพระราชดำเนิน มา ถึง เมือง นครศรีธรรมราช

ครั้น ณ วัน ๖ ๑ ๒ ค่ำ เพลา ๘ ทุ่มเกิดเพลิงณเมืองนครตำบลนายไก่อทรงพระกรุณาให้ มีกฎหมายประกาศไป มีให้ไพร่ทหารไทยจีนทงปวงฆ่าโคกระบือ แต่ข่มเหงตมณช้พราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ฝ่ายผู้พายทนายเตอกรซึ่งตามเสด็จครั้งนี้ ได้ตามจัดการเป็นอันมาก ทรงพระกรุณาให้เล่นให้ตมก แต่ให้ก้าถวหน้าพระที่นั่งกระดานละ ๕๐ ชั่งบ้าง ๓๐๐ ชั่งบ้าง ตมกปรากฏว่าทุกครั้ง แล้วทรงพระราชศรีทษาให้ตั้งขการขรรณการมนต์พระภิกษุ, เถร, เณร, รูปช้ในเมืองนอก

(๑) กฎหมายฉบับศาลาสามดวง ว่าด้วยพระราชกำหนดใหม่ บทที่ ๒๖

เมืองนครศรีธรรมราชมาพร้อม พระราชทานข้าวสารองค์ละถึง เงิน
องค์ละ ๓ บาท ที่ขาดผ้าสังฆจักรก็ถวายไตรจักร แด่แจกยาจากฉันทนิก
เดิมชคนตะ ๓ ตั้งทุกวันพระช โยสถ แด่ทรงพระกรุณาจ้างข้าทูล
ละของ ๆ ให้ ฐานาบูรณปฏิสังขรณ์พระช โยสถ, พระวิหาร, การ
เปรียญ, พระระเบียง, ศาลาปฏิ สันพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ให้
ตั้งการสมโภชพระสารีริกบรมธาตุ สรรพด้วยการสมโภช แด่ให้
ปลูกษาโทษเจ้านคร เช่นนามคปลูกษาโทษถึงตาย ทรงพระกรุณาไม่
เห็นด้วย ให้คงจำเจ้านครไว้ให้ ถึงกรุงเทพฯ จึงปลูกษากันใหม่ แด่
ทรงตั้งเจ้าราชวงศ์ พระเจ้าหลานเธอ ไฉ่ศรีของนครศรีธรรมราช
แต่ให้พระยาราชสุภาวดี, พระศรีไกรธาศิ อยช่วยราชการ

อนึ่ง ทรงพระกรุณาให้ราชบัณฑิตยจัดพระไตรปิฎก ลงบรรทุก
เรือเข้ามากรุงเทพฯ แต่พอจำต้องได้ทุกพระคัมภีร์แต่จึงจะเชิญ
ออกมาไว้ตั้งเท่า แด่พระอาจารย์ ศรี ซึ่งแตกหนีออกไปอยู่นเมือง
นครศรีธรรมราชนั้น ให้หมั้นเข้ามากรมด้านศิษย์ด้วย

ลศักราช ๑๑๑๓ บัณฑิตเอกศก (พ.ศ. ๒๓๓๖) เด็ดจดำเนินทัพ
กตบมาเมืองธนบุรี จึงตั้งพระอาจารย์ ศรี เป็นพระสังฆราช แด่ทรง
พระกรุณาจ้างให้ช่างาน ๆ พระไตรปิฎกทั้งจบ สันพระราชทรัพย์เป็น
อันมาก ฝ้ายเจ้านครนพระราชทานโทษ ให้รับพระราชทานน้ำพระ
พิพัฒน์จุจ่า ตั้งแต่นั้นมาพระคำต้นนากค้อยเพื่องฟูขึ้นได้ตั้งเท่า พระ
เจ้าอยหัวก ทรงพระอศมนาการจำเวญ พระปรีชาญาณ แด พระกฤษฏา
นภาพยง ๆ ขึ้นไปจนถึงจุลศักราช ๑๑๑๖ มีชาติโทศก (พ.ศ. ๒๓๓๓)

(๑) ศุภฤหมอบนัฒตราสามดวง ว่าด้วยพระราชกำหนดใหม่ บทที่ ๒๑

วัน ๕ ๖ ๗ คำ จตุศักราช ๓๓๓๒ มี จะยกกองทัพไปปราบคน
 ชาติขยชาวมลายูด้วยชัยเหล่าร้ายนั้นยกลงมาตามตระเวน
 ตีเอาข้าวปลาอาหารเผามาบนเรือนเสียหลายตำบล ไพร่บ้านพลเมือง
 ได้ความแค้นเคืองชด้นนัก เหตุฉนั้นจึงให้เจ้าพระยาพิชัยราชาถือ
 พด ๕๐๐๐ ยกไปทางตะวันตก พระยายมราชถือพด ๕๐๐๐ เข้านั้นเป็น
 คน ๓๐๐๐๐ ด้รวพด้วยเครื่องด้รวพอาวุธทั้งปวง

ครั้นจตุศักราช ๓๓๓๒ มีชาติโทศก (พ.ศ. ๒๓๓๓) วันเสาร์ เดือน
 ๘ แรม ๓๔ คำ เพลาโมงเช้าเศษ เป็นมหาพิชัยฤกษ์ พระเจ้าอยู่หัว
 เสด็จจากเมืองธนบุรี ไปโดยทางชลมารค ทรงนาวาพระที่นั่งพร้อมด้วย
 หม่อมพดพิทยโธธา เสด็จนำทหารทั้งปวงประมาณ ๓๒๐๐๐ ครั้งนั้นข้าว
 แพงแคว้นละ ๓ ชั่ง ด้วยเดชพระบารมีบรมโพธิ์สมภาร กำปั่น
 ข้าวสารมาแต่ทิศใต้ ก็ได้เกณฑ์ให้กองทัพเหตือเพื่อ แล้วได้ทรง
 พระบรมราชทานแก่สมณะชีพราหมณ์จากฉนวนพก แด่ครอบครัวบุตร
 ภรรยาชาติละของชุดพระบาททั้งปวงแล้ว แรกเมืองศรีกรุงเก่า
 แรกเมืองยภักตรา เข้าบั้นคาบคีตาเซิมถวายเป็น ๒๒๐๐ กระบอก ขณะ
 เมื่อเสด็จพระดำเนินขึ้นไปบน ประทับแรมณเมืองนครสวรรค์ ๒ วัน
 แด่ด้วยกรณไปชาติฉนวน ประทับแรมณหนึ่ง

รุ่งอรุณวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๒ คำ ยกไปประทับที่ชานปราการ้าง
 เพลาประมาณยามหนึ่งเสด็จเมืองพิษณุโลกได้ หอดวงโกษาข้างคิมิชอบ
 หนีออกจากเมืองขึ้นไปตั้งค่ายรับชยณตำบล โทก แด่แล้วเลิกทัพไป

(๑) ตั้งอยู่ที่ทางทิศใต้ของจังหวัดพิษณุโลก

อินทรวชิร จับได้นางพญามังกลเดศวคชสารศรีเมืองศิวประเสริฐ นำ
มาทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงพระกรุณาพระราชทานบำเหน็จโดยสมควร
ครั้นวันพฤหัสบดี เดือน ๓๐ ขึ้น ๓๐ ค่ำ เสด็จยกพลพยุหโยธา
ทัพหลวง โดยทางชลมารคไปดำรบดน้ำมด จึงดำรัสให้ตั้งค่ายทางชั้นใน
ชั้นนอก คึงเกิดยกถอมลาดตระเวนสืบข่าวเอาศิวชัยเรือนฝางให้จึงได้
แล้วแต่เจ้าพระราชดำเนนกลับยังพระตำหนักค่ายหาดสัง

ครั้นวันจันทร์ เดือน ๓๐ แรม ๕ ค่ำ สั่งให้แต่งกฎประกาศ
กองทัพมหัศจรรย์ไทยจันทรงปวง ชญาให้ข่มเหงวิคธาษฎร ชาวบ้านแ
ฉ่าโคกระบือ ชนง นายกองนายทัพผู้ใดใด บินแดนข้างฝั่งพลายใหญ่
ได้ศึกใดหนว วัปศึรปลกตาง ก็ให้ตั้งเขามาทูลเกล้าฯ ถวาย

วันพฤหัสบดี เดือน ๓๑ ขึ้น ๑ ค่ำ เสด็จจ้อยู่ณพระตำหนักค่าย
หาดสัง แยกเมืองตานีเข้ามาตั้งพระบรมโพธิ์ธมภาร ถวายคอกไม้ทอง
เงิน แดแขกเมืองยักกะศรธาถวายบั้น ๓๐ บอก

วันอังคาร เดือน ๓๑ ขึ้น ๖ ค่ำ มีชาว ไทศึก (พ.ศ. ๒๓๓๓)
ทรงพระกรุณา ให้ มนตพระสงฆ์ฝ่ายเหนือมาพร้อมกันหน้าพระที่นั่ง
ขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายทหารพลเรือนเฝ้าพร้อมกัน จึงดำรัสปลุกษา
ว่า พระสงฆ์ฝ่ายเหนือ เป็นพวกพวกเพื่อนชญาเรือนฝางยอมคต
ถอบนรรมศึก ชาวคนปลนเอาทรัพย์สินของ แดกันสุธาตั้งเสด็จด้วยดีกา
ให้ขาดจากลัทธิชวบทจุปาราศิก เป็นตามกชอยู่ในพระศาสนาจะได้น
ได้ อนึ่ง พระสงฆ์ฝ่ายใต้ ฝ่ายเหนือ ก็แปลงปลดอมกันชญาว่าของ
ใดคือกั ไทชว จะได้กระทำสักการบูชาให้เป็นผลตามสิ่งศักดิ์แก่ท่าน
แต่ให้พระสงฆ์แต่ตามสุคตามจริง ถ้าได้ผลในจุปาราศิกแก่กาดใด

กาดก่อน จะพระราชทานผ้าให้ สักออกทำราชการ ทนรับนั้น จะให้
 คำนำกับนาฬิกา ก่อน ถ้าพระจะให้เป็นเจ้าอัครราชคณะฝ่าย
 เหนือ โดยสมศวรแก่คุณจอมบุรี ที่แพนาพิทานั้นจะให้ตั้งพระราชอาญา
 แล้วสักข้อมือใหม่ด้วยโคกอีกด้วย ถ้าเดิมอนาพิทาจจะพระราชทานผ้าไตร
 ใหม่ด้วยใหม่ ถ้าไม่รับแต่เดิม ครั้นจะให้ตั้งคำนำกับคนคำว่าได้ทำ
 ศึก จะให้ตั้งพระราชอาญาประหารชีวิตเสีย ชึ่ง เมื่พระสงฆ์จะ
 ลงตำหนัก ให้ตั้งศาลกันม่านคาดเทศาน แต่งเครื่องพัดกรรมาเทศา
 พริบมแล้ว ทรงพระอักษรฐานให้พระบารมีนั้นช่วยอภิบาลรักษาพระ
 สงฆ์ทรงปวง ว่าภิกษุองค์ใดมิได้ขาดสักกราบทุกคู่ปาราชิก ขอให้พระ
 บารมีโพธิญาณของโยม แด่ฐานภาพเทวดาอันศักดิ์สิทธิ์ ช่วยอภิบาล
 รักษาพระผู้เป็นเจ้า อย่าให้แพแก่หน้าพิทาคือ ถ้าแต่ภิกษุรูปใดคิด
 วิวัดด้วยคู่ปาราชิก จงสังหารให้แพแก่หน้าพิทาคือ ให้เห็นประจักษ์แก่ตา
 โลก เศษพระบารมีสมเด็จพระพุทธเจ้าอนันต ครั้นนั้นพระสงฆ์ทมิศ
 มรุตฤทกษะนะแก่หน้าพิทาคืออันตราจะมีได้ ทักขุทศินันท์แก่หน้าพิทาคือ
 เห็นประจักษ์แก่ตาโลกทั้งปวง พระสงฆ์คำนำครั้งนั้น ชะนะบ้าง
 เด่มอบ้าง แพ้บ้าง เด่นาคตั้งปวงกกระทำตามรับสั่ง โดยสมศวรแก่
 คุณและโทษ แต่ผ้าไตรทพระสงฆ์สักนั้น ได้เฝ้าทำเป็นสมมุติไปทพระ
 มหาธาตุเมืองฝาง แล้วทรงพระกรุณาให้เขียนผ้าจีวร ให้ได้ ๓๐๐๐ ไตร
 บวชพระสงฆ์ ๖๐ ฝ่ายเหนือ แล้วให้ตั้งมาอาราธนาบิพระสงฆ์ราชคณะ
 แดอันดับ ๕ รูปณกรุงธนบุรี ชึ่งไปบวชพระสงฆ์ ๖๐ ทุกหัวเมือง แล้ว
 พระราชทานราชคณะไว้ ให้อยู่ตั้งสอนพระสงฆ์ฝ่ายเหนือ พระ
 พิมพ์ธรรมอยู่เมืองฝาง, พระธรรมเจดีย์อยู่ทุ่งยั้ง, พระธรรมราชา,

พระเทพกวี อยู่ในเมืองสวรรค์โลก, พระธรรมอุคมอยู่ในเมืองพิชัย, พระโพธิวงศ์อยู่ในเมืองพิษณุโลก

วันศุกร์ เดือน ๓๓ แรม ๓๐ ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองสว่างคนบุรี สัมโภชพระธาตุ ๓ เวนแล้ว ให้บรรณปฏิสังขรณ์พระอาราม แดพระบรมธาตุให้บริบูรณ์ตั้งเท่า จึงเสด็จพระราชดำเนินไปสัมโภชพระณียัง ๓ เวน แดเสด็จไปสัมโภชพระบรมธาตุเมืองสวรรค์โลก

ครั้นวันศุกร์ เดือน ๓๓ แรมคานาง สัมโภชพระเมืองพิษณุโลก ๓ เวนแล้ว ข้าหลวงซึ่งมีความชอบในการสงคราม ให้วังเมืองกรุงของเมืองตามฐานานุกรมลำดับ เจ้าพระยาพิชัยราชาเป็นเจ้าพระยาสวรรค์โลก พระยายมราชเป็นเจ้าพระยาสุรศรีวังเมืองพิษณุโลก พระศรีวรราชเทวีวังเมืองพิชัย พระท่ายนารังเมืองสุโขทัย เจ้าพระยาอนุรักษภูธรวังเมืองนครสวรรค์ พระยาอภัยรัตนฤทธิ์ไปเป็นพระยาขมราช ให้ว่าที่สมหนายกด้วย แดเสด็จพระราชดำเนินกลับลงมายังกรุงธนบุรี ณวัน ๓ ค่ำ

ดศักราช ๓๓๓๒ ปีชวด โทศก (พ.ศ. ๒๓๓๓) จะยกทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ เหตุพระมาเหตาร้ายเมืองเชียงใหม่ ยกกองทัพลงมา

- (๑) มีประวัติพิสดารอยู่ในหนังสือพิลปากร เล่ม ๖
 (๒) กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในรัชกาลที่ ๑
 (๓) พระยาพิชัยดาบหัก ดูหนังสือเสนาศึกษาและแม่ทัพยาศาสตร์ เล่ม ๑๑
 ๒๖๖๖ ปี พ.ศ. ๒๓๖๘
 (๔) สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ตั้งค่ายล้อมเมืองสวรรค์โลกไว้ ได้ยุทธนาการรบกันสามารถ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาให้มีตราขึ้นไปแจ้งเมือง
 พิษณุโลก, เมืองสุโขทัย, เมืองพิษณุ ไหยกไปช่วยรบ พระม้าแก่
 เด็กหนีไป ฮาศัยเหตุฉะฉิน จึงยกพลพยุหโยธาทัพหลวง ทังนายไพร่
 ไทยจีนแรกฝรั่ง ๕๕๐๐๐ งดรพด้วยปืนใหญ่น้อยและเครื่องสรรพาวุธ
 ทังปวง พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่าพระที่นั่งกรามเสด็จโดยทางชลมารค
 ขึ้นไปประทับณพระตำหนักหาดทรายหน้าเมืองปากตะพานออกเมืองพิษณุ
 กับพักพลถาวรณช้อสมศรีเจ้าตำราราชการ ทรงพระกรุณาตั้งให้เบ็น
 พระยาศรีสุริวงศ์ แล้วส่งให้เจ้าพระยาจักรี ครุ เจ้าพระยา
 มหาราชชา อนุรักษ์าเวือพระที่นั่งและเวือชาตุดตะของ ๑ ทงปวงณเมือง
 พิษณุ แล้วยกพลนกรโยธาทัพหลวงโดยทางชลมารค ประทับรอน
 แรมไปหลายวัน ถึงตำบลกุ่มเหลือง จึงหยุดประทับแรมอยู่ณพระ
 ตำหนักค่ายมั่นแทบเชิงน้ำพาดศ ครึ่งนทศกาศคัมหินตฤกัณคารด้วย
 นานก ผู้มชอเบ็นมรรคานายกนามวริศานนกรวบทอดว่า แต่เชิงเขาข้าง
 นี้จะไปตงเชิงเขาข้างหน้าโพน เบ็นระยะทาง ๓ เส้นกันคารน่านก คาวธ
 ว่าอย่าปวารมกัถเบ็นการชระแห่งเวา ความนอชยาคัของ ยามจง
 กำหนดนาศิกาวี เพลา ๕ ทุ่มจะให้ฝนตกลงจงได้ แล้วจึงครตั้ง
 เจ้าพระยาตบประสิทธิ์ ให้ปลัดศาลเทพารักษ์เพียงตา กระทำพิธีกรรม

(๑) จดหมายเหตุไหรมีว่า - จ.ศ. ๑๑๑๒ พระม้าออกมาสว่างคบุรี แดกกกลับไป
 บางทีทัพหลวงจะเพียงจับไล่พม่าในคราวปราบเมืองหลวงคบุรีนั้น หากได้เสด็จเชิงใหม่ไว้

(๒) ครงนี้ยังไม่กระจำ

บวงสร่วงเสร็จแล้วทรงพระสตัยาริษฐาน เหาพระบารมีโพธิ์สมภารได้
 ต้นนิคชาการมาแต่อดีตชาติและปัจจุบันนี้ เป็นที่พึ่งพำนักแก่ไพร่พล
 ทั้งปวง ฉะนั้นอากาศปราศจากเมฆและพายุฝนผ่องแผ้วเป็นปกติ
 เศรษฐาภาพ กำตั้ง พระอิริยฐานบารมีและเทวานุภาพ เถิงเพลา
 ๕ ทุ่ม ๘ บาท ก็บินตาดฝนตกลงหนัก น้ำของซอนไม้ ในป่าก็ถอยไหล
 ไปเป็นอศักรยขยงก ครั้นเพลาเช้าก็เสด็จดำเนินพดประทับรอนแรม
 ไปจนใกล้เมืองเชียงใหม่ พระมาและดาวแดงกองทัพชอกกรับ ฝ่ายทัพ
 หนักก็ทัพพระมาแตกเลิกถอยไปจนกำแพง แล้วตั้งค่ายรายล้อมไว้
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสถิตย์ณพระตำหนักภายในกำแพงดิน แล้วสั่ง
 ให้นายทัพนายกองทั้งปวงเข้าปล้นปืนในเพลา ๓ ยามเศษ เพื่อจะพึง
 กำตั้งซำศึก ใ้รบกันกับพระมาสามารถ จนวนรุ่งไปเข้ามโกลยออกมา
 จึงตรัสว่าอันเมืองเชียงใหม่ต้องทำนายอยู่ คำปราชญ์ราเฒ่าสืบมาว่า
 กษัตริย์พระองค์โดยทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้งเคยวมไ้ คอยยก
 ไปเป็นคารวมสองจึงได้ ถ้าจะเข้าหาญบุกรุกเอาด้วยกำตั้งกำตามคนก็
 จะได้ แต่จะเสียไพร่พลมาก และยกมารบคนเหมือนจะตทวงททำทาง
 และกำตั้งซำศึก ก็ไ้เห็นประจักษ์แล้ว ถ้ายกมาคงหวังเห็นไ้ถาย
 เดียว จึงให้ถอยทัพหลวงส่งมาเวหนึ่ง กองทัพทั้งปวงก็แตกเตอน
 ถอยมาตาม ฝ่ายพระมาก็ยกกองทัพไล่ตะเภาป่า สะกดตามยิงลงมา ไพร่
 พลตกคนแตกกระส่ำระส่าย ถอยยอชนมาจนถึงทัพหลวง ชันประทบรับ

(๑) พงศาวดารเชียงใหม่ว่ากองทัพพระโลกาชอกขึ้นไปประจักษ์ พระอรจะเป็นทัพ
 หลวงโลกา (ยัง) เมื่อแตกหนีไปจากเมืองพิษณุโลกกระมัง

อยู่ณราชช่องแคบนัน ส้มเต๋จพระพุทธรเจ้าอยู่หัวเห็นคังนัน จึงเสด็จ
ทรงพระแสงดาบค้อน โยธาทรงปวง โทกดับรบพระม้าตะดมบอนแทงพัน
กนเป็นดำมารถ ทพระม้ามตายเบนฮันมาก แดกกระจักกระจาย ก
เสด็จกลับลงมาเถิงกรุงธนบุรีด้วยสวัสดิภาพ

ดศักราช ๑๑๓๒ มีชาติโทศิก (พ. ศ. ๒๓๓๓) ทรงพระวิจารณ์
ว่าเมืองเก่านชยนัก โพรพดัดมาก เกิดอกมีการสงครามมาหาทมน
ผู้คนจะอาศัยมิได้ จึงทรงพระกรุณาให้ข้าราชการตระฮอง ๆ ฝ่ายทหาร
พลเรือนทำค่ายด้วยไม้ทองเหลืองทงตน เป็นทมนไวพดางกอน จึงจะก่อ
กำแพงเมื่อภายหลัง ให้ทำค่ายตั้งแค่มุม กำแพงเมืองเก่าไปจนวัด
บางว่านฮ้อยวง ลงไปริมแม่น้ำใหญ่ แต่่วรคณารอบพระนคร มุดคิน
ชนเบนเซ่งเทินตามริมค่ายขวางโน เเคอนหนึ่งสำเร็จการ

วันอาทิตย์ เดือน ๓๓ แรม ๓๓ ค่ำ จดศักราช^(๑) ๑๑๓๓ มีเถาะตรีศก
(พ. ศ. ๒๓๓๔) เพลาเช้าโมง ๕ บาท โต พชัยฤกษ์ เสด็จลงพระที่นั่ง
ตำเกาของ ยกทัพหลวงออกจากเมืองธนบุรีไปทางปากน้ำเจ้าพระยา
เรือรบ ๒๐๐ ลำ เรือสำเภา ๓๐๐ ลำ พลทหารไทยจีน ฝรั่งเป็นคน
๓๕๐๐๐ เศษ สรรพด้วยเครื่องตำราวุธทรงปวง เเคะพระบรมโพธิ
ศมการคณดมร้ายในพระมหาสมทรมันศาลสูงมเป็นปกติ เสด็จไป
๕ เวนประทับปากน้ำจันทบูร จึงให้ พระยาโกษาเป็นแม่ทัพยกไปตี
ตะโพงโล่มและกองกุก แต่่วเสด็จไป ๖ เวน วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒

(๑) จดหมายเหตุวันทัศคราวเสด็จพระราชดำเนินไปปราบเมืองพุทโธมาศ (อำเภอ)
ฮงเหลืออยู่เกือบบริบูรณ์ มีขื่อนำเรือขึ้นเนินมาก คุประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖

โยธาทหารทั้งปวงให้ล้าคึกฉ่ำใจไป ก็นำใจของอาจแกดัวหาญยิ่ง
 นึก คึกระ โจนเข้าไปถึงมกทั้งเรือ จินญจนซึ่งรักษาหนังกักแตกหนี
 ไป พอรุ่งอรุณวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๓๓ ค่ำ เพลาเช้าก็เข้าเมือง
 ไค้ และพระยาราชเสวยถึงเวหนไปไค้ วันจันทร์ เดือน ๑๒
 ขึ้น ๓๓ ค่ำ เสด็จเข้าไปสถิตในวังพระยาราชเสวย จึงตรัสถาม
 พระญาณประสิทธิ์ พระสุวรรณมาจารย์ อาจารย์จันทร์ ว่าเมื่อคุณ
 ทหารเข้าหักค่ายนั้นเข้าข้างฐานไค้ อาจารย์ทั้งสามให้กรรมไค้ตรงกัน
 จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรตทหารเหล่านั้น เห็นผิดด้วย
 พระราชดำริ ตรัสว่าข้าศึกหนีไปไค้ด้วยเราผิดกับรบถึง ถ้าต่อสู้
 จะเสียราชการ จึงให้หลวงพระวราชอาณาทั้งนายไพร่ ซึ่งมีความชอบหัก
 ค่ายเข้าไค้ นั้น พระราชทานเงินเป็นบำเหน็จทั้งนายไพร่ ๑๒๕ ชั่ง แล้ว
 ให้มีกฎประกาศห้ามอย่าให้ รบราชบาทว่าจินญจนชาวเมือง ให้ค้าขาย
 ตามภูมิฉะเนาแต่ก่อน แล้วพระราชทานตั้งพระยาพรหมช่วยราชการ
 โภชาธิบดีเป็นพระยาราชเสวย รุ่งเมืองพุกไซมาศ แล้วยกทัพหลวง
 จากปากน้ำพุกไซมาศไปตีกรุงกัมพูชาธิบดี เสด็จโดยทางชลมารค
 ประทับรอนแรมรายทางขึ้นไปจนถึงพนมเปญ เจ้าพระยาจักรียกกองทัพมา

(๑) ภายหลังจึงมีขอสมณภิกษุ ก็โปรดให้เป็นเจ้าเมืองสามเค็ม

(๒) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 แต่ตามหลักฐานส่วนมากบุคคลนี้ต่างกันว่า เวลานั้นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยัง
 ดำรงพระยศเป็นเพียงพระยาอมราช จนถึงปลายปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๑๗ หรือต้นปีมะแม
 พ.ศ. ๒๓๑๘ จึงเลื่อนมาเป็นพระเจ้าจักรี คงอยู่ในขั้นนี้ต่อมาจน พ.ศ. ๒๓๒๐ จึงได้เป็น
 เจ้าพระยาจักรี ส่วนวันที่ขึ้นกับเจ้าพระยาจักรี (หมุด) นั้นเอง

จากทัพราชบัณฑิตกราบบังคมทูลว่า พระองค์ก็ขทัยยกหนีไปตั้งอยู่ที่บ่อพนม
 แล้ว ครั้นทรงฟังจึงสั่งให้เจ้าพระยาจักรียกไปตามในคืนนั้น ครั้น
 เพลาบ่าย ๓ โมงเศษยกทัพหลวงตามไป ประมาณยามหนึ่งก็ได้ทรง
 ฟังหนังสือบอกเจ้าพระยาจักรีว่า ญวนตกล่นายมารีบพระองค์ขทัยไป
 แล้ว จึงหยุดประทับแรมอยู่ณเรือพระที่นั่งหน้าบ้านตำหนักเวณียง
 เพลาเช้ายกกลับคืนมาลงปากคลองของนักกระสา พบครัวแต่เรือเป็นอันมาก
 แล้วยกมาประทับเกาะพนมเพียง พระองค์ความร้าวชาตงมาเข้า

ต้นฉบับที่ขอจากนียงชาติ ฮยตฮอน หนึ่ง

ข้อความที่ขอคือ

- (๑) ทัพหลวงเสด็จมาเมืองพุทโธมาศ (ฮ่าเตียน)
- (๒) ทัพหลวงเสด็จกลับกรุงธนบุรี
- (๓) พระยาราชเสนาซึ่งญวนคนเก่าขอมเสนาวิภักดิ์ (ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๗)
- (๔) กองทัพพระยากรมท่าเมืองพชัยครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๕
- (๕) โปรดให้ตั้งกองมอหมายหมู่เดโชไพร่หลวง, เดโชสังกัดพรรค และเดโชหัวเมือง ใน พ.ศ. ๒๓๓๖
- (๖) กองทัพพระยากรมท่าเมืองพชัยครั้งที่ ๒
- (๗) เดือน ๓๒ พ.ศ. ๒๓๓๗ ทัพหลวงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปปราบพม่าเมืองเชียงใหม่

ข้อ ไปนเป็นพระราชาพงศาวดาร

วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓๒ ค่ำ (พ.ศ. ๒๓๓๘) เสด็จมาด้วย ๒
 โมงเศษ เสด็จฯ อยู่ณพระตำหนักค่ายเมืองลำพูน ทรงฯ ให้หาพระยา
 จำบ้าน พระยาลำพูน ลาวแต่น ชนหม่น พกพอกต้มกำลัง ซึ่งได้ทำ
 ราชการด้วยกันมาเฝ้าให้พร้อม แล้วพระราชทานเสื้อผ้าคนละตัว
 ตามมณฑลศึกค้ำยไพร่เป็นอันมาก แล้วพระราชทานผ้าถุง ห่มแก่
 ภรรยาพระยาจำบ้าน พระยาลำพูน

วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓๒ ค่ำ ครั้นเสด็จฯ ออกจากนครเชียงใหม่
 เสด็จฯ ออกนอกเมืองลำพูน ทรงฯ สั่งให้ตั้งทัพหลวงจากค่ายเมืองลำพูนขึ้นไปเมือง
 เชียงใหม่ประทับพร้อมณพระตำหนักค่ายบ่ออกทาง ๓๕๒ เส้น แล้วยก
 จากบ่ออกไป เสด็จฯ มาถึงพระตำหนักค่ายม่นรมนาเมือง
 เชียงใหม่ทาง ๘๖๖ เส้น จึงตรัสสั่งให้มายังโยธาหาค่ายไว้ให้พร้อม
 พรั่งจงจะยกทัพหลวงขึ้นไปตีทางช่องวะไว้ จับเอาเป็นให้ ดังนี้

ในวันนั้นเสด็จฯ ไปชุกปลา, มะยงวัน เจ้าเมืองเชียงใหม่
 รู้ว่าทัพหลวงยกขึ้นไป จะอยู่ที่ตำบลใด ด้วยกลัวพระเดชพระคุณภาพ
 พระบารมี พากรวัดหนีออกจากเมืองไปทางประตูข้างเหนือ ด้วยความ
 กลัวยาพิษยืมกันออกไปตายอยู่ณประตูนั้นประมาณ ๒๐๐ เศษ พียง
 หลงรบอยู่ที่ม้าง แดงของเจ้าพระยาสุรศรี ซึ่งตั้งค่ายต่อมอชยุตตรงประตู

(๑) คนกำลังของเชียงใหม่

ท่าแพนออกหักค่าย ซึ่งโคค่ายพะมา ๓ ค่าย แทะพันพะมาตายเป็น
อนมาก

ครนวังชนฉนวนชากตย เดอชย ชน ๓๔ ค่ำ เพดาร์งเข้า สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงช้างตนพระที่นั่งพลายคเชนทรเขยรยง เด็ดจ ๑ ไปทอดพระเนตรค่ายข้าทูลละออง ๑ ซึ่งตั้งล้อมเมืองเชียงใหม่รอบเด็ดจ เด็ดจ ๑ กลับมาพระตำหนัก พระยายมราช ผู้ว่าท่งสมุหนายก แม่ทัพเดตนายทพนายกองทัพปวงมาเฝ้าพร้อมกัน จึง ทรง ๑ ครวดี ประภาษ ว่า พะมายกหนีไปท่งน เป็นความกตฤทธิธิบายของผู้ใด พระยายมราช ผู้ว่าท่งสมุหนายก แตนายทพกองทัพปวงพร้อมกันกราบทูลว่า แด่ก่าตั้งขำ ราชการท่าตั้งครามกับพะมา ๆ มได้ยกหนีไป ออกรบเนื่อง ๆ ครน เด็ดจ ๑ ยกทัพหลวงขึ้นมาต่ง พะมายกหนีไป เห็นเป็นอศักรยหนัก ชนพะมายกหนีไปน ด้วยพระเดชเดชานภาพพระบรมมเป็นแท้ อนง พระส่งข โนเมืองเชียงใหม่บอกอ่า วันเด็ดจ ๑ ถึงเพดายาแเคษ เป็น อศักรยแผนดิน โนเมืองเชียงใหม่ไท

อนงทรงพระกรุณาพระราชทานฉลองพระองค์ผ้านาดพระยายมราช ผู้ว่าท่งสมุหนายก, เจ้าพระยาสุรศรี ด้วยพระยายมราช ผู้ว่าท่งสมุหนายกเห็นชอบหนักกว่าท่งปวง แด้วพระราชทานผ้าไหมแดง ผ้าไหมม่วง ในกองพระยายมราช ผู้ว่าท่งสมุหนายก ๕๕ ผืน ให้แจกทหาร ซึ่งมีความชอบ กองเจ้าพระยาสุรศรี ๕๕ ผืนให้แจกทหาร

(๑) นี้อสมเดจ์พระพุทธชอกฟ้าไพฑอโลก แด่ตำแหน่งสมุหนายกนั้น ได้พิมพ์รังห้องตราปั้มเมื่อ พ. ศ. ๒๓๓๓ ได้ความว่าเจ้าพระยาศรีธรรมราชาธิราชภักการอยู่

อนึ่ง สิ่งให้ตั้งพระราชอาชญาเจ้าพระยาสวรรค์โลก ด้วยมิได้ปลง
ใจในราชการ ให้แต่ขุนหมื่นผู้น้อยทำการ ตัวนั้นอยู่แต่ไกล ให้จำครบ
แล้วให้เขียน ๓๐ ท่ พระหลวงขุนหมื่น ๓๐ ท่ นายหมวด ๒๐ ท่ แล้ว
ให้รับเอาสิ่งของซึ่งแต่เมืองเชียงใหม่ได้นั้น ให้สิ้นเชิงทั้งของเจ้าพระ
ยาสวรรค์โลก แล้วครัดว่า เมืองพะเยาพะม่ากับดาวอยู่ ๓๐๐๐ ตัว
กับกรมการทั้งปวงจะอาสาดี ทำราชการแก่ตัวจะได้หรือมิได้ เจ้า
พระยาสวรรค์โลกกับกรมการทั้งปวงกราบทูลว่า ได้ มีได้ ให้ตั้งพระ
ราชอาชญาถึงสิ้นชีวิต

วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๓๕ ค่ำ เดือนเจ็ดจออยู่ณพระตำหนักค่ายเมือง
เชียงใหม่ ทรงฯ ครัดสั่งว่า นายทัพนายกองทั้งปวง ถ้าผู้ใดได้ไทย
ชาวกรุงฯ แลแคว้นแคว้นกรุงฯ ได้ ให้ส่งมาถวายจนถึงเชิง ถ้าผู้ใด
เบียดบังไว้ สืบได้จะเอาเป็นโทษตามกฎหมาย

วันอังคาร เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ นายทัพนายกองสั่งสิ่งของแก่ครัว
มาทูลเกล้าฯ ถวาย ได้ปืนใหญ่ ๓๑๐ ม้าน้อย ๒๐๐๐ (รวม) ๒๓๓๐
บอก, ฆ้อง ๑๒ คู่, ม้า ๒๐๐ ไทย, มอญ ๕๐๐, ครัวไทยชาว
สวรรค์โลก ๕๐๐ เศษ จึงครัดสั่งว่า ครัวไทยชาวสวรรค์โลกเป็นกบฏ
ต่อแผ่นดิน หนีไปอยู่กับพะม่าเมืองเชียงใหม่ นำพะม่าลงมารบเมือง
สวรรค์โลก จะเอาตัวมิได้ จะเป็นเยี่ยงอย่างเสียราชการแผ่นดินไป

(๑) มีร่างห้องคราเป็นหลักฐานว่า เมื่อ พ. ศ. ๒๓๑๑ คราวเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไป
รับพะม่าเชียงใหม่ เจ้าพระยาสวรรค์โลกต้องโทษอยู่กรุงธนบุรี หากได้ตามเสด็จไป
ในงานพระราชสงครามด้วยมิ, ศุภนิภากร เล่ม ๒

ให้ครอบครัวเจ็ดคนทั้งบุตรภรรยา หนึ่ง ชาติบุตรของ ๑ ผู้ใหญ่ปรึกษา
พร้อมกัน กราบทูลขอชีวิตไว้ ให้เป็นตะพันทูน่าช้าง จึงทรงพระ
กรุณาพระราชทานชีวิตไว้

วันพุธ เดือนยี่ แรม ๒ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จฯ ไปนมัสการพระพุทธ
ปฏิมากร ณ วัดพระดีเหล็ก ในเมืองเชียงใหม่ แล้วเสด็จฯ ไปทูล
พระนครเรื่อน ไปมุงวงเจ้าเมืองเชียงใหม่

หนึ่ง ดาวมฆอทองป่องว่า แต่ก่อนมาถ้าเทศกาลเดือนยี่ นานแม่น้ำ
เมืองเชียงใหม่ลง แลมีคนนำขนมามากคือกหนงเบ็นชคักรรย

วันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ เสด็จฯ ขึ้นพระตำหนักกรม
เมืองเชียงใหม่ ทรงฯ ครุสว่า พระยาลาวมฆอทองมกคิเจ้ามาพง
พระบรมโพธิ์สมภาร ไทท้าวราชการช่วยรบพระม้ามักความชอบ ทรงฯ
พระราชทานพระแสงมขยาว มนตัน หอก เสือผ้า แก้วพระยาจำบ้าน
ให้ ถ้อพระราชอาชญาสิทธิ์ เบ็นพระยาอชเชยปรากฏ ครองนครเมือง
เชียงใหม่ พระราชทานพระแสงมขยาว เสือผ้า แก้วพระยาอชเชย
หลาน ให้เบ็นพระยาอชเชย ฝ้ายหน้านครเชียงใหม่ พระราชทาน
พระแสงมขยาว เสือผ้า แก้วชยโพธิ์ เบ็นราชวงศ์ พระราชทาน
พระแสงมขยาว มนตัน หอก เสือผ้า แก้วพระยาอชเชย ให้ ถ้อพระ
ราชอาชญาสิทธิ์ เบ็นพระยาอชเชย ครองนครหริภุญชัย พระราชทาน
พระแสงมขยาว เสือผ้า แก้วชยโพธิ์ของ ให้เบ็นพระยาอชเชย ฝ้าย
หน้านครหริภุญชัย พระราชทานพระแสงมขยาว พระแสงหอก เสือ
ผ้า แก้วถ้อ ให้ ถ้อพระราชอาชญาสิทธิ์เบ็นพระยาอชเชย ครอง
นครถ้ำปอง พระราชทานเสือผ้า แก้วชยโพธิ์ของ ให้เบ็นพระยา

อุปราชาย้ายหน้านครลำปาง พระราชทานเสด็จมาแก่นายเดิม นายดวงทิพ
นายมตา นายคำพิน นายบุญมา ผู้น้อง เป็นราชวงศ์

อนึ่ง โสภณเจ้าเมืองเชียงใหม่นั้น พระท้าวแสนยให้ตั้งขึ้นใหม่ แต่ในแคว้น
แคว้นเมืองเชียงใหม่, เมืองทวิญชัย, เมืองนครลำปาง, เมืองแพร่,
เมืองเถน, บ้านกะ, คอกเหล็ก, บ้านนา, ตามรัศมีตามกอง รังเมือง
ครองเมืองเชียงใหม่, เมืองทวิญชัย, เมืองนครลำปาง, เมืองแพร่,
เมืองเถน ตามบรรพบุรุษเดิมมา

วันศุกร์ เดือนยี่ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จฯ ยกพลพยุหยาตรา
ทัพหลวง จากค่ายเมืองเชียงใหม่กลับคืนพระนคร ให้เจ้าพระยาจักรี
แม่กองทัพช่วยจัดแจงเมืองเชียงใหม่ อนึ่ง โสภณฯ พังชาวราชการ
ซึ่งกองทัพไปตามพระมา ได้หยุดแล้วจึงเด็กทพลงมา ครบตั้งแล้ว
เสด็จฯ มาประทับแรมชยณพระตำหนักค่ายเมืองทวิญชัย จึงเสด็จฯ
ไปนมัสการ พระบรมธาตุ ไปรับเงินพระราชทานแก่ตัวเป็นอันมาก
แล้วให้พระยาอภัยพรหม น้อยโพธิ์ ถอนาพระพมดั่งเจ้า จำเพาะพระ
บรมธาตุเมืองทวิญชัย ในวันนี้พระยาอภัยฯ เชียรปรากฏถวายนัคคานารี
เป็นบาทบริจาริกผู้หนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงิน

๓ ชั่ง ๓ ตำลึง ๓ บาท แด่ส่งถวายผู้หนึ่งคน ให้พระยาอภัยฯ เชียรปรากฏ

(๑) ต้นฉบับเขียน เกาะ เป็น กะ จึงคงไว้ตามต้นฉบับ

(๒) ไม่บอกว่าเป็นพระยาอภัยฯ ได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาจักรี แต่ในที่นี้ คงเหมือนจะ
ไม่ใช่เจ้าพระยาจักรี (หมุด) สมุหนายก

(๓) ใ้คิดว่าว่า การที่ไม่ทรงรับนั้น เพราะทรงรังเกียจในการพราดลูกเขา ดังจะ
เห็นได้ในตอนพระยาอภัยฯ ถอนาถวายนัคคานารีต่อไป

ครนรุ่งรณฉนวนเสาร เค็อนย แรม ๕ คำ เสด็จฯ จากเมืองลำพูน
มาประทับแรมเมธา

ครนรุ่งรณฉนวนอาทิตย์ เค็อนย แรม ๖ คำ ยอกจากเมธามาประทับ
แรมเมธัน

ครนรุ่งรณฉนวนจันทร์ เค็อนย แรม ๗ คำ ยอกจากเมธันมาประทับ
แรมหางฉัตร

ครนรุ่งรณฉนวนอังคาร เค็อนย แรม ๘ คำ ยอกจากหางฉัตรมาประทับ
แรมตำป้าง เพดาบาย & โมงเสด็จฯ มานมัสการตาพระบรมราชา บุษบา
ด้วยดอกไม้ทอง, เงิน แล้วไปรยเงินพระราชทานแก่ดาวเป็นอินหมาก
แล้วได้ครัวชาย ๓ หญิง ๓๕ (รวม) ๓๘ คน ถวายเป็นข้าพระบรมราชา
ตำป้าง

อนึ่ง พระยาภาวดีระถวายนคตนาภิเษกเป็นบาทบริจาริกผู้หนึ่ง ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงิน ๓ ชั่ง ฝ้ายดำรับหนึ่ง สั่งให้คน
แก่พระยาภาวดีระดงเกล้า พระยาภาวดีระ พระยาอุปราชา กราบทูลฯ
ว่า บัดนี้เจ้าตอกสัมคร บิสามารถาญาตัพพของทองป่องกษณพร้อมกัน
อินจะเป็นโทษด้วยพดัตพรากจากบิสามารถา คุงหนึ่งทรงพระกรุณา
เห็นหามได้ ทรงพระดำริเห็นว่า ตั้งใจสามภักดีเบเนแท้แล้ว จึงพา
ตามเสด็จฯ มาด้วย

อนึ่ง สั่งให้บิคาพระยาภาวดีระ พระยาภาวดีระ น้อยธรรม อุปราชา
คำพัน คำดำ ราชวงศ์ ถิ่นนำณพระวิหาร วัดพระบรมราชาตำป้าง
เสด็จฯ ประทับแรมณพระตำหนักค่ายตำป้าง ๒ เวณ

ครนรุ่งณวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๓๐ ค่ำ ยอกจากตำป่างมา
ประทมนแรมหัวหน้าค้ำ

ครนรุ่งณวันศุกร์ เดือนยี่ แรม ๓๑ ค่ำ ยอกจากหัวหน้าค้ำมา
ประทมนแรมนาขาย

ครนรุ่งณวันเสาร์ เดือนยี่ แรม ๓๒ ค่ำ เพดาบายโมงเศษ เสด็จฯ
มาถึงพระตำหนักทประทมนท่าเรือเมืองเถิน นั้มีระยะทางแต่เมือง
เชียงใหม่มา ๕๒๓๕ เส้น

วันอังคาร เดือนยี่ แรม ๓๕ ค่ำ เพดาเข้า ยอกจากเมืองเถิน
เสด็จฯ โดยทางชลมารคมา ๒ เวณ พระเชียงทองบอกขันไปให้
กราบทูลว่าพระม่ายกเข้ามาทางค้ำนแม่ดะมาว

วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ถึงพระตำหนักเมืองตาก จึงตรัส
สั่งให้หอดวงมหาเทพเป็นแม่ทัพ แดงมันไวจรรณายกไป พระราชทาน
ม้าต้นสำหรับกองทัพ ๕ ม้า ทรงจัดแจงทัพเสร็จแล้ว เพดาข้ามช่องค้ำ
เสด็จฯมาประทมนอยู่ณหาดทรายบ้านตาก บอกไปให้กราบทูลว่า พระม่าย
ซึ่งยกเข้ามาทางค้ำนแม่ดะมาวนั้น คัมแตกแตกไปแล้ว จึงตรัสสั่งให้
(๑)
นายควรมายเจรมหาดไทย ดงไปบ้านระแหง บอกกองทัพพระยา
กำแหงวิชิตให้เร่งยกออกไปก้ำวสระกคคิ เขาจงใต้ เพดา ๒ ยาม จึง
เสด็จฯ ดงเรือหม่นจง กรมวัง ต้องดงมา หอดวงรักษ โภษาดงก้ำยท
นังมำค้วย พบเรือนายควรมายสำนราชการกลับขันไปกราบทูลว่า เห็น

(๑) นายควรรุ่งอรุณ

กองไฟอยู่หน้า ไต้ขึ้นเป็นเสียงพระมาเห็น จึงคิดว่าจริงหรือ
 ประการใด กราบทูลว่า ไต้ขึ้นมันคง ก็ทรงพระวิตสงสัย ให้
 นายควรนำเสด็จฯ ลงไป ครั้นเห็นกองไฟ จึงประทศเรือพระที่นั่งไว้
 ให้หม่นจงไปสอดแนม เห็นเรือกระวางได้พระมาเมืองเชียงใหม่
 พระเพชรปานฯ คุมมาให้เห็นชานยาม ครั้นแจ้งประกษแล้ว จึง
 เสด็จพระราชดำเนินต้องลงมา เรือพระที่นั่งกระทบคอไม้ตมดง จึง
 เสด็จฯ ขึ้นไปเฝ้าทูลทวายเป็นนายช, นายเกิดดะคร นางผไทอยู่ นายช
 จึงถวายผ้าตาผืนหนึ่ง เช็ดพระบาทพระชงขมี ฝ่ายหอดวงรักษ โภษา
 จึงเชิญหื้อพระภษาชงขมีนามากดออกดี พระภษาทงนชมนนายช
 แต่พระภษาด่านของคทงแห่งเป็นปกติชย เห็นศักรรยณก จึงเขา
 มาทูลเกล้าฯ ถวาย แล้วเสด็จฯ มาโดยทางสถลมารค หอดวงรักษ
 โภษา นายควร ตามเสด็จมาด้วย เพลาเช้ารุ่งขึ้นณวันศุกร์ เดือน ๓
 ขึ้น ๓ ค่ำ ถึงพระตำหนักถอมมม่วงบ้านระแหง จึงทรงฯ สั่งให้
 ปรีกษาคุณและโทษนายควร จึงปรีกษาว่าทรงฯ ใช้ นายควรไป
 ราชการ แด่นายควรไปไต้ขึ้นเสียงพระมาคนโทษ แล้วมิได้สอดแนม
 เข้าไปใกล้พิจารณาให้ตงแท้ แด่มากราบทูลว่าไต้ขึ้นเสียงพระมา
 เห็น ให้สงสัยพระทัยนัก ก็ชงด้วยโทษ ๖ สถาน ประการใด
 ประการหนึ่ง แด่ชงนายควรไต้ตามเสด็จฯ มาเป็นเพื่อนพระชงคเมือ
 กันดารน เป็นความชอบ คุณกับโทษตบถกกัน

อนึ่ง ทรงฯ สั่งว่า นายชดะครถวายผ้าตา ไต้เช็ดพระบาท
 พระชงขมีเมือกันดารเป็นความชอบ พระราชทานเงิน ๕ ตำลึงแก่นายช
 วันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาเช้า ทรงฯ พระราชทานเงิน

แก่ราษฎรชาวบ้าน ชายหญิง โทษน้อยตั้งที่บ้านเดิมคนละ ๓ เดือน
ณพระตำหนักสวนมะม่วง

วันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จออกณ
พระตำหนักสวนมะม่วง จมื่นสรวเพชญ์ภักดีกราบทูลว่า วัน
จันทร์ใกล้ นายดำ บัพาทย์ นายน้อยชนะ คบกันดอบถักทำเงิน
คอกคราพคดบังให้ผิดด้วยพระราชกำหนด พิจารณาเป็นเสร็จแล้ว ให้
ประหารชีวิตเสียไว้หน้าบ้านระแหง (๒)

อนึ่งสั่งให้หาพระยานนท์มาเฝ้า จึงตรัสว่าพระยานนท์ชอบราชการ
เมื่อเสด็จมาถางเมืองตาก จิตแจ่มก่องทพรบสั่งให้หาทกหมวกคอง
พระยานนท์มิได้ ไปเฝ้า แล้วพระยาพร โทษากได้บอกกล่าวคึกเคื่อน
ว่าหนังสือบอกชาวพม่าเข้ามาค้าขายแม่ตะมา ให้เร่งไปเฝ้าฯ ทรงฯ
จะได้จิตแจ่มก่องทพร พระยานนท์ กมิได้ ไปเฝ้าฯ ตั้งจะลงมาบ้านระแหง
นั้นเห็นว่าพระยานนท์กลัวพม่า มิได้เสียชีวิตในราชการเป็นแท้แล้ว
ให้ตั้งพระราชอาชญาเขียน ๓๐๐ จำครบลงไปณกรุงฯ เขามครภรรยา
เขียนด้วยแล้วรับราชบาทให้ ดั้นเชิง แล้วทเวนมก ๓ วัน ทเวนม
เรือ ๓ วันแล้วประหารชีวิตเสีย

วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ฝนชอนบาดหลวงอินทรวเทพ ผู้ว่า (๓)

(๑) กฎหมายฉบับตราสามดวง ว่าด้วยพระราชกำหนดใหม่ บทที่ ๑

(๒) กฎหมายฉบับตราสามดวงว่าด้วยพระราชกำหนดใหม่ บทที่ ๗

(๓) ถกตั้งพระราชอาชญาแก่กับพระยาประจักษ์ พ.ศ. ๒๓๑๔ เมื่อเสด็จไป
ปราบเมืองพิษณุมาศ คู่ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖

ราชการกรุงฯ พ้องกรมทูลพระกรุณาใจความว่า หลวงอินทรเทพ
เมื่อก่อนหลวงณเมืองตาก มีได้แจกไพร่กองทัพ เขาชาวบ้านไป
ขายแก่พระยานนท์ เขาเงินส่งไปแก่ภรรยา ครั้นตามได้เนื้อความเป็น
ดีแล้วให้ส่งพระราชอาญาเข็น ๓๐๐ แล้วให้ปรับไหมให้ ชาว ๓๐ ต่อ
แล้วให้เป็นเต้านายหมวกคุมไพร่ เขาบุตรภรรยาจำไว้ มีการศึกเมื่อใด
จึงให้ไปทำราชการแก่ตัว ถ้ามีความชอบแล้ว บุตรภรรยาตัวนั้นคงท
เป็นหลวงอินทรเทพคงเก่า

อนึ่งทรงฯ พระราชทานบันคาบสีดา ๓๐๐ บอกไว้สำหรับบ้าน
ระแหงจะได้บอingkนข้าศึก แล้วพระราชทานเสื้อผ้าแก่พระยารามัญ
มีชื่อเป็นอันมาก ซึ่งครัวไทย ครัวรามัญ ๕๓๓๕ เข้ามารู้พระบรม
โพธิ์งมการ พระราชทานข้าวปลาอาหาร จัดเรือส่งลงไปกรุงฯ

วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ เพลาเช้า เด็ดจฯ ไปนมัสการพระ
ปฐมภุมารณวัดกลางคองเขาแก้ว จึงตรัสประกาศถามพระสงฆ์ว่า พระ
ผู้เป็นเจ้าของจำได้หรือไม่ เมื่อโยมยังอยู่บ้านระแหง โยมยกระฆังแก้วขึ้น
ชูไว้กระทำสัตยาริษฐานเดี่ยวพระบรมว่า ถ้าข้าฯ จะได้ศรีสแก่
พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณในอนาคตกาลเป็นแท้ฯ ข้าฯ ตริะฆัง
แก้วเข้มาคืนให้ระฆังแก้วแตกจำเพาะแตกจก จะได้ทำเป็นพระเจดีย์
ฐานแก้วบรมจุพระบรมสารีริกธาตุ ครั้นอธิษฐานแล้วดิเข้า ระฆัง
แตกจำเพาะแตกจก ก็เห็นประจักษ์เป็นอศักรยศครึ่งหนึ่ง พระสงฆ์
ถวายพระพรว่าจริงดังพระราชโองการ

วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ เพลาเช้า ยอกจากบ้านระแหง

เสด็จฯ มาโดยทางชลมารค ทรงพระราชพิธีท้าวถวายผ้าสะเบียง, จีวร
แก่พระสงฆ์ทุกอาราม แล้วพระราชทานเงินแก่ราษฎร ชายหญิงใหญ่
น้อยทุกบ้าน รายทางลงมา ๕ เวณถึงกรุงธนบุรี ณวันอังคาร เดือน ๑๒
ชน ๑๕ ค่ำ เพลาเช้า

วันพุธ เดือน ๓ ชน ๑๕ ค่ำ พระยายมราชนายทัพนายกองทั้งปวง
บอกมาให้กราบทูลพระกรุณาขอออกทัพออกไปช่วย เห็นก้ำดังพระมา
หนักมา จึงทรงพระกรุณาให้สมเด็จพระเจ้าตากเธอ, พระยาวิชิตสมบัติ
เป็นแม่ทัพตอ พระราชสาขญาสัตตธิ์ กำกับสมเด็จพระเจ้าตากเธอยกออก
ไปตั้งค่ายรับอยู่ณเมืองราชบุรี ครั้นพระเจ้าตากเธอเสด็จไปตั้งเมือง
ราชบุรี พบพระยาอภัยรณฤทธิ, พระยาเพชรบุรี, หลวงส้มคันทบาด,
หลวงดำแดงฤทธิฯ & นายแตกพระมาเข้ามา แต่พระยาสุนทรพิพิธ,
หลวงรักษ่มนเทียร, พระยาสุพรรณบุรี, พระยากาญจนบุรี, พระยา
นครชัยศรี & นายยังมีพบ จึงบอกเข้ามาให้กราบทูล จึงทรงพระ
กรุณา โปรดเกล้าฯ สั่งให้จับบุตรภรรยาพระยาอภัยรณฤทธิ แลบุตร
ภรรยานายทัพนายกองทั้งปวงจำไว้ ให้พระยาอภัยรณฤทธินายทัพนาย
กองทั้งปวงทำราชการแกตอในกองพระยาวิชิตสมบัติ ถ้าแตกอีกครึ่งหนึ่ง
จะลงพระราชสาขญาตัดศีรษะเสียให้สิ้นทั้ง ไตรคร แต่ให้จัดนายหมวด
นายกองมาเข้ากองทัพพระยาวิชิตสมบัติเป็นอันมาก แล้วให้เจ้ารามลักษณ
พระราชสาขญาสัตตธิ์คุมไพร่ ๑๐๐๐ ไปช่วยราชการ ให้เจ้ารามลักษณ,
พระยาวิชิตสมบัติ ปรีกษาราชการคิดอ่านกันเอาชัยชำนะจงได้

(๑) เป็นผู้เข้มแข็งในการสงคราม ต่อมาโปรดให้เฉลิมพระยศทรงกรมเป็น กรม
ขุนอนุรักษสังครม

วันจันทร์ เดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้าโมงเศษ ครัสต์สั่งให้
 ประหารศีรษะพระเทพโยธาเดี่ย ด้วยโทษผิดตามเสด็จฯ มาถึงแล้ว รู้
 ว่ามีราชการมีไต่ถามเฝ้าเห็น คอให้หาตัวจึงลงมาเฝ้า ครัสต์ถวายไม่ได้
 ราชการ เจ้าพระยาอินทวงศ์^(๑)สอดซัดใจ ว่าโทษผิดแต่มีไต่เอาใจ
 ได้ราชการ จึงครัสต์ว่ามันฆ่าคนเสียได้ น้ำใจกำเริบนัก มีไต่มาเฝ้าจะ
 ได้มีไต่ จึงทรงพระแสงดาบประหารศีรษะพระเทพโยธาเดี่ยริมม้อม
 วัชยประสิทธิ์หน้าพระตำหนักหน้า

วันอังคาร เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จออกณพระตำหนัก
 แพร่ ชนนคร ยกกรมครุเมืองนครชัยศรี มอกมากราบทูลพระกรุณาใจ
 ความว่า นายพัน นายดำ นายแก่น นายพรม ตำรวจหลัง ๕ คน ถ้อ
 ตราพระราชสีห์ ไปเมืองสุพรรณบุรี ไปตั้งตำบลบ้านภุม แขวงเมือง
 นครชัยศรีกับเมืองสุพรรณบุรีตอกัน พบพระมาฆมาประมาณ ๓๐ ม้า
 ไต่เอา จึงวงหันเข้ารัก แตะทอผ้าซึ่งได้ตราพระราชสีห์ตกหายไป
 ชายพระมาฆเข้าด้อมบ้านภุม อยู่แต่ นายพัน นายดำ นายแก่น ๓ คนหนีได้
 นายพรมหนีหายไปไม่พบกัน ครั้นแจ้งในบอกกันแล้ว จึงสั่งให้พระยา
 พิชัยไธสวรรย์ ผู้ว่าทโกษา ยกกองทัพพลรบ ๓๐๐๐ สรรพไปด้วย
 เครื่องสรรพยุทธ ยกไปเมืองนครชัยศรี

(๑) คำว่าอินทวงศ์อันหมายถึงอินทิด คุประซึ่งพงศาวดาร ภาคที่ ๒ เรื่องทรงตั้ง
 พระเจ้านครศรีธรรมราช และพงศาวดารเมืองฉวาง

(๒) คุกกุณนเทียรบาล ในกฎหมายเก่า ฉบับมสังกรวิไล พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ เล่ม
 ๒ หน้า ๑๑๗ ข้อ ๖ เรื่องห้ามถวายพระแสงในเวลาทรงพระพิธี

อนึ่ง สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงตั้งค่ายมั่นอยู่เมืองราชบุรี ประมาณ
 ๕ เว้น พระม่ายกมาแต่ปากแพรกประมาณ ๒๐๐๐ เศษ ตั้งค่ายอยู่ณบ้าน
 บางแก้ว เจ้ารามด็กษณ์, พระยาริเบศร์บริดี ปรีกษาพร้อมกัน ให้
 หลวงมหาเทพเป็นกองหน้า คุ่มไพร่ทหาร ๓๐๐๐ ยกไปตั้งค่ายประชิด
 โขมพระม่ายบ้านบางแก้วด้านตะวันตก ทพเจ้ารามด็กษณ์พลทหาร ๓๐๐๐
 ยกไปตั้งค่ายประชิดโขมไปด้านตะวันออก ครั้นค่ายเจ้ารามด็กษณ์,
 ค่ายหลวงมหาเทพ มั่นแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสิน, พระยาริเบศร์บริดี
 จึงยกขึ้นไปตั้งมั่นอยู่ โศกกระต่าย

วันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๓๓ ค่ำ จุลศักราช ๑๓๓๖ ปีมะเมียชดศก
 (พ. ศ. ๒๓๓๘) เสด็จ ๒ โมงเช้า ๘-๘ นาฬิกา เป็นมหาพิชัยฤกษ์ เสด็จ ๑
 ยกหมู่พลจตุรงค์ยกเสด็จ ๑ ไปโดยทางชลมารค ทรงนาวาพระที่นั่ง
 กราบยาว ๓๓ วา พลพาย ๕๐ คน เรือคังโงง ๒ ลำ มีแตรสังข์ฆ้องพาทย์
 เรือนำ กดของแขก สรรพด้วยโยธาทหารนายไพร่ ๘๘๖๓ คน บินใหญ่
 น้อย ๒๘๘ เสด็จ ๑ ไปปราบพระม่ายณเมืองราชบุรี เสด็จมายัง
 เศษ ถึงพระตำหนักค่ายท่าจีน เสด็จ ๑ ประทับคอกขนารณ ครั้นเสด็จ
 ประมาณ ๕ ทุ่มเศษ เสด็จ ๑ จากค่ายท่าจีนไปในเพลากลางคืน ครั้น
 รุ่งอรุณวันจันทร์ เดือน ๓ แรม ๓๒ ค่ำ ถึงที่ประทับค่ายเมืองแม่กลอง
 แล้วยกไปเข้าที่เสด็จณวัดกลางค่ายบางกุ้ง แล้วยกไปเสด็จมายัง
 ถึงพระตำหนักค่ายมั่นประทับแรมณเมืองราชบุรี ครั้นเสด็จให้พระยา
 วิจิตรนาวิไปสืบเอาชาวราชการ ณค่ายพระม่ายบางแก้ว แล้วเกณฑ์
 ทแก่ด้วยทหารยกหนุนไปเป็นอันมาก

วันอังคาร เดือน ๓ แรม ๓๓ ค่ำ เพลาเช้าของค่ำแล้ว พระยา
 วิเศษนาวิกตมมากกราบทูลว่า ข้าทูลละอองฯ ทรงปวงซึ่งตงค้ายประชิด
 พระม่าน ถ่อมค้ายพระมาไว้วรอมแล้ว เห็นจะออกไปไม่ได้ จึงตรัสสั่งให้
 เตรียมจมนหาเสด็จตรคน บินจาวง บินหนาเรือ บินขวากเหล็ก พร้อม

(๑) เป็นพระนิลป็นทอง มีกฎหมายอย่างทรงพระราชดำริ ให้ทำป็นมหาเศวตฉัตร
 ป็นเมือ พ.ศ. ๒๓๑๗ ว่า วันเสาร์ เดือน ๘ ปฐมมาส แรม ๕ ค่ำ จตุศักราช ๑๑๓๖
 ป็นเมือของศก เพลาเช้า เสด็จฯ ออกทอดพระเนตรบ้นหันป็นบ้นบ้อม ทรงพระอักษร
 ในพระกระดานขระนวม แล้วทรงฯ สั่งว่า ให้กฎหมายไว้ข้างที่ฉบับหนึ่ง กฎหมายให้
 ร่างฉบับหนึ่ง ค้วยป็นครุั้น เรือนคินในเรณเคมฮาว ๕ นวกบเสนคาคาหนึ่ง ให้ทำขาวออกอีก
 ๖ นวกบเสนคาคาหนึ่ง หอดพระเนตรแล้ว ปักบงในให้ทำใหญ่กว่าคินบึงเสนคาคาหนึ่ง
 โคยรอบ เรือนลุดในถักถ้องคองอู แต่ปักบองในถักถ้องให้ ไซออกขัวเสนคาคาอ้อม
 โคยรอบ ถวนอกเรือนคิน ให้ ไซออกใหญ่กว่าเสนคาคาโคยรอบ ถวนอกเรือนลุด ให้ ไซ
 ออกสันทัดเสนคาคาโคยรอบ ป็นครุขาวคิน ๘ นวกบ วับสั่งให้ ไซขาวออกที่เรือนคินบึง
 ๕ นวกบ เรือนคอกขาวออก ๑๐ นวกบ ขาวทั้งเรือนคินเรือนลุดป็นสับเบคินนวกบ ทั้งเคมคร
 แลขาวออกป็นศอก ๘ นวก (ป็นมหาเศวตฉัตร นึงป็นใหญ่ประจำบ้อม และป็นใหญ่
 สาม จำนวนนึงจะหล ข้อยบอง ยังเหลือมาถึงสมัชครุงรัตนโกสินทร ปวงกฎในบัญชี
 กรมกลาโหม ซึ่งราชขนทูลเกล้าฯ ถวายเมือ พ.ศ. ๒๓๕๐ ปลาขรัชกาลที่ ๑ ว่า ได้
 บ้อยทองป็นมหาเศวตฉัตรทำกรพระพุทธรมาท คือ บุหลังกาพระมณจาปี ๕๐ บอง ทำการ
 วัดพระแก้ว คือ หล่อเสมมีศ ๖๖ บอง หล่อเสมา ๖๐ บอง บุหลังกาพระมณจาปี ๕๐
 บอง หล่อระฆังใหญ่รอบ ๘ ก้า ๑๔ บอง หล่อเมคิราวเทียน ๓ บอง ทำการเมคิเสด็จ
 คือ หล่อฐานพระนาก ๖ บอง หล่อครกสาถกานประตูปองพระราชวัง ๖ บอง ทำเครื่อง
 ราง ๔ บอง รวม ๓๔๖ บอง)

แล้ว ครั้นเพลานี้ยามเช้า เสด็จฯ ออกทอดพระเนตรจากค่ายมั่นเมืองราชบุรี
ไปทางวัดอรัญญิก

ครั้นรุ่งขึ้นณวันพุธ เดือน ๓ แรม ๓ & ค่ำ เพลานี้ ๕ โมงเช้า
เสด็จฯ ประทับรับอัญชลีพระตำหนักค้ำพระเจ้าตากเชรอนศาตาโลกกระต่าย
แล้วยกไปประทับแรมณพระตำหนักค้ำวัดเขาพระ

ครั้นรุ่งขึ้นณวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ เพลานี้ ๕ โมงเช้า เสด็จฯ
ไปทอดพระเนตรค้ำพระมาบางแก้ว ถึงค้ำพระซัดหม้อมเจ้ารามดัดขันธ์
จึงตรัสสั่งเจ้าพนักงานให้เร่งทำการบ้นใหญ่ บ้นเกนหาม ให้แล้วใน
เพลานี้ ๓ โมง แล้วกำหนดให้บอกมา ฤกษ์ดีจะเสด็จฯ ขึ้นไป

อนึ่ง เพลานี้ ๒ โมง กองหลวงนำเรือกบฏ หอวงราชเสนา
พระยารามัญ โหมมัสซอ ซึ่งมีตราให้หาขยู่ณเมืองราชบุรีขึ้นมาเฝ้า
แล้วจึงตรัสสั่งให้ ไปตวงค้ำขยู่รักษาตระหน้าเขาเชิงงมไว้ อย่าให้พระมา
ซึ่งเขาได้ เห็นว่าพระมาซัดหน้า ครั้นเพลานี้ ๓ โมงฤกษ์ดีแล้ว สั่ง
ให้ยังบ้นใหญ่เถิด ยังไม่เสด็จฯ ก่อน ครั้นเพลานี้ ๕ โมงเช้า ขุน
ปลัดเมืองราชบุรีบอกมาให้ กราบบังคมทูลฯ เป็นใจความว่า พระมายก
มาณประตูสามบานด้านเจ้าธำมรงค์ คนประมาณ ๒๐๐๐ ม้าประมาณ
๕-๖ จีบชาวค้ำไปได้ ๒ คน จะยกไปหรือจะตั้งอยู่เป็นประการใด รุ
นขอความแล้วจึงจะบอกมาให้แจ้งต่อครั้งหลัง ครั้นทรงฟังหนังสือบอก
แล้วจึงสั่งให้พระเจ้าตากเชร, พระยาราชเสวยศรี ยกลงไปรักษาค้ำ
เมืองราชบุรีไว้ ให้มั่นคง อย่าให้เป็นเหตุการณใด แล้วให้เรือ
ค้ำเปล่าลงไปยังวัด รมน้ำให้ สิ้น ให้บอกจากจงหนักหนา

วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ เพลาเช้า ๒ โมงเศษ หมันบาราชหัว
หมันตำรวจในไปสืบข่าวราชการมากราบทูลว่า เจ้าพระยาอินทอภัย
ยกไปรักษาสระน้ำเขาชวพราน ตั้งค่ายอยู่ ๓ ค่าย คนประมาณ ๓๐๐ เศษ

วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ พระมาเจ้าศึกทรงหนั่งแล้วพระมาแตก
ถอยไป คนฉนวนพระมาเข้ารบ ๓ ครั้ง ได้รับพังกันสามารถ จับได้
เป็น พระมา ๒ ดาว ๑ (รวม) ๓ คน แต่พระมาตายได้เห็นผี ๕๐-๕๐ เศษ
เจ็บป่วยลำบากเป็นอันมาก ครึ่งคืนตามดาวซึ่งจับได้ ให้การว่ายกเข้า
ศึกก่อน คนประมาณ ๓๐๐ เห็นไม่ทัน ถอยไป จึงยกหนุนเข้ามาอีก
ครึ่งหลัง ๆ ครึ่งละ ๗๐๐ ยกมาแต่ค่ายปากแพรง เป็นคน ๓๐๐๐ ด้วย
กัน ครั้นได้ทรงฟังจึงสั่งให้เตรียมทหารเสด็จ ๆ ยกไปช่วยเจ้าพระยา
อินทอภัย พระเทพวรชน, หลวงคำเถิงรณภพ กราบทูลห้ามเสด็จฯ
ไว้ จะขออาสาออกไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเทพวรชน
หลวงคำเถิงรณภพ คุณเฮาทหารกองนอก ทหารกองใน กองอาวร้าย
นายเล็ก บิน ๕๓๗ หอก ๒๒๖ (รวม) ๗๕๕ ยกเป็นกองโจรไป
ช่วยเจ้าพระยาอินทอภัยในวันนั้น

วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ เพลา ๒ โมงเช้า เสด็จอยู่ณพระตำหนัก
ค่ายวัดเขาพระ เจ้ารามตักขันธ์ตั้งแถวจวงอยู่ด้วยตัวนางนางแก้ว พระมา
จับได้ในค่าย หนีออกมาได้ ให้นำขุม มหาดเล็ก ขุนศิวมาถวายนำ

(๑) ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า มีชื่อ พระอินทอภัย นายกองหนึ่งในกองทัพ
พระยแพะขันธ์ ซึ่งยกขึ้นไปตั้งรับพระมาทางเมืองสวรรคโลก ก่อนเสด็จกรุงศรีอยุธยา
เมื่อ พ. ศ. ๒๓๐๐

พระที่นั่ง จึงตรัสถาม ไท้การว่าพะมาอยู่ในค่ายประมาณ ๓๐๐๐ เศษ
 แต่โคเห็นผู้หญิง ๒ คน ช่าง ๓ ตัว ม้า ๘ ตัว ซึ่งสระเบียงอาหารหนัก
 บ้าง ห้ามได้บ้าง ถ้าจะเฉดยกกันไป เห็นจะได้สัก ๓๐ วัน ซึ่งนำ
 นนจะกินไปโคสักเดือนหนึ่ง อันมันถูกหลอดงตุกขระเดย ซึ่งยังเข้าไปคก
 ลงในค้าย ถูกคนตายเบเนอนมาก ทตามากกม แดพะมาซุดหุดมอญ
 แด้วเอาเตบิตปากหุดมไ้ว เห็นพะมาระดำรัส่ายนั้ก จึงตรัสถามว่า
 หนึมาหรือ ๆ พะมาใช้มา ไท้การว่า พะมาใช้มาหามิได้ ซาคมภาพ
 หนึมา จึงตรัสว่าไม่เห็นความจริง ถ้าหนึมา โหนพะมาใช้มิได้ก็จะมี
 เสีย เห็นเบเนกอญ ไท้นายจู้ นหาดเล็ก พาคัวเถรจวงไปส่งไ้วณค้าย
 เจ้ารามตษณตังเกา

อนึ่ง ไท้หนึนของวจา ตามพะมา สับถามพะมาแเดธาว ซึ่ง
 เจ้าพระยาอินทอภยจับโคส่งมาถวายณค้ายหลอดงว่า นายทัพชงยกมาคณ
 กัด ตงค้ายอญนกัด ซอโค พะมาใช้มา ไท้การว่า ซึ่งยกมาค้ายสัระนา
 นนซอเนมะโย ยกมาเบเนคน ๓๐๐๐ ซึ่งตงค้ายอญบางนางแกวณน
 ซอชยอญไป ทัพหน้าคน ๓๐๐๐ เศษ แดซึ่งตงค้ายอญปากแพรกน
 ซอสะแคงมระนง ทัพใหญ่ เบเนนำเจ้าชงอะ คนประมาณ ๓๐๐๐ เศษ
 ยงยกหนึมาทางทรวานน คนประมาณ ๓๐๐๐ นายทัพหน้าเข้าม
 ไท้วิจกซอ

อนึ่ง ส่งให้พระยาณรงค้วชต ไปคตเอาคั้วชะพะมาซึ่งถูกเบเนตาย
 ณค้ายเจ้าพระยาอินทอภยณชองพรานน เอไปเสียบไ้วหน้าค้าย
 ประชดลอมไ้วน ให้รอบทุกหน้าค้าย

อนึ่ง เพลาบ่าย ๕ โมงเศษ ทรงฯสั่งให้ประกาศแก่นายทัพนายกอง
 ท่งปวง ซึ่งตั้งพระมาไว้ณคายนางแก้ว ใจความว่า ให้ซึ่งพระมาไว้
 กว่าอะไร จึงเอาข้าวตอกเอา ถ้าพระมาเร็วร้อนออกจากค้าย ห้ามอย่าให้
 ซึ่งเอาค้ายเป็นอันตรายทีเดียว แต่เจ้าหน้าที่นั้นให้บริวารของไว้จงหยุด ถ้า
 พระมาหนีไปได้ จะเอานายทัพนายกองเจ้าหน้าที่ไพร่พลท่งปวงเป็นโทษ
 ถึงสิ้นชีวิต แต่ให้ตรวจคร่ากำชับตามรับสั่ง

อนึ่ง สั่งให้พระเทพวรขุนคันทหารขึ้นไป ๓๐๐ โหยงไปช่วยทหน้า
 ทคนเบาบางนั้น

อนึ่ง เพลา ๓ ทุ่ม ๘ บาทเสด็จขยั้นพระตำหนัก ไต่ทรงฟังเสียงบัน
 ไใหญ่ขึ้นระทมกันหนักหนา ทรงพระดำริเห็นว่าพระมาจะยกหนีไป จึง
 ตรัสให้กองทหารกองอาจรรยยกขึ้นไปช่วยเป็นอันมาก แล้วเสด็จฯ
 ออกไปนอกค้ายได้ทรงฟังเสียงพระมาเขิน ในทันใดนั้นหมื่นบาดราช
 ดำรงใจใน มากราบทูลฯว่า พระมา ออกมา หน้า ค่ายหลวง มหาเทพ
 ประมาณ ๓๐๐ ครั้นทหารขยั้นระทมไป พระมาถ่มเข้าค้าย ทถกบัน
 ตายเป็นอันมาก เห็นว่าพระมาออกมิได้ จึงเสด็จฯ กลับเข้าไปในค้าย

วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระเทพวรขุน
 มากวามบังคมทูลฯว่า ไต่แต่งให้ผู้นับชื่อไปสอดแนมดู เห็นค้ายพระมา
 ตั้งอยู่ดกแก่ คนประมาณ ๗๐๐-๘๐๐

วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาเช้าเสด็จฯ ขยั้นพระตำหนัก
 ค้ายวัดเขาพระ ให้ตั้งพระราชาธญาเขื่อนขุนอากาศสรเพลิง ๖๐ ที่
 ขุนคนวิชาศึก จันตวง จันกั จันหู่ นายฤกษ์ คนตะ ๓๐ ที่ โทษผิดด้วย

ขึงบนเกนหามดกหวด ดกเคอน ดกขะเดย แต่ทักนัด มีไคยพร้อม
กันทักตะ ๕๐—๕๐ นกตามรับตั้ง ให้ข้าศึกภูควเสียรราชการไป โทษนั้น
เป็นมหันตโทษ ให้ตั้งพระราชอาญาแต่เพียงน ด้วยทรงพระกรุณา
อยู่แต่พอให้หรวมาจำ

อนึ่ง เพลาเช้า ๕ โมงเศษ หลวงรักษมณฑลเทศาภิบาล เจ้าเมือง
ข้าราชการทั้งปวง ไซ้ให้ไปทำการศึกบ้านโคกเมืองโต พ้อมไคยสะกด
หลังไปด้วย ก็ไม่ดำริราชการ ครั้นพอไปราชการสงครามเมือง
เชียงใหม่ ให้ตั้งอยู่ที่ราชการข้างหลัง แดมาพ่ายแพ้แก่พะม่าให้ชาย
พระบาทพอ แดวกกล่าวโทษกันว่าอศราชวปลาดอาหาร อันทำการศึก
ครั้งน พ้อจะชิงชิงแก่ถูกผู้โคหามไคย วิกโคไรเสมอกัน อันเป็น
กษัตริราชเจ้าแผ่นดิน ถ้าผู้โคมีความชอบ มีไคยป็นมาเห็นจ ผู้โค
ผู้โคมีไคยเอาโทษ ทำฉะนิกไม่ควรแก่ราชการแผ่นดินหามไคย อันประเวณี
กษัตริราช ผู้โคมีความชอบ ป็นมาเห็นจรางวัล ให้วังเมืองครอง
เมืองตามฐานานุกรมลำดับ ถ้าโทษผิดควรจะศึกกั ควรจะฆ่ากษาเสย
จึงจะชอบด้วยราชการแผ่นดิน จะทำการสงครามกับพะม่าไปไคย แต่พอ
อุคสาหะกรรมานเทยทำสงครามมาทงน ไซ้จะจงพระทัยปรารถนาหา
ความสุขแก่พระองค์ผู้โคเคยหามไคย อุคสาหะสุยักดำมากพระกายทงน
เพื่อจะทำนอวรวงพระศาสนา ให้สมณะชัพราหมณัประชาราชูฎเป็น
ชัชทวัชชอบชนชเสมา เพื่อจะมีให้หมคนฮาดัชชาธรรม์ แดครั้งนถก
ทงหลายทำการให้พ่ายแพ้แก่พะม่า ครั้นจะเอาโทษกัเสยตายนิก ด้วย
ไคยเดยงคุดมาเป็นใหญ่โตแล้ว ผิดครั้งนจะยกไว้ให้ทำราชการแก่ตัวครั้ง

หนึ่งก่อน แต่เขาบุตรภรรยาหนีมาจำไว้สิ้นแล้ว แต่อันจะตั้งค้ายอยู่ที่
เมืองราชบุรีนั้น ถ้าพระม่ายมาตี รับรองหยุดมิชยช้านะแล้วจึงจะพ้น
โทษทั้งนายทงไพร่ เร่งคิดอ่านจงคิดเถิด อันพอจะละพระราชกำหนด
พระอัยการศึกเสียมิได้ ถึงมาท้าวจะเป็นนายทัพนายกองมิได้ จะพิททูล
ขอคือเป็นไพร่ก็ความใจสมัคร ถ้าจะทำไปได้ ก็ให้เร่งคิดอ่านทำการ
แก้ตัวไปให้รอดชีวิตเถิด

อนึ่ง เพลาทุ่มเศษ ได้ทรงฟังเสียงบันในค่ายวงพาด จึงตรัสสั่ง
ให้กรมอาจารย์ยกเอาทหารบันออกไปช่วย พระม่ายเดาะออกหน้าค่ายได้
ให้ช่วยรบหน้าค่ายนั้น ครั้นเพลาค่ำพระม่ายออกรบค่ายพระรัตนโกษา
รบกันดำมืด พระม่ายถูกบันตายประมาณ ๕๐-๕๐ คน ได้พระม่ายเป็น
คนหนึ่ง แด่บันหอกเป็นอันมาก แล้วพระม่ายดับเข้าค่าย บัดยเจ็บไป
เป็นอันมาก

วันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลาเช้า พระรัตนโกษาสั่งพระม่าย
ซึ่งจับได้คนหนึ่งมาทวง ทรงแสดงให้ตามว่า นายทัพนายกองพระม่าย
ซึ่งอยู่ในค่ายนั้น ปรากฏกันเป็นประการใดบ้าง พระม่ายให้การว่า ที่
ปรึกษาจะออกมาถวายบังคมกนิมบ้าง ทชดแจ้งกนิมบ้าง ปรึกษาม
ตงกัน

อนึ่ง เพลาบ่าย ๒ โมงเศษ หลวงบำเรอภักดีบอกเนื้อความให้
กราบทูลพระกรุณาว่า พระม่ายฆ่าผ่านมาประมาณ ๓๐ ม้า ครั้นยงบัน
หลายนัด พระม่ายฆ่าหนีไป ครั้นได้ทรงฟังจึงสั่งให้พระฉัตรแก้ว
คุมเข้านั้นหลัดไปพระราชทานค่ายหลวงบำเรอภักดี ๓ บอก เจ้าพระยา

อินทอภัย ๓ บอก ไทรักษาค่ายจงดี แล้วสั่งให้ขุนเพชรภูมิตองเอาพระมา
ซึ่งจับได้ ในค่ายวงพาคณัน ออกไปนอกค่ายหุดงบ่าเรอภักดี ททาง
พระมารมาเข้ามา ๓๐๐ คน แดงแดงเสียด ททางนั้นให้เห็นแผลทอกข้างหลัง
ให้พระมาซึ่งอยู่ข้างนอกเห็นว่า หนีออกจากค่ายเขาแทงตายฉับแล้ว
มันจึงจะควรมควรมลง

อนึ่ง เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ บังเกิดลมพายุหนักมาหน้อยหนึ่งแล้ว
หายไป

อนึ่ง เพลาห้าค่ำแล้ว ๕ บาท ขุนวิเศษ โสธกถอม อธิพระอาการ
ทรงพระประชวรสมเด็จพระพันปีหลวง มาถวายนพระตำหนักค่ายวัด
เขาพระ ครั้นทอดพระเนตรอาการแล้ว เรงให้ขุนวิเศษ โสธกถอมไป
ถ้าเจ้าคุณเป็นเหตุการณ์สิ่งใด ให้เอาหม้อจำไว้แล้วรีบให้ส่ง แล้ว
ครวดีว่าพระโรคเห็นหนักจะมีโต ไปทันเห็นพระองค์ ด้วยการแผ่นดิน
ครวณใหญ่หลวงนัก ครั้นจะไปบดิน ไม่เห็นผู้ใดไว้ใจอยู่ด้านค้อ
ซ้ำสักใด

วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ เพลา ๓ โมงเช้า ครวดีสั่งให้
หลวงอภัยศรีเพ็ญรักษาค่าย แล้วจึงเสด็จจากค่ายม่นวัด
เขาพระ มาประทับอยู่พระตำหนักค่ายโคกกระต่าย โยธาทั้งปวงจะได้
อาศัยนาเป็นสุข ครั้นถึงพระตำหนักแล้วผู้มชชกรบมาทูลว่า พระมา
ธมาออกมาไล่คนซึ่งเดินไปมาณเรา จึงเสด็จฯ ออกไปนอกค่าย
ทอดพระเนตรเห็นม้าพระมา จึงครวดีสั่งให้อำจาวรย์, ทหาร, ทนายเดือก,
ผู้พาย ถอยมัน ๕๐๐ ได้ขี่พระมาให้แตกกระจัดกระจายไป อย่าให้ตั้ง
อยู่ได้ ครั้นทหาร ๔ หมูยกไปทันพระมา ได้รบกันเป็นสามารด พระมา

แตกไป ถูกบันไดยวบ้าง จับได้มาถวายบ้าง จึงตรัสสั่งให้ถาม พระมา
ให้การว่า เจ้าเมืองทวายยกมา ๘๐๐ ม้า น้อย ๕๕๐ ม้า ตั้งขยี้คาน
เจ้าว่าว ๕๐๐ ยกมาเที่ยวภาคตะวันตก ๕๐๐ ม้า ๕ ม้า จึงตรัสว่า
ความชอบซึ่งได้พระม้ามานี้ หวังจะได้ก่อน ดำริราชการแล้ว จึงจะ
พระราชทานปันมาแทน ด้วยทำราชการพร้อมหน้ากัน

หนึ่ง ทรงพระกรุณาให้สมกำลังข้าทูลละอองฯ ในกองหลวง ตก
น้ำ แต่โลกกะต่าย ขนไป พระราชทานให้ ทพหน้า ซึ่ง ล้อม พระมา ไว้
บางนางแกว่น กับทั้งสระเบียงอาหารสิ่งของบริโภคนกปดอง ส่งไป
พระราชทานเนื่อง ๆ ไม่ให้ขัดสนด้วยสิ่งใดหามได้

หนึ่ง มีไช ซึ่งทรงฯ ให้ไปเอาข่าวราชการณค่ายหลวงมา เรอภักดี
ค่ายพระยารามัญใหม่ กลับมากลางทูลว่า จะเข้าไปในค่ายนั้นมิได้
ด้วยพระมาตั้งค่ายโอบค่ายพระยารามัญไว้ ครั้นได้ทรงฟังจึงตรัสสั่ง
พระยาเชลยศักดิ์ กับเอาทหาร ๕๐๐ กับกองพระยาอภัยรณฤทธิ์ ผู้
ว่าทกรมเมือง ไต่ยกไปช่วยพระยารามัญเป็นคน ๓๐๐๐ พระยา
เชลยศักดิ์ยกไปวันนั้น ให้พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระณรงค์วิชัย พระ
ราชบุรินทร์ทพหน้า พระยาเชลยศักดิ์เป็นทัพหลวง กระโจนตีดวงเข้า
ไปได้ล้อมประยักกันเป็นลำดับ พระมาตาย ๓๐๐ เศษ เจ็บม้วยดำมาก
ไปเป็นอันมาก จะตั้งค่ายลงมถัน พระณรงค์วิชัย นายกองทองดี
ขุนชนะ นายเขียวฉะไว ถูกบันไดมถัน เตียนนายไพร่หลายคน ไพร่เสีย
น้ำใจกอย่นลงมาประมาณ ๖-๗ เดือน รับไว้หุยกแต่พระมาออกกลับ

เข้าค่าย แล้วจึงตั้งค่ายดงไฉ่ ไฉ่ ๖ ค่าย แล้วให้ม้าใช้ลงมากรรบตลา
ให้มันตราภากทนต์ ขึ้นไป อารัมภ์ให้ตั้งค่ายเดินเข้าไปไกลว่าจะถึงจึง
จะไม่เสียรพด แลพระยาธิเบศร์รบตีกระโจมเข้าไป จะตั้งค่ายตั้งดงมีไฉ่
ให้เสียรพดแลพระเกียรติยศทั้งนั้น ชอบจะเอานายทัพนายกองเป็นโทษ
ถึงสิ้นชีวิตจึงจะควร ครั้นทรงพระกรุณาให้ตั้งไฉ่ ให้พระยาธิเบศร์รบตี
เร่งตั้งค่ายเดินเข้าไป แก้อาหมองออกมาให้จึงได้ ถ้ามืดจะเอา
นายทัพนายกองทั้งปวงเป็นโทษถึงสิ้นชีวิตให้สิ้นทั้งโคตร แลอารัมภ์
ให้ขุนภักดีสงครามคุมทหารเด็กอกของนอก ๕๐๐ ยกขึ้นไปช่วยในดงนั้น
ได้ตั้งค่ายเดินเข้าไปได้ ๘ ค่าย ยังอีก ๓ ค่ายจะถึงค่ายวิมณู จึงแต่ง
ทหาร ออกรบแย่งไฉ่ เพลาทมิฬเศษมาพระวรวงษ์อยู่ข้างนี้ หลวง
บำเรอภักดี พระยารามเมธมโชติ จึงแหกค่ายหนีออกมาเข้าค่ายพระยา
ธิเบศร์รบตี

ในวันนั้นเจ้าพระยามนทรสุวรรณก็ไปดงโลกกระต่าย ทรงพระกรุณา
ให้หามาเผ้า แล้วพระราชทานพระราชอาชญาสิทธิแก่เจ้าพระยา
มนทรสุวรรณ กับพระแสงดาบข้างหนึ่ง ให้เจ้าพระยามนทรสุวรรณ ถือ
พระราชอาชญาสิทธิ ถ้าผู้ใดยื้อหย่อน ให้ตั้งพระราชอาชญาตาม

(๑) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขาว่า ทรงพระกรุณาให้เจ้าพระยา
จัตวา (ดวง) ถือพระราชอาชญาสิทธิ แต่ตามหลักฐานปรากฏว่า ในเวลานั้นสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังเสด็จดำรงพระยศเพียงชั้นพระยาเท่านั้น คุหาขอรับสั่ง
เรื่องการพระราชกุศลสักการะสมเด็จพระบรมศพ กรมพระเทพามาตย์ พ.ศ. ๒๓๑๘ และ
กฎทรงตั้งพระเจ้านครสิริธรรมราช พ.ศ. ๒๓๑๘ ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒

กำหนดพิธีตั้งกรม แล้วพระราชทานเกณฑ์ดอปีน ๕๐ คน ลูกหาบ ๕๐ คน ม้าคันม้าหนึ่ง แก่เจ้าพระยามนตรีสุวรค์ แล้วพระราชทานทหารกองนอก ดอปีน ๓๕๐ ลูกหาบ ๓๕๐ คน ให้ท้าวองอภัยสรเพ็ญไปเข้ากองเจ้าพระยามนตรีสุวรค์ แล้วถอดพระขำมรงค์เพชรของกษัตริย์พระราชทาน เจ้าพระยามนตรีสุวรค์ แล้วพระราชทานพรว่า ชยคุณถาวร สัพพัศตุ วิภาตสันติ ในทันใดนั้นเป็นอศักรรย์ มหาเมฆยังฝอยฝนให้ตกลงมาหนึ่ง

กนิพนธ์ต่อจากนิยายชาติอโยธยอกตอนหนึ่ง

ข้อความที่ชวนนี้ คือ

- (๑) ต่อมจับพระม้าย้ายบ้านนางแก้วได้
- (๒) กองพระม้าย้ายเขาชะงุ้มแตกหนีเตลิดไป
- (๓) ท้าวทองแก้วกอดมกุฎราชกุมารี
- (๔) ทรงปิ่นบำเหน็จทหารผู้มีความชอบ
- (๕) โปรดให้สถาปนากรมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอหลานเธอ ที่เข้มแข็ง ในการสงคราม
- (๖) ถวายพระเพลิงสมเด็จพระบรมศักรมพระเทพามาตย์ พระบรมราชชนนี ซึ่งเสด็จสวรรคตขณะท้าวทองยังต่อต้านพระม้ายู่แหวงราชบุรี

(๑) มีหมิวรับสั่งเรื่องในเดือน ๖ พ.ศ. ๒๓๑๘ ว่าด้วยการถวายพระเพลิงพระบรมศพกรมพระเทพามาตย์ ยังไม่ได้พิมพ์

ณวัน ๓ ๑ ๓ คำ พระยาสุโขทัยบอกมาให้กราบทูลว่า พระม้ายิ่ง
 ค่ายบ้านกง ๕ ค่ายแล้ว ยกตามน้ำไปฟากตะวันตก จึงคิดว่าเกตุออก
 พระม้ายะไปวกหลังคั้งเบียง ให้ยกเอาของพระยาราชนกดีไปช่วย
 ราชการ พระยาราชาเศรษฐีณคายนครตั้งพรรคกับหมื่นพิทักษ์โกษา
 ให้พระยาธรรมายกหนนเจ้าพระยานครตั้งพรรคขึ้นไป ประชัพระมา
 ณวัดจันทร์ฟากตะวันตก ครั้นเพตยาของคำ เจ้าพระยาสุริยศรีให้เอา
 ไม่ทำคบเอาผ้าชุบน้ำมันยาง จุกเพลิงได้ในกระบอกนั้นยิงเข้าไป เผา
 ค่ายพระมาซึ่งประชิดเมืองฟากตะวันตกไหม ชนคายนง หอรบ ๒ หอ
 รบ พระม้ายอกมาดับไฟ ยิ่งตายลำบากไปเป็นอันมาก

ณวัน ๖ ๑ ๓ คำ ขุนพิศดลถือหนังสือมากราบทูลว่า พระม้ายกมาตี
 เมืองกุยเมืองปราน ๆ ตามตามมาได้ จึงให้เข้ามาตั้งขยู่ฉะอำ แล้ว
 พระม้ายอกยไป พระหลานเชอ กรมขุนอนุรักษสังคราม ได้แต่งทหาร
 ไปสกัดพออยู่ของแควบ จึงครัดให้เจ้าปทุมไพจิตรยกลงไปช่วยราชการ
 เมืองนนทบุรี แล้วให้พระสุนทรสมบัต หมื่นศรีสังเทพ คุณเอาเสื่อผ้า
 ขึ้นไปพระราชทานไทยรามัญ ซึ่งดำลงมาณร้านคอกไม้แขวงเมือง
 กำแพงเพชรนั้น

ณวัน ๘ ๑ ๓ คำ ยกรบครเมืองชัยนาทมากราบทูลว่า หลวงพล
 ขุนรองปลัด นายชู ไปสืบข่าวราชการเมืองกำแพงเพชร เห็นค่ายพระมา
 ณบ้านโนนศาลา ๒ ค่าย บ้านถดกบาตรค่ายหนึ่ง บ้านหลวงค่ายหนึ่ง
 แล้วพระม้ายกลงไปเผาบ้านอุทัยธานีเสีย แล้วยกไปทางโค่นขยู่ฉะแจ้ง
 จึงครัดให้ขุนอินทรเคชะเป็นแม่กอง หม่อมเชษฐกุมารเป็นทัพหลวง

(๓) ๓๓-๓๔
 หดวงสัตว์ชดและปลัดเมืองอุททยานเป็นทัพหน้า ให้หม่อมอนุชเทว
 เป็นจางวาง ยกออกไปบดขยี้เมืองและบ้านอย่าให้เป็นอันตราย ถ้า
 มีราชการณเมืองนครสวรรค์ ให้แบ่งกองอาชาชัย ไปช่วยบ้าง ตั้งอยู่
 กิ่งลำภา

ณวัน ๓๑ ๓๒ คำ ให้หาเจ้าพระยาจักรี ^(๒) ลงมาเฝ้าสมเด็จพระตำหนัก
 ทำโรง เจ้าพระยาจักรี บัญดงมามีได้ ให้เจ้าพระยาสุรศรีลงมา จึง
 ครีดีปรึกษาด้วยพระราชดำริจะใคร่ผ่อนทัพลงไปตั้งเมืองนครสวรรค์
 บดขยี้เมืองไว้ แดราชการเมืองพิษณุโลกนั้น เจ้าพระยาสุรศรีจึง
 รับรองรักษา ในวันนั้น หม่อมศรีดีเทพธิดาหนึ่งสืบบอกเจ้าพระยา
 นครสวรรค์กับพระม่ายคนหนึ่ง ลงมาถวายว่า เห็นค่ายขึ้นไปถึงบ้าน
 บางส้มบ่อย ตั้งดงมัทน แล้วพระม่ายยกมาไต่รบกันเป็นสามารภ จับได้
 เป็นคนหนึ่ง ถูกปืนตายดำมากตากกนไปเป็นอันมาก บัดนี้พระม่ายคิด
 ด้วยข้าวและเกตุอนนแวงนก นก ๕ บาท ไข่เงิน ๓ บาท

ณวัน ๓๑ ๓๕ คำ พระยารัตนพิมตรักษาค่ายปากน้ำพิงบอกกราบท
 ว่า แต่งคนไปสอดแนมถึงดวงดงตั้ง เห็นพระม่ายประมาณ ๒๐๐ คน
 เพดาบายพระม่ายเข้าบ้านใกล้ปากน้ำพิงเข้าไป ๓ ครั้ง จึงดำริให้ดวง

(๑) นามเดิมว่า ทน มีชื่ออยู่ในจดหมายเหตุขุนบ้านเหนง จ.ศ. ๑๑๔๔ ในรัชกาล
 ที่ ๑ กวรวรคนโกสินทร ได้เลื่อนศักดิ์สูงจนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง

(๒) ในจดหมายเหตุ การพระราชกุศลสถิตกระ พระบรม อัญริกรม พระเทพมคธ
 พ.ศ. ๒๓๑๕ บ้างกว่า สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังเสด็จดำรงพระชนม์เพื่อ
 พระชนท่านั้น

วิสูตร โยธามาตย์ หอวงราช โยธาเทพ คู่มหาบิณฑุใหญ่รางเกวียน ๘
กระบอกลงไปณค่ายปากน้ำพองปากตะวันตก

ณวัน ๕ ๖ ๗ ค่ำ เสด็จดำเนินด้วยพระบาทขึ้นไปทางปากตะวันออก
แต่ทำโรงถังกายเจ้าพระยามนทรสุวรรต ซึ่งตั้งอยู่ณบ้านแวงนั้น เสด็จ
อยู่พระที่นั่งเก้าอี้กลางหาดทราย เจ้าพระยามนทรสุวรรต, พระยาธรรมมา
วายนำขามมาเผากราบทูตว่า พระมาตย์ประชิดตง ๕ ค่าย แล้วมีก
กรุยโอบตงมา จึงตรัสว่า มันทำตงชยากตงมัน ตังรับชยากตงตรงเข้า
ไป ให้ตงรายเรียงออกไป ถ้ามันตงตามไป ให้ตงรายแผ่กันออกไป
จงมาก ให้คนรักษาค่ายละ ๕๐ คน แล้วอย่าคิดกตัญญูแตกตัวเดียว มัน
จะคิดคายโทษให้มันหนีเข้า อินทหารแล้วของอาชชยากตัวคาย ตังใจ
อาษาพระรัตนศรียแลพระมหาภษศรีย เศษะผลกตัญญูนั้นจะ ช่วย
อภิมาตย์รักษา ก็จะไม่หาอันตรายมิได้ ถ้าใครยอหย่อนให้ประหารชีวิต
เสีย ถึงครามจึงจะแก้กตัญญูได้ช่วยชานะ แล้วให้ยกเอาของพระยา
ศิวราชโคธ กอหม่นทัพเสนา มาเข้าของเจ้าพระยามนทรสุวรรต
ยกเอาของเกณทัต, ทหารอาจารย์ มาไว้ในกองตงแล้วส่งให้
ขึ้นไปเมืองพิษณุโลก หาเจ้าพระยาจักรีลงมาเผานพระตำหนักค่ายนั้น
คืนโคทงพงเสียบิณฑุใหญ่ณปากน้ำพองหนารั้น จึงส่งเจ้าพระยา
จักรีให้จัดแจงรักษาค่ายทำโรง แล้วเพดา ๓ ขามก็ยกทัพตงมา
ณปากน้ำพอง คืนเพดา ๓ ทุ่ม พระมาตย์นามเพดาเข้ารับกองพระยา
ธรรมไตรโลก กอพระยารัตนพิมล ณคตของตะพอง ยิงระคนตง
กตางวันกลางคืน

ณวัน ๕ ๖ ๗ ค่ำ เสด็จข้ามสะพานเรือไปปากตะวันตก ให้พระยา

ผู้ไร้ยางอาย ออกตั้งค่าย ชักปืนกาซุดหลุมเดินถึงกันได้ ให้หลวง
รักษโยธา หลวงภักดีสงคราม ไปตั้งค่ายประชิดพระมาปากตะพอง ให้
หลวงคำแกงคุมเกณฑ์หัด และกองอาจารย์เก่า กองอาจารย์ใหม่ เข้า
กองพระยาสุรไธย หลวงเสนาภักดี บินแก้วจินดา ให้ตัวกหลัง

ณวัน ๗ ๓ ค่ำ เพลาเช้า พร้อมกันตั้งอกหลังกระหนาบเข้าไป
รบตะลุมบอนกันสามารถ พระมาตย์ตายเป็นอันมาก รุนธากาศสุรเพลิง
ถูกปืนตาย

ณวัน ๙ ๓ ค่ำ สั่งให้หาของพระโหราธิบดี กองหลวง
รักษมนเทียร ลงไปตั้งโคกสกัด เรือถ้าเพียงจะได้ ไปมาโดยสะดวก
ในทันใดนั้นหลวงเสนาภักดียกกรมตำรวจกองบินแก้วจินดา นากราย
ทูลว่า ตัวกหลังพระมากระโจนเข้าไป พระมาชุดนามเพลาะวงรอบไว้
๓ ค่าย กองอาจารย์น้อยเสียมิได้ช่วยแก่ ข้าฯ ทั้งปวงชุดนามเพลาะ
รบอยู่คนหนึ่งพระยาสุรไธยจึงดำใจเข้าไป ครั้นโคกทรงพังจึงสั่งให้เอา
อาจารย์ทอง นายสี นายหมวด ไปประหารชีวิตเสีย เถกนัพระ
ราชทานให้ขุนรามณรงค์คุมทัพราชการสืบไป ครั้นเพลาบ่ายเสด็จไป
ทอดพระเนตรค่ายที่รบคดองกะพอง แต่ค่ายนั้นออกไประยะทาง ๒๒
เส้น ให้ตั้งค่ายชุดคดองเดินตามบึงกาให้ถึงกัน ขณะนั้นตรัสภาคโทษ
พระสุธรรมาจารย์ พระวิลาสสุธรรม แล้วให้ทำราชการแก้ตัว เข้า
ตั้งค่ายประชิดพระมาทับกองทหาร กองเกณฑ์หัดสืบไป ในวันนั้นเพลา
บ่าย ๕ โมงเศษพระมาออกปล้นค่าย ได้รบกันเป็นสามารถ หลวงคำแกง
ยังพระมาตายเป็นอันมาก ชนงรันทาญนายเล็อกกองนอกรักษาค่าย

ให้เพลิงตกในถ้ำคนตตะคนตายเป็นหลายคน และตัวขุนหาญน้อย
 หย่อนในการศึกให้ตตะกระเด็น แล้วให้หาพระยายมราชซึ่งตั้งณวัด
 จันทรงมาเฝ้า ให้ถ้ออาชญาสี่หมื่นกับทัพ ๓๐ ทัพ ซึ่งตั้งรบพระมา
 ณตของกะพองให้ถ้ออาชญา

ณวัน ๕ ๑ ๕ คำ พระยาเทพวรชน หลวงวิชิตณรงค์ ซึ่ง
 รักษาค่ายท่าโรง บอกส่งคนแตกจากค่ายวัดพริกฝากตะวันออกมาถวายน
 ให้การว่ากรมแสง มี ๒๓ คน รักษาค่าย ๕ ถก เพลาประมาณยามเศษ
 พระมาข้ามฟากมาปล้น ได้รบกันเป็นสามารถ พระมาแตกค่ายเข้าได้
 นายทัพนายกองแตกกระจายกันไป จึงให้ประหารชีวิตหมื่นทัพหนึ่ง
 โพร ๓๓ คน เสียใจไว้ประค้ำยหลวง แค้นบรรดาหน้ค้ายัน นายโพร
 ได้ตัวมาเมื่อใดให้ฆ่าเสีย แล้วให้เอาของพระโหราธิบดี หลวง
 รัชมนเทียร ซึ่งตั้งกายโคกสลัด พระยานครชัยศรี ตั้งอยู่โพธิ์ข้าง
 ยกมาช่วยราชการทัพหลวงปากน้ำพอง

ณวัน ๖ ๑ ๕ คำ เจ้าพระยานครชัยศรีบอกกราบทูลว่า พระมา
 ตั้งโอบตงมาถ้ำรณมา แล้วข้ามไปตีค่ายวัดพริกแตก เห็นพระมาจะถว
 หลง จะขอถวาทพมาตั้งรบอยู่ฟากตะวันออก จึงดำรัสให้ของพระยา
 กลางเมือง, พระโหราธิบดี, พระวิชิตณรงค์, พระยาเทพ เจ้าของ
 พระยายมราช ยกไปตีพระมาซึ่งตั้งณวัดพริกฝากตะวันออกนั้น ให้
 หลวงรัชมนเทียร รักษาค่ายประชิดพระมาถวากลางเมือง ณปากน้ำพองฟาก
 ตะวันตก

ขณะนั้นกองทัพพระม้าวกลงไปตั้งโฮมหลังทัพหลวง แล้วแบ่งกันเข้า
แหกค่ายพระยายมราชได้ ในทันใดนั้นพระยายมราชขับทหารเข้าตีคั้น
ชิงเอาค่ายได้

อยู่ประมาณ ๓๓-๓๔ วันพระม้าวทำการตีทัพขณโลกกวอดขึ้นขึ้น ฝ่าย
ข้างในเมืองขาดเสบียงทแถมด้วยทหารอดโรยลงเรอวนหนัก ข้างทัพหลวง
หนักเสียทขาดคอบมาตงณบางชาวคอก ครั้นเดือน ๕ ข้างขึ้นเจ้าพระยา
จักรี, เจ้าพระยาสุรศรี เห็นเหตุยักยักพาทหารม้ากองทัพพระม้าวหนี
ออกจากเมืองพิษณุโลก ฝ่ายกองทัพทั้งสองประกกแตกกันเป็นขอลหม่าน
กองทัพพระม้าวได้ทัยกได้ติดตามมา

ขณะนั้นพอข้างกรุงฮังวะให้มาไซ ถือนางสีสมมาถงอะแซวุ่นกแม่ทัพ
ว่า กรุงฮังวะเกิดเหตุด้วยพระเจ้ามของระทวงคค ไค้ครองแผ่นดินอยู่
๗ ปี จึงจึงกซึ่งเบนราชบุตรพระชนม ๒๕ บัคคขวามังไปอาลัย แล้ว
กถงซึ่งชคยาก็ไค้ ในศักราช ๓๓๕๓ มีจึงได้คจลงไปในมดีการพระมเตา
ณกรุงหงสาวดี ฝ่ายมของหมของซึ่งเบนโฮรส่งมถอกนบนกบฏขึ้นชา
จึงกเสีย ซึ่งเขาแล้วคคตวรไค้เบนใหญ่ในกรุงฮังวะ และจึงกไค้ส่งมค
อยู่ ๗ ปี อะแซวุ่นกรเหตุนี้จึงให้ถอยทัพไป

ขณะนั้นพระเจ้าอัยยหัวทรงพระ โทมนต์นชัยพระทัยแก่ข้าศึกนัก ตรัส
ให้หาหมันสรส์แดงมาถามหน้าพระทง จะให้คุ้มเด็กทหาร, คุ้มเด็ก
เกณจทิด ขึ้นไปตามรบพระมา นางเสีย มรับส่งไปประหารชีวิตเสีย

(๑) จดหมายเหตุไหรว่า จ.ศ. ๑๑๑๗ (พ.ศ. ๒๓๑๖) ณวันพฤหัสบดี เดือน ๖
ขึ้น ๑๕ ก่ำ เดือนเมืองพิษณุโลกเวลา ๒ ชั่วโมง

พระยาพิชัย, พระยาพิชัยสงคราม นัยกกดขี่ไปบ้านเมือง จักท้าว
ออกก้าวสะกิดตีพม่าจนได้ พระยาเทพ, พระยารัตนพิฆต, พระยา
นครชัยศรี, พระยาทศพรราชภูริ, หลวงรักษ์โยธา, หมื่นอัคนเศรณัน
ให้เป็นกองหน้า พระยาสุรเวทินทรียกไปตีพม่า

ณวัน ๒ ๑ ๖ คำ พระราชสงครามเอาหนังสือมาใส่ถัก เจ้า
ฮารามวัดใหม่ เขียนได้ใบศาลไปถวายเป็นเนือความพุทธทำนายมิใน
(๒) (๓)
คัมภีร์ธาวงศ์ ใจความว่า ตรีภคเสนาบดีได้เป็นกษัตริย์ ๕ พระองค์ ๆ
เสียดินพม่าจะยกมาช่วยกรุงเทพ ๆ เสียแก่พม่าแล้ว ยังมีชายพ่อ
ค้าเกวียนนั้นจะได้ เป็นพระยาครองเมืองทศได้กรุงราชเด ชื่อเมือง
บางกอก พระยาองค์นั้นจะสร้างเมืองได้ ๗ ปี ในที่สุด ๗ มีนพพม่า
จะยกมาเพียรพยายามกระทำกบฏ ๓ ปี ในพระพุทธศักราช ๒๓๒๐ มี
จุลศักราช ๑๑๓๘ ปี พระนครบางกอกจะเสีย ให้เสด็จขึ้นไปอยู่เมือง
ดลบุรีอนเป็นทปประชุมพระบรมชาติ วิชาศักดิ์ศรีศรัวยมโศโดย จึงตรัส

(๑) คบเชิงอรตหนักัน

(๒) คัมภีร์ธาวงศ์ ตามที่ปรากฏในบัญชีคัมภีร์ภาษาเบตและภาษาสันสกฤต ฉบับ
ของหอสมุดแห่งชาติมี ๒ คัมภีร์ คือ นฤธาธาวงศ์ ว่าด้วยการประดิษฐานนฤธาธาวงศ์ใน
ถึงกาลทวีป, นฤธาธาวงศ์ ว่าด้วยเรื่องพระเจ้าอริยแก้วของพระพุทธเจ้าประดิษฐานในที่ต่าง ๆ
ทั้งสองคัมภีร์นั้นไม่มีพุทธทำนายเรื่องนฤธ

(๓) น่าจะหมายความว่าพระกษัตริย์พระเจ้า

(๔) คงจะหมายถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เช่นกล่าวไว้ในเชิงอรตหนักันเล่มนี้

ว่าจะละเมืองบางกอกเสียมิได้ แต่ปากชัพร้าหมั้นว่าแล้วจำจะทำตาม
จะไปอยู่สัก ๘ วันก่อนเพื่อจะให้เบิ่งเหตุ

ณวัน ๒ ๑ ๖ คำ ให้พระยาพลเทพ, หลวงเนาโชติ, จมื่น
เสมอใจ ยกพลขึ้นไปเมืองเพชรบูรณ์ ถ้าพระม้ายกไปติด พอลง
ได้ให้ทันได้ ถ้าเหลือกำลัง ให้ผ่อนครอบครัวละเบียงอาหารลงไป
กรุงฯ ให้เจ้าพระยามครสวรรค์, พระยาสุวรรณโลก ยกไปตามพระม้าย
ทางเมืองกำแพงเพชร ให้พระยามราชซึ่งตั้งอยู่ที่ค่าย ยกลงมา
อยู่รักษาค่ายหลวงปากคลองบางลำดวน แต่ทัพหลวงเสด็จแรมรับ
กองทัพเมืองพิษณุโลกอยู่ ๑๑ วัน

ณวัน ๔ ๑ ๖ คำ เสด็จถึงพระตำหนักค่ายเมืองนครสวรรค์ ให้
ประหารหลวงชาติสุรินทร์ ซึ่งหนีจากทัพลงมาแตกของพระยาธรรมไตรโลก
นั้นเสีย แล้วจกกองทัพไทยยกไปทางบกทางเรือ แจกกฎหมายสำหรับ
ทัพทุกกอง ถ้าไพร่ตามนายมีโทษให้ฆ่าเสีย ฝ่ายข้าหลวงของฯ ตาม
เสด็จมีโทษจะลงพระราชอาชญาถึงสิ้นชีวิต

ณวัน ๗ ๑ ๗ คำ เสด็จโดยทางชลมารค ประทับแรมณพระตำหนัก
ค่ายมณบางแถม หลวงจูงไปสืบราชการมากราบทูลว่า เห็นพระม้าย
อยู่ในเมืองกำแพงเพชรประมาณ ๒๐๐๐ เศษ

ครั้นณวัน ๘ ๑ ๗ คำ หมื่นชำนาญสารมากราบทูลว่า พระม้ายกไป
จากเมืองพิษณุโลก เสด็จเสียดันยังเหลือแต่พระชินราช จึงตรัสให้
พระยามราชยกขบวนทางตะวันออก ให้พระยาราชเสภาวดีไปทางตะวันออก

เจ้าพระยานครสวรรค์ขึ้นยกขึ้นไปประสมกับวังพระธาตุ ขึ้นไปพร้อมกันทีเดียว

ณวัน ๕ ๑ ๗ คำ ทพหลวงขึ้นไปประทับแรมฟากตะวันออกเหนือปากน้ำขลุ่ย ให้ประหารชีวิตขุนสุนทรวิเศษ หนึ่งคน กับพวกคนหนึ่ง เสียชีวิตในท่าทรายหน้าค่ายหลวง ชอง หลวงวงไปสืบราชการณบ้านสามเรือนมากราบทูลว่า พระม้ายกไปประมาณ ๓๐๐ เศษ จึงครดีให้เจ้าพระยานครสวรรค์ ถอยทัพลงมาจากบ้านโคก แต่พระยาสรบดินทรยกไปตามพระม้ายเมืองกำแพงเพชร บอกมาให้กราบทูลว่า พระม้าย่านกษานันต์เล็กไปแล้ว พระมาซึ่งอยู่เมืองกำแพงเพชรยกไปทางตะวันตก

ณวัน ๕ ๑ ๗ คำ ถอยทัพหลวงมาประทับวันณเมืองนครสวรรค์ ชาวบ้านเมืองอุทัยธานีบอกมากราบทูลว่า พระม้ายกผ่านลงมา ๓๐๐ เศษ เผาพระตำหนักเสีย แล้วแหงหลวงดำดำมากอยู่องค์หนึ่ง แล้วยกไปทางนาวิ จึงให้กองแก้วจันทายกไปตาม ถ้าทันเข้าให้ตีจงแตกฉาน แล้วให้ตามไปถงไทรโยค

ณวัน ๗ ๑ ๗ คำ บั๊วออกอุทัย (จ. ศ. ๓๓๓๗ พ. ศ. ๒๓๓๗) เสียกรุงเมืองธนบุรี

ณวัน ๒ ๑ ๗ คำ พระยาอมราช, พระยาราชสุภาวดี บอกลงไปว่า ได้รับพระมาเมืองอุทัยธานีเป็นสามารภ จึงให้สมเด็จพระเจ้าเอกเชษฐาธิราช กรมขุนอินทรพิทักษ์ ถอยพล ๓๐๐๐ ยกทัพเรือหนุนขึ้นไป

ณวัน ๕ ๑ ๗ คำ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จทางชลมารค ขึ้นไปถึงพระ

ตำหนักเมืองชัยนาทฝากตะวันออก สั่งให้กรมขุนอินทรพิทักษ์กลับลงไป
รักษากรุงธนบุรี หนึ่ง พระยายมราชบอกนาคกราบทูลว่า ตั้งประจักษ์
พระมาอยู่ณเมืองอุทัยธานี ชักคันด้วยตะเบ็งอาหารหนัก ตำหนักพลอย
มาตั้งอยู่คงไก่อถ่อน หม่อมเจ้าเนาว์แม่ศรี กองแก้วจินดา บอกมาว่า
คิดตามพระมาไปทัน ได้รับกัณเฑาะว์เดิมบางนางบัวชงสามารด พระมาล้ม
ตายเป็นอันมาก จึงสั่งว่าพระมามิได้ตามลงมาคิดพันแล้ว เป็นเทศกาด
จะได้ทำนา ให้เลิกทัพเมฆของพิศวี, นครสงคราม, กิ่งดำเกาย ลงมายัง
ค่ายหลวงเมืองชัยนาทให้สิ้น ให้พระยายมราช, พระยาราชสุภาวดี,
พระยารามัญ ยกทางบกลงไปยังเมืองนครชัยศรี, เมืองราชบุรี ถ้า
พบพระมาให้ตี ถ้าประจักษ์เรือนซ่อนอยู่ในน้ำให้กวาดค้อนลงไป

หนึ่ง เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์, พระยารัตนา ให้คุม
ไพร่พลทั้งปวงทำนาฝากตะวันออกกรุงธนบุรี หนึ่ง พระยายมราช,
พระยาราชสุภาวดี ตั้งทำนากะทมิเบน หนองบัว แฉวงเมืองนครชัยศรี
ณวัน ๓๑๘ คำ เล็ดจันไปเมืองนครสงคราม ให้พระยายมราช,
พระยามหาเสนา เร่งยกไป แล้วเล็ดจกกลับลงมาในวันนั้น ลงเรือพระ
ทงนชัมพญามาประทับบ้านงว

ณวัน ๓๑๘ คำ ถึงเมืองธนบุรี บำรุงโยธาหาญได้ ให้มีน้ำใจ

ณวัน ๕๑๘ คำ บัวออกอุรังค (จ.ศ. ๓๓๓๔ พ.ศ. ๒๓๓๘)
กรมขุนอินทรพิทักษ์สงคราม, กรมขุนรามภูเบศ, พระยามหาเสนา, พระยา
ยมราช แด่นายทัพนายกองบอกมาให้กราบทูลว่า พระมาชักคันด้วยข้าว
ปลาอาหารหนัก เล็ดไปจากเมืองอุทัยธานีแล้ว พระมาซึ่งตั้งอยู่เมือง

นครสวรรค์คนก็เลิกไป อยู่ประมาณ ๘๐๐-๙๐๐ คอยพระมาซึ่งไปหา
ชาวณเมืองเพชรบูรณนายมน

ณวัน ๘ ๑ ๘ คำ บิดอกอุรุศักดิ์ ยกทัพหลวงจากเมืองชนบุรี ๓๓
กอง เสด็จโดยทางชลมารค ขึ้นไปปราบพระมาณเมืองฝ้ายเหนือ แจง
ไมบอกอ่ากทัพหน้าตีพระมาณเมืองนครสวรรค์แตกไปทางเมืองกำแพงเพชร

ณวัน ๕ ๑ ๘ คำ ให้กรมขุนรามภูเบศ, เจ้าพระยาอินทอภัย อยู่
รักษาภายในเมืองนครสวรรค์ แล้วยกทัพหลวงไปทางชลมารค ถึงเมือง
กำแพงเพชร พระมาซึ่งแตกไปอยู่ในป่าทงนั้น กองทัพหลวงจึงจับมา
ถวาย ๓๓๐ เศษ จึงให้พระยายมราช พระยารามัญ ยกติดตามไปทาง
ระแหงจนปลาดำตัน

ณวัน ๕ ๑ ๘ คำ ถอยทัพหลวงมาตั้งบ้านระแหง ทอดพระเนตร
เห็นคนชาวซึ่งพระมาทานาไฉน สืบให้ถอนเสีย

ณวัน ๒ ๑ ๘ คำ เสด็จถึงเมืองชนบุรี แล้วทรงพระวิตกกังวลสมณะ
ซึ่งจับต่อนัดนาแต่เมืองฝ้ายเหนือ จึงประเดียงพระสังฆราช ใ้ว่า
พระสงฆ์อนัจรอรามโตชิตสันอาหาร ให้เมื่อกเอาข้าวฉางหลวงไปถวาย
แล้ว ทรงพระราชพิธีท้าวถวายสมณบริกษาร แก่อาคันตุกะเป็นอันมาก
และให้แจกการรักษาหนาทเชิงเทินเสีย ไปทำไร่นาตามภูมิตำเนา

ณวัน ๒ ๑ ๓๐ คำ พระยาราชภักดี ซึ่งไปตามพระมาทางเพชรบูรณ
นายมน ยังพระมาคายนอนอันมาก จับเบงได้ ๘ คน

(๑) พระราชพงศาวดาร ฉบับ พระราชหัตถ์ เลขาว่า พระยาราชภักดี ถูกประหารชีวิต
เพราะเป็นคนเกือจกรีนและขี้ท้อต่อราชการ แต่ในหนังสือฉบับนี้

ณวัน ๗^๑ ๑๐ คำ ของพระยายมราช, พระยารามัญ ตามพระมา
ไปก่ต่านแม่ตะมาง ยิงพระมาตายน่ามากเป็นอันมาก จับเป็นได้ ๑๒ คน

ณวัน ๓^๑ ๑๐ คำ พระยาเขมศรีบริศ กงฮายาจาม ไปตามพระมา
เมืองพิษณุโลก จับได้ ๓๑ คน กับทงเครื่องสำครววูเฮาตงมาถววย

ณวัน ๗^๑ ๑๑ คำ เจ้าพระยามนตรีศรีวิกรม์, พระยาพิชัยอาสา ส่ง
พระมาตงมา ๕๗ คน กรมขุนอินทรพิทักษ์สังคราม, พระยามหาเสนา ส่ง
พระมาตงมาแต่แขวงกำแพงเพชร ๓๑ คน

อนึ่ง เจ้ากรุงบมบูนยจัตวอินทววยเข้ามา ๓๕๐๐ แล่ตั้งของเครื่อง
บรรณาการต่าง ๆ

ณวัน ๒^๑ ๑๐ คำ มีวอกฮูยัก (จ.ศ. ๓๓๓๑ พ.ศ. ๒๓๓๑)
เพดาบายนางพระยาข้างเผือกถ่ม จึงคำวดีให้ ผงใจฉอดคำเพงทผง
เจ้าพระยาปราบไครจักรีน

ณวัน ๓^๑ ๑๓ คำ จุฬศักราช ๓๓๓๑ มีวอกฮูยัก พระราชทาน
นามเจ้าพระยามนตรี ให้คนเมืองเป็นเจ้าอินทเสนาตงเก่า พระราชทาน
ราชบริ โภคเป็นอันมาก

(๑) พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เป็นกบฏขึ้นที่เมืองอุบล เจ้าเมือง
เกาะหมาก แต่ค่านานเมืองเกาะหมากปรากฏว่า อังกฤษเพิ่งมาปกครองจึงมีเอกราชกาล
ที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์

(๒) คูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒ เรื่องทรงตั้งพระเจ้าแก้ว, ในหนังสือพระราชพิธี
ศรมเมือง นครศรีธรรมราช ออกพระนามพระเจ้าแก้วว่า พระเจ้าขัติยราชนรินทร์ สมมุติ
บโศทรวรช

วัน ๒ ๓ คำ เด็ดๆไปมาเพ็ญพระกรรมฐานพระอุโบสถวัด
 บางยเรือ แล้วทรงพระประสาทเดือนใสศรีทราอุทิศถวายเรือชมวด
 ญาคีตของคำทิม หลังคาดีดังหาคัดเหตของดำหนึ่ง คนพาย ๓๐ คน
 พระราชทานเงินตราคนละ ๒ ตำดั่ง และพาเข้าให้บวชเป็นปะชาว ถวาย
 พระรัตนไตรมีฎก พระหิมคู้หนึ่ง สำหรับได้วิชชูปเทศพระกรรมฐาน
 แล้วทรงสัจยาธิษฐานว่า เสดระผลทานนจยงดังขระบัตบึงเกิดแก่ ๆ
 แด้ออย่าให้ปราศจาก และพระธรรมข่งยังมีได้บึงเกิดคน ขอจงให้
 ข้า ๆ บึงเกิดแก่ ๆ ข้า ๆ ภิชโยภาวะข่ง ๆ ขึ้นไป ข่งจงเป็นบัจจย
 แก่พระโพธิญาณในอนาคตกาลโน้นเกิด

ครั้นเสด็จเชิญพระโคตมพุทธเจ้าลงมาเมืองเวียงจันทน์
 พัดเรือบนแม่น้ำโขง เห็นเห็นชนตามแม่น้ำ ถมบางยเรือแล้ว
 แห่คนเข้าไป

(๑) จดหมายเหตุการพระราชกุศลสักการะพระบรมอัฐิกรมพระเทพามาตย์ พระ
 บรมราชชนนี (ยังไม่ได้พิมพ์) มีข้อความเริ่มต้นว่า วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ จ. ศ.
 ๑๑๓๘ ปีวอถลัฐศก (พ. ศ. ๒๓๐๑) เสด็จฯ ออกไปบำเพ็ญพระธรรมปฏิบัติบางยเรือใน
 ทรงพระกรุณาสั่งพระยามหาเสนา พระยาจักรี ให้เจ้าพนักงานแต่งการเชิญพระอัฐิสมเด็จพระ
 พระพันปีหลวง กรมหลวงพิทักษ์เทพามาตย์ ออกไปบำเพ็ญพระราชกุศลบึงสตกุล วัด
 บางยเรือนอก... ดังนี้ จะเห็นได้ว่าการบำเพ็ญพระธรรมนั้น เนื่องในการพระราชกุศล
 ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมราชชนนี เป็นการสนองพระคุณตามพระราชวิธีที่ทรง
 พระกตัญญูคุณคุณไว้อย่างแรงกล้า

(๒) มีพระบรมราชธิบาย เรื่องหนึ่ง ว่าด้วย ลักษณะการปฏิบัติกรรมฐานสูง หรือ
 เรือกสั้น ๆ ว่า ลักษณะบุญ ทรงเรียบเรียงเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ พ. ศ. ๒๓๐๑
 ใจความย่อ ๆ ไม่รู้ร่วม เพ็ช ๒ หน้ากระตามพิมพ์คัด (ยังไม่ได้พิมพ์)

อนึ่ง ให้พระราชกณะ, พระยามหาเสนา กำกับกรเอาเงินตรา

๓๐ ชั่งไปเทยวพระราชทานแก่คนไซในกรุงนอกกรุงธนบุรี

ณวัน ๒ ๑ ๓ ค่ำ เชษฐพระอยู่สมเด็จพระพันปีหลวง ลงเรือแห่แต่
ฉนวนน้ำเข้าไปพระเมรุวัดบางยี่เรือใน นมกตพระสังฆสัพพิงวาศหมัน
หนึ่ง ถวายพระมหาทานเป็นอันมาก สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงคิด
บำเพ็ญพระธรรม แรมช้อยพระตำหนักวัดบางยี่เรือนอก ๕ เวณ แล้ว
ให้ทำกุฎถึง ๓๒๐ กุฎ แล้วให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป และ
พระเจดีย์ วิหาร ครั้นพระอโศกสนธิให้ขุดตงแล้วปลุกบักหลวง ชำระ
แล้วถางให้กว้างออกไปกว่าแต่ก่อน แล้วอาราธนาพระสังฆฝ่ายคณะ
วิปัสสนามาอยู่ณกุฎซึ่งทำถวาย ให้ชำระตงของ ๑ ประทับดี แล้ว
เสด็จ ๑ ไปถวายพระราชาโหวาทแก่พระสังฆ โดยอธิบายซึ่งพระองค์
บำเพ็ญได้ ให้ตั้งด้วยวิธี จะได้บอกบุญ ปฏิบัติ ศำสนาสืบไป

ณวัน ๒ ๑ ๓ ค่ำ เพลา ๒ ยาม เสด็จเข้ามาทั้นเขมรชายซึ่งเผ่าสวน

- (๑) นี้คือเหตุให้เสด็จ ๑ ไปทรงบำเพ็ญพระธรรมดังกล่าวมาแล้ว
- (๒) เห็นจะหมายจะความว่าพระภิกษุทุกนิกายทุกพระอาราม
- (๓) หมายจะความว่าทรงศึกแล้วก็เจริญสมาธิตามลำดับภูมิธรรม แต่เหนือสามัญปฏิบัติ
- (๔) คือวัดอินทาราม ในคลองบางหลวง ซึ่งมีพระแท่นบรรพต และที่บรรเจ็จพระอังคาร
ธาตุปรากฏอยู่จนทุกวันนี้
- (๕) เหมือนกับครั้งรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช คู่พระราชพงศาวดาร ฉบับ
พระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๒๑๘

จกมายเรือ พระเจ้าตากเรือ และเจ้าพระยาจักรี พระยามมราช
 ราชดวง ออกไปวางยาเบื่อเสือกินเมาอยู่ จึงแต่งคนเข้าไปแทงเสือก
 นนตาย

ณวัน ๒๑^๓ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ บังเกิดลมพายุ ฝนส่นหนัก
 เวียนราษฎรในท่าแพงนอกท่าแพงหักลงเป็นอันมาก

ณวัน ๒๑^๔ ค่ำ หล่ออินพระพิรุณณสวนมังคุด
 หนึ่ง แด่นับวออุษุศก (พ.ศ. ๒๓๓๘) นั้น พระยานางรอง
 คุมคักการกบฏกับเจ้าโฮเจ้าอินอรุรชยาค กระทำการกำเริบขึ้น จึง
 คำรัสให้ เจ้าพระยาจักรี เป็นจอมทัพขึ้นไปจับ พระยานางรอง ข้าเสียด
 เจ้าโฮ เจ้าอินอรุรชยาค นนหนีไปเมืองมำดัก จึงจับทัพฝ่ายเหนือให้
 เจ้าพระยาสุรศรี เป็นแม่ทัพ ยกขึ้นไปบรวรจับของเจ้าพระยาจักรี
 กระทำแกเมืองมำดัก, เมืองโฮง, เมืองฮคิมอโต

ครั้นบระกานพศก (พ.ศ. ๒๓๒๖) จึงแตกทัพกลับมากองชนมรี
 ขณะนั้น พระราชทานเจ้าพระยาจักรี ให้เป็น สมเด็จพระเจ้าภคสรย์ ศึก
 อินพดกมहिมา ทุกนัศวระธาเทศ นรวาเรชราชสุริยวงศ์ ของคัมภาท

(๑) การหล่อปืนนั้นนับแต่ครั้งรัชกาล เป็นราชการสำคัญที่สุด เช่น หล่อปืนมหา
 เสวศรัณคังกล่าวมาแล้ว

(๒) หมายรับสั่งในประมวล พ.ศ. ๒๓๒๓ ยังมีนามว่า เจ้าพระยาจักรี ศุภสุทธิ
 ธรรมเนียม ภาคที่ ๑๐ หน้า ๔ และพระราชนิพนธ์ของ สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ว่าด้วยเรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของ กรมหลวงนรินทร์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ หน้า ๑๑๒
 ตอนหมายรับสั่งในการพระศพนารคาสมเด็จพระเจ้าตากเรือ

มูติกกร เอกาทศรัฐอิศวรมณนาถบรมพิตร สักคณกรุงเทพ ทวารว
 อดิ ศรีชัยยา มหาตติถกพนพรัฐ ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศ
 มหาสถาน

อนึ่งเจ้าทรงนั่งให้ โต๊ะแขก ๕ บาท ออกแล้วตรัสถามว่าเห็นเป็น
 ประการใด โต๊ะแขกกราบทูลว่า ชั่งหนึ่งสามช้อย่างน อาจารย์ ซึ่งได้
 เถ้าเรียนมาแต่ก่อนนั้นอันจะได้พบเห็นเสมอเหมือนพระองค์อื่นไม่มีเลย

ณวัน ๙ ๗ ค่ำ ๒๒๖๖ (พ.ศ. ๒๒๖๖) เพลาเช้า พระ
 ตั้งพระราช, พระราชาคณะ เข้ามาถวายพระบาติทรงนั่ง และโต๊ะวิศ
 โต๊ะทอง โต๊ะนกก ก็เอาหนังสือข้างแขกซึ่งนั่งรักษาจิตต์เป็นสามช้อย
 มาอ่านถวาย

จึงเมืองนครบอกเข้ามาว่าเมืองตานักรต่าง มีหน้าจะขอออกไป
 ทรงพระกรุณาตรัสว่าพะม่ายกลงมาเมืองเชียงใหม่ ท้าวพระยา
 เมืองเชียงใหม่, เมืองนคร เด็กครืออพยพมาอยู่เมืองสวรรคโลกบ้าน
 ระแหง หาผู้ใดไปย้ายไม่ กองทัพพะม่าเลิกไปเป็นอันเร็ว ได้ความ
 ว่า เจ้าเมืองจะคนเก่าชญาตวงศ์เสียเป็นอันมาก แลวันของเจ้าเมืองจะ
 ค้อมรบหลตาน ๆ แพ้หนี ไปอยู่สรอยปี่ น้อยพระเจ้าเมืองจะผู้ตายครของ
 ราชสมบัติอยู่ มีศึกกะแซยกมา เมืองจันทกไปตงการที่จะทำกรุงซึ่งจะ
 จึงส่งราชทูตให้ออกไปแจ้งราชกิจกรุงบกกก เพชจะเสด็จพระราช
 ดำเนินไปปราบศึกกรุงซึ่งจะด้วยทัพจน ราชการมากอยู่ กิจการซึ่งจะ
 เบนเสียนหนามหนทองค้อชนไปให้สงบไว้ ค้อยเมื่อได้ข่าวคราวจนแล้ว
 จึงกำหนดการออกไป

แล้วครั้นได้ประภาษถึงพระกรรมฐานว่า พระนาก็พระองค์นั้นแข็ง
ไป กระแหม่มเข้าเฝ้ากับสำนักมัญญโลกทั้งปวง อัครราชมนตรีของด้วยพระ
ชาติในพระกรรมฐาน

แล้วครั้นได้ตามพระราชคณะด้วยพระรูปพระลักษณะ ทรงพระฉาย
ดูเห็นพระปริมณฑลคณะ จะต้องด้วยพระชาติว่าอย่างไร พระราชา
คณะถวายพระพรว่า พระชาติพระลักษณะเดิมเจ้าพระพุทธเจ้า พระรูป
นั้นเปรียบประดุจคันไทร ปริมณฑลมีโคตั้งตามโคยาวต้น มีพระ
ลักษณะหนา ๘ ประการ คือ พระกรขวาหนึ่งซ้ายหนึ่ง พระบาทขวา
หนึ่งซ้ายหนึ่ง พระอึ่งสาขวาหนึ่งซ้ายหนึ่ง พระอูระหนึ่ง เป็น ๘
ประการ ด้วยกัน จึงทรงพระกรุณาให้หล่อพระพุทธรูปจึงต้องด้วย
พระพุทธรูปลักษณะให้พระตั้งพระราชเอาพระมาตั้งออกมากางให้ช่างทำ

อนึ่งพระตั้งพระราชแปลพระชาติพระพุทธรูปลักษณะถวาย พระลักษณะ
ใหญ่ ๓๒ ประการ พระลักษณะอย่างน้อย ๘๐ ประการ จึงทรงดูใน
พระองค์ต้องด้วยพุทธรูปลักษณะ คือสัญญาเท้าขวาของพระองค์ตั้งหนึ่ง มี
เส้นพระอุณาโลมหว่างพระโขนงขาวอยู่เส้นหนึ่ง พระนาก็เวียนขวา
เป็นทักษิณาวัตร ๓ และพระปฤษฎางค์ใหญ่ ๓ ฝ่าพระหัตถ์ ๓ ฝ่าพระบาท,
พระพาหา, พระอูระ หนาทั้งเจ็ดประการ ก็ต้องด้วยพระพุทธรูปลักษณะ

(๑) ว่าด้วยกรหล่อพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ซึ่งเป็นพระราชประเพณีสืบมาจน
ทุกวันนี้

(๒) การแปลชาติพระพุทธรูปลักษณะนั้น สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรด มีฉบับ
ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชแปลถวายครั้งรัชกาลที่ ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘

ทั้งเจ็ดสิ่ง และพระปรางหนามเป็นปริมณฑล ๓ เมื่ออ่านพระมาติ
และชั้นเศวตพระองค์ ไปทุกประการ ก็ต้องด้วยพระพุทธรักษา ๓๒
สิ่ง ที่ไมตรีของทรงบอกว่าเป็นสิ่ง

อนึ่งพระมหาอำมาตย์ทุกเบิกพระยาวิเชียรปราการเจ้า เมืองเชียงใหม่
เข้ามาเฝ้า ตรัสว่าพระม่านจะยกเลิกไป เมืองนั้นมึนศึกขยี้แล้ว พระยา
วิเชียรปราการ จะพาครอบครัวกลับไปเมืองก็กลับไปเกิด แล้วทรง
พระกรุณาให้ทอดวงจิตตรนฤมธมัน พระพุทธรูป ให้ตั้งด้วยพระพุท
ธาภิษณะพระเจ้าสามองค์ ๓ พระเจ้ายันองค์ ๓

แล้วตรัสตามพระสั่งพระราชว่า เงินคงอยู่ในพระสุขาบัน สักขย
โลกทั้งปวงให้กระทำทานด้วยทองคำด้วยเงิน แล้วจะไปใต้สี่หมักปากพ้าน
จะได้ด้วยกุศลตัว โศ ครั้นพระสั่งพระราชถวายดีชันนาแล้ว จึงตรัสนิมนต์
พระเทพกวี ออก ไปเมืองกัมพูชา พระพรหมมุนี ไปนครคีรีธรรมราช
ชนคัมภีร์พระวิสุทธิธรรมคณาเข้ามาสู่ปราการ ใจแล้ว

ตั้งปลัดวงศ์ ให้หาเจ้าตาดตบกดตาดเรือเข้ามา ทรงพระกรุณาจะ
ทายว่า คนนั้นกับฉันจะ.....(ต้นฉบับชำรุด)..... แล้ว
จะให้รู้จักว่าหญิงนรวิภาหรือวิภว.....(ต้นฉบับชำรุด).....

กรมขุนอนวัชสังคราม พระยาทุกขราชภูริ กรมการ พระกษ
พระปรางบุรี บอกสิ่งคนบ่าวชาติตละของชุดพระบาท ซึ่งตามอนาย
ออกไปทำกัน และทอดออกไปทรงครอบครัวกันบ้าง

ตุศกีวาร ๑๓๑๐ บัจจอนฤทศศึก ครั้นบิกรเอกศึก (พ. ศ. ๒๓๕๖)

(๑) พระราชปูลงเพื่อบำรุงการศึกษาพระธรรมวินัยให้รุ่งเรือง เป็นพระราชประสงค์
สืบมาเกือบทุกรัชกาลในกรุงรัตนโกสินทร์

นครสวรรค์เป็นนครบวร กรมขุนรามภูเบศร์เป็นทัพหลัง พระยาธรรมมา
 -เป็นกองดำแดง ยกไปตีเมืองพทไซเพชร^(๒)

ฝ่ายการแผ่นดินข้างกรุงธนบุรีนั้นกษัตริย์แปรต่าง ๆ เหตุพระเจ้า
 แผ่นดินเสียพระจริตหนีไป

ฝ่ายพระจักรธาตจากรังปวงเด่า ก็แปรปรวนไปเป็นหมู่ ๆ มิได้
 เป็นปกติเหมือนแต่ก่อน เหตุพระเจ้าแผ่นดินนั้นทรงนั่งอุรุพิท^(๓) โดย
 พระกรรมฐานสมาธิ แลจะยังคงรักษารังปวงให้คาร์วะเควพมณันต์การ
 แก่พระองค์

ฝ่ายการในอากาศเด่า ก็อปริศนต่าง ๆ ก็มีอุกบาตและ
 ประทุมกาศบันตาดตกเป็นคัน^(๔)

ณวันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๓๓ ค่ำ จตุศักราช ๓๓๕๓ ปีฉดศักราช
 (จ. ศ. ๓๓๕๓ พ. ศ. ๒๓๖๕) โพรพดเมืองกำเริบ กิดพร้อมกันจะ
 ยุทธนาการปล้นเอาเมือง ด้วยพระเจ้าแผ่นดินมิได้ตั้งชัยในทัพ
 ราชธรรม ๓๐ ประการ ให้นัยแก่คนพาด ให้พ้องร้องข้าทูลละอองฯ

(๑) นามเดิมว่า บุตุรอก ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เป็นเจ้าพระยา
 ธรรมมา แล้วต่อ ๆ มาได้ เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช

(๒) คือกรุงกัมพูชา

(๓) นั่งอุรุพิท หมายความว่าประทับขัดสมาธิเจริญ พระสมาธิ ตามลักษณะการ
 ปฏิบัติธรรมขั้นสูง เป็นจำนวนที่ใช้อยู่ในหนังสือวิสุทธิมรรค

(๔) น่าจะเป็น อุกบาต

ใหญ่น้อย ช้างหน้าช้างใน อาณาประชาราษฎรทั้งหลาย ว่าชายช้ำว^(๑)
 ชายเกดช^(๒) ชายนอ, งา, เนื้อไม้ สิ่งของต้องห้ามทั้งปวง ไม่ชายว่า
 ชาย ไม่ตักว่าตัก แต่พวกโจทก์ถึง ๓๓๓ คน มีพินศรัพินดาเป็นต้น
 เขาฟ้องมายื่นแก่โยธาบดี ๆ บังคมทูลพระเจ้าแผ่นดิน ๆ พิพากษาดับ
 เท็จเป็นจริง บังคับว่าถ้าโจทก์สามารถได้ ให้ปรับไหมลงเอาเงินแก่
 จำเลยตามโจทก์ หามากแด่น้อย ถ้าจำเลยมีปรับ ให้เขียนขั้มตบตอย^(๓)
 บ้างตายบ้างลำบากเป็นอันมาก แล้วดัดอวดงให้ดูกะโทษตามมีแต่ยาก
 ฝ่ายข้าราชการแตรราษฎรตักวิภัยก็รับดูกะโทษเปล่า ๆ ว่าชายสิ่งของ

(๑) คูประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑๖ ว่าด้วยเรื่องข้าวแพง, กฎหมาย
 ฉบับตราสามดวง ว่าด้วยพระราชกำหนดใหม่ บทที่ ๒๕ และบทที่ ๔๑, หนังสือ
 ประวัติศาสตร์สมัยปฏิวัติฝรั่งเศส และสมัยชนะไปเยือนโยนาเปอรุส ภาคที่ ๑ หน้า ๒๖๖

(๒) เดลิอแห่งมีกามีเมื่อรัชกาลที่ ๓ คูัดเชียงมเหนือน ภาคที่ ๑๖

(๓) จดหมายเหตุไทรฉบับพระอมรวิภักติก (เกิด) วัคบรมนิวาส ว่ามีโจทก์
 เพียง ๓๓ คน

(๔) คูพระราชบัญญัติยกเลิกวิธีพิจารณาโจรผู้ร้ายตามจารีตนครบาล คราเมื่อวันที่ ๑
 มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕, กฎหมายตราสามดวง ลักษณะขบถศึก มาตรา ๒๕ (กฎหมายเก่า
 ฉบับมสิขบริดเล พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ เล่ม ๒ หน้า ๑๑๖) หนังสือพระราชดำรัสในพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชโองการแก่ ไซการปกครองแผ่นดิน
 พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร หน้า ๖๖, กฎหมายที่ตรา ใน
 กฎหมายเก่า ฉบับมสิขบริดเล พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ เล่ม ๒ หน้า ๑๑๖ ข้อ ๕๑ อันว่าด้วย
 ณะเม็คพระราชอาชญา

ในราชสมบัติ ๓๕ ปี พระยาธรรมจักร์แห่งทวาร ไปพิทักษ์รักษาไว้
แต่ดึกเข้าอยู่ในห้องพระโรง กับท้าวทองเทพนงชาย จึงจับกรมขุน
อนุรักษสังครามหลานเธอจำใจ แล้วเอาเงิน ในห้องพระคลังแจก
ท้าวทวาร กรมฝ่ายในฝ่ายหน้า

ณวัน ๓ ฟ้า คำ กุดศักราช ๓๓๕๕ มีขาด จิตจักษ (พ.ศ.
๒๓๒๕) เพดาเทยง เห็นดวงพระจันทร์ปรากฏกลางวัน

ครั้นถึงณวัน ๒ ฟ้า คำ พระยาศรีวิชัยยกกองทัพไทยดาวประมาณ
๓๐๐๐ เศษลงมาจากเมืองนครราชสีมา มาตั้งอยู่ณบ้าน ครั้งนั้น
ข้าราชการเมิน ๒ ฝ่าย เป็นพวกพระยาธรรมจักร์บ้าง เป็นพวกพระยา
ศรีวิชัยบ้าง การยุทธนาการมิได้สงบเลย

ถึงณวัน ๓ ฟ้า คำ พระยาธรรมจักร์, พระยามหาเสนา, พระยา
รามัญวงศ์ คบคิดกันปลดอยกรมขุนอนุรักษสังคราม ออกจากเรือนจำ
ให้ไปณบ้านแต่เพดาพลบค่ำ ตั้งค่ายวางคนรายโอบตง มาวัดบางว่า
งปลา ๓ ขามจุดไฟขึ้นณบ้านปืนแล้วยกลงมา ฝ่ายพระยาศรีวิชัยจะได้
ระตั้งตกใจหามิได้ ได้โยธาทหารให้เข้ารบต้านไว้ วางคนรายกันไป
ที่เตรียมหน้าให้วางปืนขับแตกกระจายออก ครั้นเห็นไฟไหม้มาใกล้

(๑) จดหมายเหตุเหนือว่า จ.ศ. ๑๑๔๒ วัน ๖ รุ ๗ คำ ริมเครื่องชกเจ้าวังนอก
หมายข้อความว่า กรมขุนอนุรักษสังคราม ที่เรียกว่าพระเจ้าลูกเธอวังนอกนั้น ต้องโทษมา
มีปีระชว จ.ศ. ๑๑๔๒ ก่อนเกิดกบฏขึ้นแล้ว มิใช่เพิ่งถูกจับคราวนี้

(๒) ในจดหมายเหตุขุนบันหันจัวว่า กรมขุนอนุรักษสังครามร่วมคิดกับพระยาธรรมจักร์
พระยามหาเสนา และข้าราชการ

คุกหลังดงที่อยู่ที่ จึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ๑ ข้าฯ บำเพ็ญกิจการการกุศล
 ไต ๆ ก็ปรารถนาพระโพธิญาณตั้งเดี๋ยว เจริญความดีใจฉัน ของพระ
 พายัพกตัมคินไป ขอให้ไฟไหม้มาถึงบ้านเรือน ๑ ข้าฯ ได้โดย พอ
 ตกจรัสสัตยาธิษฐานลงลมก็พัดกตัมคินไป เพื่องกัโหม้อยู่แต่ภายนอก
 บ้าน ประจักษ์แก่ตาคนทั้งปวง แต่รบกันสามารถจนรุ่งเห็นตัวกันจึง
 รู้ว่าอนุรักษสังครามมารบ ครั้นเพลา ๕ โมงเช้า อนุรักษสังคราม
 และพระพุกพอดแตกหนีไป ตามจับตัวได้ในวันนั้นจำครบไว้ สืบ
 เขาพอกเพื่อนได้ เป็นอันมาก

ณวัน ๗ ๑๕ คำ เพลาเช้า ๒ โมง เสด็จพระราชดำเนินทัพมาจาก
 เข็มรวม ประทับณพลับพลาหน้าวัดโพธาราม ฝ่ายข้าทูลละออง ๑ ผู้
 ใหญ่ผู้น้อยพร้อมกันไปเชิญเสด็จลงเรือพระที่นั่งกราบ ข้ามมาพระราช
 วังสถิต ณ ศาลาถกขุน มีหมู่พฤตมาศยราชกุฎกนิมุรเฝ้าพร้อมกัน
 จึงมีพระราชบริวาร ดำรัสปริภาษว่า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินอาศัยจะ
 สัจจธรรมเสีย ประพฤตการทุกจริตฉะนี้ ก็เห็นว่าเปนเสียนหนามหลัก
 คออันใหญ่อยู่ในแผ่นดิน จะระไรมิได้ ขอให้ปริวัตรออกประหารเสีย
 ฝ่ายทเกิดอทหาร ทั้งปวง มีใจเจ็บแค้นเป็นอันมาก ก็นำเอาพระเจ้า
 แผ่นดินและพวก โจรกตัมคินไปสำเร็จจนบ้อมท้ายเมือง ในทันใดนั้น
 แล้วสมณะชัพรามณเณรเสนาพฤตมาศยราชขจร ทั้งปวง ก็ทูล

(๑) จดหมายเหตุไทรบุรี - ขุนหลวงคันทันธิ์ - ทรงกัณวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕
 คูลำคันทันสถอลกำบังสถอล ภาคที่ ๔ สถูลเชื้อสายพระราชมวงศ์กรุงธนบุรี

ข้าราชการวงนอกอันเชิญเสด็จขึ้นปราบดาภิเษก เป็นอิสริยาภรณ์
 พกหีบไป พระเจ้าอยู่หัวจึงไปนมัสการ พระแก้วมรกต แล้วเสด็จ
 ประทับแรมณพตัมพลาหน้าหอพระนม

ครั้นวัน ๓ ๑๕ ค่ำ พระเจ้า^(๑)หลานเธอให้ตำรวจคุมเอาตัวขุน
 อุนรัักษ์สงครามกับข้าหลวงซึ่งเป็นพรรคพวก ๕๐ เศษ มีอ้ายพระยา
 เพชรพิชัย, พระยาถางเมือง, พระยามหาอำมาตย์ และพระ
 มหาเทพเหนือ หลวงคชศักดิ์ ราชรินทร์เหนือ เป็นต้น เข้ามาหน้า
 พระที่นั่งแล้วกราบทูลความทงปวง จึงดำรัสให้เอาพรรคพวกไปฆ่าเสีย
 แต่ขุนอุนรัักษ์สงครามนั้นให้ตัดไว้พิจารณา จึงให้การถึงพระยาสรวิศ,
 พระยามหาเสนา, พระยารามัญวงศ์ และพระยาวิชิตณรงค์ หลวง
 พัดคักถาง พระเจ้าอยู่หัวทรงพระพิโรธให้ประหารเสีย

ครั้นวัน ๒ ๑๕ ค่ำ ปณิธานเจ้าข้าหลวงซึ่งมีความชอบโดยฐานา
 ศักดิ์เป็นลำดับกัน แล้วทรงพระดำริว่า ราษฎรในไกลอยู่ประจวบ
 ท้องข้างมณฑล จึงดำรัสสั่งพระยาธรรมมา, พระยาวิจิตรนาถ ให้
 สถาปนาพระราชนิเวศใหม่ณปากเมืองข้างตะวันออก

ครั้นวัน ๖ ๑๖ ค่ำ เพล่ามาย ๕ โมง เสด็จเสด็จแรมอยู่ยังท้อง
 พระโรง ให้ชำระโทษกรรมฝ่ายใน

ณวัน ๒ ๑๗ ค่ำ เพล่า ๕ โมงเช้า เสด็จพระอนุชาธิราช ถ้ำทัพ

(๑) จกหมายเหตุโหราฉบับว่ามีอยู่ว่า พระยาจักรีกลับจากเมืองชว่นเข้าเมืองบางกอก
 แล้วนำพระเจ้าแผ่นดินเกล้าเสวย อยุ่มาสัก ๓๐ วันก็ฆ่าพระยาสรวิศเสียอีก

มาจากกรุงเทพมหานครว่า ^(๑)ขุนอินทรพิทักษ์ ^(๒)ขุนชนะ ตั้งอยู่
เกาะพนมเปญ ๒๐๐ ให้เขมร ๓๐๐๐๐ ญวน ๘๐๐๐ ด้อมไว้

วันฉัตร ๓๑๖ คำ สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าบรมพล ๖๐๐๐ เคษ
แยกกันออกเป็นหลายกอง ไปด้อมจับขุนอินทรพิทักษ์ ได้ ท้าบด
เขมรน้อยใกล้ปลวก ทั้งขุนชนะและพรรคพวกเป็น ๗ คน คุมเอาตัวลง
มาณเมืองธนบุรี

ณวัน ๗๑๖ คำ กราบทูลพระกรุณาแล้ว ให้ประหารเสีย

ณวัน ๒๑๖ คำ มีชาติจตุรคกก (จ. ค. ๓๓๕๕ พ. ค. ๒๓๒๕)

แรกจับการตั้งวงใหม่

วันฉัตร ๒๑๘ คำ ให้ตั้งการพระราชพิธีครบ ๓ วัน แล้วรุ่งขึ้น

ณวัน ๕๑๘ คำ จุฬศักราช ๓๓๕๕ มี เพลาเช้า & บาท อ่ามฤกษ์โคศุภ
ฤกษ์ พระศรีเทพมิตรทรงถอดจ้าวัดหลวง พระเจ้าอยู่หัวเสด็จทรงเรือ
พระที่นั่งศรีวัดกัลยาณมิตร พร้อมด้วยเรือสำเภาท้าวพระยาผ่านนครราชทรงปวง
แห่แห่น้ำหงษ์เป็นขบวน เสด็จข้ามฟากมาณฉนวนน้ำฟากตะวันออก
ขึ้นเสด็จพระที่นั่งบุษบกมาตามหาจักรพรรดิพิฆาน พร้อมด้วยหมู่
มาศยามนตรีภูษิต ราชสุริยวงศ์ พงศ์พดุมหาโรจรายุ้ย แซ่ร้อง
ถวายเป็นมงคลแด่ราชสมบัติกษัตริย์เจ้าแล้ว จึง พระสังฆราช
ราชาคณะ ฝ่ายคามวาสีอริยวาสี พร้อมกันถวายพระนามว่า พระบาท
สมเด็จพระบรมราชาธิราช วรมาธิปัตย์ ศรีอินทร บรมมหาจักรพรรดิ

(๑) สมเด็จพระมหาอุปราช เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์

(๒) เจ้าพระยานครราชสีมา

ราชาริขิตินทร ษรณินทราริราช รัตนภาศกรวงศ องคปรมาริขิต
 ตรีภูวนศวรนาถนายก คิตถนพรัตนราช ชาติธาราชไศริย สมุ
 ยุตโรมถ สกตจักรวาพาริเบนทร สุริเยนทราริขิตินทร ทรินทราราช
 ธิบตี ศรีสุวิตถ คุณอักษิษฐ ฤทธราเมศวรชรมิกราชาริราช เดโชชัย
 พรหมเทพาติเทพ ตรีภูวนาริขิต โลกเชษฐวิสุทธิ มกุฎประเทศศา
 มหาพรทราชกร บรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว อันเสด็จ
 ปราบคามาภิเสกผ่านพิภพกรุงเทพ ทวาราวดี ศรีอยุธยา มหาคิตถภพพรรัฐ
 ราชธานีบรมมัย อุดมพระราชนิเวศมหาสถาน มีพระราชโองการ
 คำรัสให้สมเด็จพระอนุชาริราชเป็นอุปราช โดยตั้งบุพจาริตพระมหา
 กษัตริราชริราชเจ้าแต่ก่อน

ฝ่ายข้างกรุงอังวะนั้น หมองหมองช้าจึงถูกาเสียดังวอนปราบคามาภิเสก
 จึงโพเซียงซึ่งเบนของมงดอกน คิตถามองหมองเสียดวาราชการอยู่ ๗
 วัน แดวยกสมมติให้แก่มังแวงมังจุฬ ในศักราช ๓๓๕๕ มี อะเชวณก
 ตะแคงมะระนั้ง คิตถการกบฏจะคั้นเขาสมมติให้แกโพเซียง ฝ่าย
 มังแวงปาดุงรัฐหัดเหตุนี้ จึงให้จับโพเซียงอะเชวณกตะแคงมะระนั้ง
 ประหารชีวิตเสียด

ครันศักราช ๓๓๕๖ มี พระเจ้าอังวะให้แองแฉะราชบิโยรส ยก
 พยุหเสนาโยธาทัพกลับคั้นไปกรุงอังวะคั้งเกา

(ฉบับมือยู่เพียงเท่านี้)

สำเนาท้องตราบีมะเต็ง พ.ศ. ๒๓๓๖

ฉบับที่ ๑

(ตอนต้นขาด)

ราชามาตย์หาพรรคพวกตั้งกำลังให้พร้อมมุดกัน ยกออกไปซุกคฤณ
พระนครเมืองธนบุรี ตามมีตราโปรดขณมาแต่ก่อน ครั้นหนังสือมา
ถึงวันใด ก็ให้พระยายมราชทำตามหนังสือมานั้น หนังสือมาณวัน ๒๗
ค่ำ บีมะเต็งเบญจศก (จ. ศ. ๓๓๓๕ พ. ศ. ๒๓๓๖)

วัน ๓๗ ค่ำ บีมะเต็งเบญจศก เวลาบ่ายซ่องวัง ได้ตั้งตราตั้ง
ขึ้นไปแจ้งพระยายมราช ให้หมั้นผูกมัดเค็ชถือไปแล้ว

ฉบับที่ ๒

หนังสือเจ้าพระยาจักรี มาแจ้งพระยานครชัยสิน พระท่าโรง พระ
คาพราน พระชัยบาดาด ด้วยมีตราโปรดขณมาแต่ก่อนว่า เจ้าพระยา
นครราชสีมาบอกตงมาว่า พระมาซึ่งตั้งอยู่บ้านลาดภูเขื่อนนัยกไปทาง
เมืองไซง จะลงไปเกลดยกต่อมเขมร แล้วมีหนังสือพระปราจีนบุรี
เข้ามาว่า พระมาแดดดาวยกมาตั้งอยู่ณทับเต้มืด จะได้ใจแก่รัชการ
มิได้ จึงให้พระยานครชัยสิน พระท่าโรง พระคาพราน พระ
ชัยบาดาด กรมการ เกณฑ์ทัพเตรียมไว้สำหรับเมือง อย่าให้ตงไป

ซุกคุดนอนเฉย แจงอยู่ในท้องครานันแล้ว แลบคน มีหนังสือนายทัพ
 นายกอง ซึ่งขึ้นไปทำการรบพุ่งพระม้านเมืองพิชัยนบออกลงมาว่า ได้
 รบพุ่งพระม้านตายเป็นอันมาก พระมาแตกหนีไปสิ้นแล้ว จึงทรงพระ
 กรุณาสั่งว่า ถ้าราชการทางเมืองท่าโรง เมืองบัวชุม เมืองคาพราน
 เมืองชัยบาดาด ส่งบอญ ก็ให้พระยาณรงค์ชัยดิน พระคาพราน พระ
 ชัยบาดาด พระท่าโรง คุมพรรคพวกส่งกำลังลงไปจับการซุกคุด
 ทำการพระนครให้พร้อมกัน แต่ในเดือน ๓ ข้างขึ้น บีมะเส็งเบญจศักดิ์
 ตามมีตราไปตรวจมาแต่ก่อน ครั้นหนังสือมาถึงวันใด ก็ให้พระยา
 ณรงค์ชัยดิน พระคาพราน พระชัยบาดาด พระท่าโรง กรมการ ทำ
 ตามหนังสือมานั้น หนังสือมาณวัน ๒๖ ๓ คำ จุดศักราช ๓๓๕ ปี
 มะเส็งเบญจศักดิ์ (พ.ศ. ๒๓๓๖)

ณวัน ๓๖ ๓ คำ บีมะเส็งเบญจศักดิ์ เวลาเช้าของรุ่ง ได้ตั้งตรา
 เมืองบัวชุม เมืองคาพราน เมืองบาดาด เมืองท่าโรง & เมืองนี้ให้
 หมนพมวเสียดออกไป เรือยาว ๕ วา พลพาย ๘ คน

ฉบับที่ ๓

หนังสือเจ้าพระยาจักรี มาถึงพระยาสุนทรพิพิธ ด้วยมีตราสั่ง
 ให้พระยาสุนทรพิพิธขนมวรับครอบครัวออกไปณเมืองธนบุรีนั้น บคน
 มีหนังสือนายทัพนายกองของเมืองพิชัยนบออกลงมาว่า ได้รบพุ่งพระม้านตายเป็น
 อันมาก พระมาแตกหนีไปสิ้นแล้ว ขอให้พระยาสุนทรพิพิธรับครอบครัว

ลงไปณเมืองธนบุรีโดยให้พระยาสุนทรพิพิธคุมเอาพรรคพวกสมกำลัง
ลงไปซุกคุกเถนพระนครเมืองธนบุรี ตามเกณฑ์ตามรับสั่งอย่าให้ขาดได้
หนังสือมาณวัน ๓ ๖ ๓ คำ จุฬศักราช ๓๓๓๕ มีมะเส็งเบญจศก
(พ. ศ. ๒๓๓๖)

ณวัน ๓ ๖ ๓ คำ มีมะเส็งเบญจศก เวลาบ่ายโมงรุ่ง ได้ส่งตรา
ถึงพระยาสุนทรพิพิธ ให้หมื่นพมดเค็ชถือไป เรือยาว ๕ วา พดพาย
๗ คน

ฉบับที่ ๔

หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาสุพรรณบุรี พระยาอ่างทอง
พระชัยนาท พระสิงห์ พระพรหม พระยาตพบุรี หลวงอินทบุรี ด้วย
มีตรารับสั่งออกมาแต่ก่อนว่า เกณฑ์ให้ผู้รักษาเมืองกรมการคุมเด็ก
พรรคพวกสมกำลังเข้าไปซุกคุกเถนพระนครให้สิ้นเชิง กำหนดให้เข้า
ไปจับการให้พร้อมกัน แต่ในเดือน ๓ ๕ นั้นคำหนึ่ง แจงอยู่ในท้องตรา
แต่ก่อนนั้นแล้ว แต่ผู้รักษาเมืองกรมการ ยังมีได้คุมพรรคพวก
สมกำลังลงไปซุกคุกเถนทำการพระนคร ตามที่ท้องตรารับสั่งกำหนดขึ้น
มาหามิได้ แดบคนมีหนังสือนายทพนายกอง กรุงฯ แดหัวเมืองซึ่ง
ขึ้นไปทำการรบพุ่งพระมาณเมืองพิษยิบออกตง มาว่า ได้รบพุ่งพระมาณ
ตายเป็นอันมาก พระมาณแตกหนีไปแต่ณวัน ๖ ๒ คำสิ้นแล้ว จึงทรงฯ
สั่งว่า ให้ผู้รักษาเมืองกรมการ เร่งคุมพรรคพวกสมกำลัง ลงมาจับ

การขุดคูเดินพระนครให้พร้อมกัน แต่ในเดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ๓๐ ค่ำ ปี
มะเส็งเบญจศก ให้ครบตามเกณฑ์ตามมัตราโปรดขนาแต่ก่อน ครั้น
หนังสือมาถึงวันใด ก็ให้ผู้รักษาเมืองกรมการทำตามหนังสือมานั้น
หนังสือมาณวัน ๒๕๓ ค่ำ ปีมะเส็งเบญจศก (พ.ศ. ๒๓๑๖)

ณวัน ๓๖๓ ค่ำ ปีมะเส็งเบญจศก เวลาเช้า ๕ โมง ได้ส่งตรา
เมืองสิงห์ เมืองพรหม เมืองชัยนาท เมืองอินทร์ ๕ โมง ให้หมื่น
ภยวันทร้อไป เรือยาว ๕ วา ๒ ศอก พดพาย ๖ คน ได้ส่งตรา
เมืองดงพุมฤ์ ให้หมื่นพุมฤ์เศษไป เรือยาว ๕ วา พดพาย ๘ คน.

ฉบับที่ ๕

หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยา..... (อบ)..... พระยา
อังกษทอง พระสังข์ พระพรหม พระชัยนาท พระยาสุพรรณบุรี
หลวงอินทบุรี หลวงอินเทพ กรมช้าง กรมม้า ด้วยทรงพระ
กรุณาฯ สั่งว่า มีหนังสือพระปราชญ์บริบทออกช้อรราชการเข้ามาว่า พระมา
แต่ดาวยกเข้ามา สอดแนมเขาไปคเห็นคนประมาณ ๕๐๐ คน ค่ำ ๑๓
ทัพเต็มค แต่ยกเข้ามาตั้งค่ายอยู่ ค่ำ ๒๓ ทัพระเดิม นอกค่านพระ
จารีต ทางประมาณ ๓๐๐ เส้น พบแต่เดือน ๓ ขึ้น ค่ำ หนังสือ ให้
พระยายมราช พระยาดงพุมฤ์ พระยาอังกษทอง พระสังข์ พระพรหม
พระยาสุพรรณบุรี พระชัยนาท หลวงอินทบุรี หลวงอินเทพ กรมการ
กรมช้าง กรมม้า ยกกองทัพก้าวสะกัดลงไปทางเฉียงเห็นชตะวณออก

เมืองปราจีน ก้าวสะกิดกอดหลังไว้ขยำให้พระมาหนักได้ จะเสด็จฯ ยก
กองทัพหลวงออกไป ถ้าพระมาเข้ามาถึงเมืองปราจีน เมืองฉะเชิงเทรา
แล้ว จึงจะยกกองทัพหลวงตีให้แตกฉาน ให้พระยามรราช พระยา
ดลบุรี พระยาช่างทอง พระสังข์ พระพรหม พระยาสุพรรณบุรี
พระชัยนาท หลวงอินทบุรี หลวงอินเทพ กรมการ และกรมช้าง
กรมม้า ซึ่งไปก้าวสะกิดกอดหลังจับกุมเอาตัวจึงได้ ให้สิ้นเชิง ถึงทัพ
เมืองฉะเชิงเทรา หัวเมืองปากน้ำ ก็จะให้ยกก้าวสะกิดกอดหลังทางคืนหนึ่ง
สองคืนได้แล้ว ทัพหลวงจึงจะตี แต่ให้พระยามรราช พระยา
ดลบุรี พระยาช่างทอง พระสังข์ พระพรหม พระยาสุพรรณบุรี พระชัยนาท
หลวงอินทบุรี หลวงอินเทพ กรมการ กรมช้าง กรมม้า เรียงยกตาม
ได้ ไปก้าวสะกิดกอดหลังตามรับสั่ง กองทัพหลวงจะเสด็จฯ ยกออกจากเมือง
ชลบุรี เดือน ๓ ขึ้น ๓๓ ค่ำ แลพระยามรราชฯ ณ ถาราชการฝ่ายทาง
เมืองท่าโรง เมืองบัวชุม เมืองเพชรบุรี ส่งบอญแล้ว ก็ให้เรียงยกไป
ให้พระยาสุพรรณบุรี พระสังข์ พระพรหม พระชัยนาท หลวงอินทบุรี
หลวงอินเทพ กรมการ กรมช้าง กรมม้า เข้ากองทัพด้วยพระยา
ช่างทอง ให้ยกทัพชนทางกรงฯ ขยำให้อยู่ท่าพระยามรราชเดย ให้
กรมช้างเอาช้างพระทนต์ไปด้วย ๓-๕ ช้าง แลนำซึ่งอินทกรงฯ นั้น
ให้กรมการมาเอาไปให้สิ้น ครั้นหนึ่งสู้นมาจนถึงวันใด ก็ให้พระยา
มรราช พระยาดลบุรี พระยาช่างทอง พระสังข์ พระพรหม พระ
ชัยนาท หลวงอินทบุรี หลวงอินเทพ กรมการ กรมช้าง กรมม้า
ซ้ายขวา เรียงยกไปให้ทันท่วงทีราชการตามหนังสือมาน มาณวัน
๕-๗ ค่ำ จุดศักราช ๓๓๓๕ บีมะเส็งเบญจศก (พ. ศ. ๒๓๓๖)

วัน & ๗ ๓ คำ ปีมะเส็งเบญจศก เวลาเช้า ๒ โมงมีเศษ พณฯ
 สมุหนายกนงวราชากรอยู่ณศาลาดอกขมิ้น ท่านต้นเชือกได้เอาร่างตรา
 นอานเวียน แคพณฯ สมุหนายก จนสั้น ขื่อเนือความแล้วฯ พณฯ
 สมุหนายกสั่งให้ตกแซกลงบ้าง วงกาเดี้ยบ้าง แล้วสั่งว่าให้เอาคานร่าง
 นเถ็ด เมื่อสั่งนั้น ท่านฝ่ายเหนือ หมนทพ นายแก้วน นายชำนาญ
 นงอัยด้วย

วัน & ๗ ๓ คำ ปีมะเส็งเบญจศก เวลาเช้า ๒ โมงมีเศษ ได้สั่ง
 ตราซึ่งไปเถิงเมืองสุพรรณ.....(ตบ).....

พระยายมราช ๓ พระยาตพบุรี ๓ ให้หมื่นภาวคณชยถือไป เรือยาว
 ๓ วา ๒ ศอก พดพาย ๓ คน

วัน & ๗ ๓ คำ ปีมะเส็งเบญจศก เวลาบ่ายซ่งคำแล้ว ได้สั่งตรา
 เมืองอินท เมืองชยนาท ให้หมื่นสินสังหารถือไป เรือยาว ๔ วา ๔ ศอก
 พดพาย ๔ คน เมืองอ่างทอง เมืองสุพรรณ ให้พระยาอ่างทองถือไป
 แล้ว ทรง เมืองพรหม เมืองสิงห์ ได้สั่งพระพรหมถือไปแล้ว

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตำนานท้องตราวิเศษ พ.ศ. ๒๓๑๗

ฉบับที่ ๑

(ตอนต้นเดิมมาก)

ทอดวงพด กรมการ บอกหนังสือลงไปว่า.....
 ไปฟังข่าวราชการพระมาแต่..... ว่าพระยาศรีสุริยวงศ์ ทำวชิร
 แดเดกดวงแพ ยังมีโคตัก ๖๐ คน แดพระยาพิชัย พระยาศรีสุริยวงศ์
 ลงมาแจ้งราชการนี้เนื้อความเป็นเหตุตายประการนั้น ได้เอาหนังสือบอก
 กราบทูลพระกรุณา ทรงฯ ตั้งว่า เจ้าพระยาสุรสีห์ เจ้าพระยา
 สวรรคโลก พระยาพิชัย พระยาสุโขทัย ลงมาเฝ้าทูลละอองฯ แจ้ง
 ราชการครั้งก่อนนั้น ทรงฯ ได้ตรัสเนื้อความด้วยจำเพาะพระที่นั่งว่า
 เดิม ๓๐ ทวาราชการไม่ ให้พร้อมกันลงมาเฝ้าทูลละอองฯ จะพระ
 ราชทานความรู้วิชาการให้ท่านค้อวิชาศักดิ์ ครั้นถึงกำหนดแล้ว
 เจ้าพระยาสุวรรคโลก พระยาพิชัย มิได้ลงมา ทูล ละอองฯ เหมือน
 เจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาสุโขทัย จึงให้ถามพระยาพิชัยฯ สารภาพว่า
 มิได้ลงมาทูลละอองฯ ตามกำหนดนั้น โทษผิดหนักหนา พระราช
 อาชญาเป็นต้นเกล้าฯ ทรงฯ ให้ตั้งขุนคนศาลาปรักษาโทษ แด่ดูขุน
 ปรักษา ทรงฯ ตั้งให้ลงพระราชอาชญาเขียนพระยาพิชัยยกโทษ ๓๐ ที่
 เรียกทานบนไว้ ให้ทำราชการสืบไป ให้พระยาพิชัยกลับขึ้นมาเป็นแม่
 กองทัพ ก็เกณฑ์ผู้คนแบ่งกองยกไปตามเสด็จฯ กระทำแกลเมืองเชียงใหม่

ครึ่ง^๕ แต่ให้พระราชทานพระยาพิชัย (คือ) เต็มเขมรสามพัน ๓ พัน
 คาบศีลารองทรงบอก ๓ พันใหญ่หน้าเรือ กินดิน (หนัก) $\frac{๑๕}{|}$
 กินดิน $\frac{๑๕}{|}$ — กินดิน $\frac{๑๗}{|}$ — กินดิน $\frac{๑๐}{|}$ — (รวม) ๕ บอกล บันตัน
 เต็มอย่างยาว กินดิน $\frac{๒}{|}$ — ๒ บอกล บันคามศิลา ๒๗๐ บันอังกฤษ ต้น
 กดมหน้าข้างอย่างดี ๒๐ (รวม) ๓๐๐ ต้นทุกหนัก $\frac{๓๐}{|}$ สุพรรณถิ่น
 $\frac{๕}{|}$(ต่อจากต้นฉบับเดิม).....แต่ได้
(ต้นฉบับเดิมหมด).....

ฉบับที่ ๒

หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาแจ้ง.....พิชัยสงคราม.....ศรีสวัสดิ์ ค้วย
 ทรงพระกรุณาตรัสเห็นเกล้าฯ สั่งว่า ทัพทลงจะเสด็จฯ ขึ้นไปปราบ
 เมืองเชียงใหม่เดือน ๓๒ แรม ๓๓ ค่ำ บมะเม็ยฉอศก.....
เมืองกาญจนบุรี เมืองศรีสวัสดิ์นน เป็นเมืองหน้าด่าน.....
 มัตมะ ถ้าแต่เมืองนคมะแตก.....ขัดสน.....ปลาอาหาร.....
 เมืองกาญจนบุรี เมืองศรีสวัสดิ์.....อย่าให้รามัญ.....
 ถ้าแต่.....ทัพทลงฯ ไป.....
 ถ้ารามัญคนใดจะไปตามเสด็จฯ ก็ให้บอกส่งรามัญ.....กรุง
(ต่อจากต้นฉบับเดิมหมด).....

ฉบับที่ ๓

วัน ๓ ๖ ๓๒ คำ ปี่มะเมียตตัก ได้เอาร่างครานี่เรียนเจ้าพระยา
ศรีธรรมราชราช ๆ สั่งให้เอาเทอญ ในทันใดได้มีศรตราสั่งให้ขุนเคระ
ไปแล้ว

ฉบับที่ ๔

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ๆ มาถึง เจ้าพระยา สวรรคโลก ด้วย
เจ้าพระยา สวรรคโลก กรมการ บอกหนังสือให้พระยกรมบัตรถกลงไป
เป็นความว่า นายฟองหินมาแตกกองทัพพะม่าให้การว่า พระเจ้าอังวะ
บ้วยตาย ลูกพระเจ้าอังวะขึ้นเป็นเจ้าเมืองอังวะ แดอาชาตูกเจ้าอังวะ
เสีย ไปชุกพลา, มายงวน ปรัชษาทนายกองทัพว่าจะยกลงไปเมือง
ไต ไม่ได้แล้ว ไปชุกพลาถอยไปตั้งอยู่ณบ้านจอมทอง แดกองทัพ
ทั้งปวงต่างคนต่างไปเมือง กองทัพ ไปชุกพลา เรรวอนจะไม่เข้าเมือง
เชียงใหม่ จะไปเมืองอังวะ เจ้าพระยา สวรรคโลก กรมการ นายกอง
นายหมวด แดไพร่มีน้ำใจสามัคคีจะทำการ เมืองเชียงใหม่ ให้ทุก
เกล้า ๆ ถวายนม ลูกขุนเนนคำตาปรัชษาว่า ซึ่งเจ้าพระยา สวรรคโลก
กรมการ จะอาสาไปตีเมืองเชียงใหม่ทุกเกล้า ๆ ถวายนม เจ้าพระยา
สวรรคโลกมีได้ทูลละของ ๆ รับพระราชทานความวิ วุชาการ มีแต่ความ
วิเกานัน จะเอาชัยชนะแก่พะม่าข้าศึกเห็นไม่ได้แล้ว เจ้าพระยา
สวรรคโลกมีความผิด ถวงพระราชอาชญาไม่ได้ลงไปทูลละของ ๆ ตาม
กำหนด ได้มีศรารับสั่งให้ทวงมทามนตรี ขึ้นไปตวงพระราชอาชญาจำ
เจ้าพระยา สวรรคโลกลงไปณเมืองธนบุรี ให้พระปลัดเป็นแม่กองทัพ

เกณฑ์กรรมการ แคนแบ่งกิ่งไปตามเสด็จฯ อยู่แล้ว แลจะเอาเนื่อ
ความกราบทูลพระกรุณาให้เจ้าพระยาสุวรรณโลกอาษาไปมิได้ ให้
เจ้าพระยาสุวรรณโลกกับพระราชอาษาจ่าลงไปตามมัตราโปรดขึ้น
มาแต่ก่อน ถ้าแต่หลวงชนหมื่นกรรมการผู้ใดจะมิหน้าใจอาษา เสด็จฯ
ขึ้นไปถึงหัวเมืองแต่ดวงให้กราบทูลพระกรุณา หนังสือมาวัน ๓๑ ๓๒
คำ ศักราช ๓๓๓๖ บมมะเมียฉศก (พ. ศ. ๒๓๓๗)

วัน ๓๑ ๓๒ คำ บมมะเมียฉศก เพดาคาแล้ว เสด็จฯ ออกณพระ
ที่นั่งตำหนักแพ หมื่นศรีสุเทพ จางวาง เอาหนังสือบอกเจ้าพระยา
สุวรรณโลกกราบทูลพระกรุณาฯ ทรงฯ โปรดเกล้าฯ ทรงแต่ง ให้
พระยาพิพัฒน์โกษาเขียนหน้าพระที่นั่ง แด่ส่งให้ มัตราไปถึงเมือง
กาญจนบุรี เมืองศรีสวัสดิ์ ตามเรื่องราชนว

ในทันใดวันเดียวกันนี้ ได้ บัดตราสั่งให้พระยกรบัตร์ผู้ถือหนังสือ
ถือไป

ฉบับที่ ๕

หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระศรีสวัสดิ์ ด้วยทรงพระกรุณา
ศรีสุเทพเกล้าฯ สั่งว่า เจ้าพระยาสุวรรณโลก กรรมการ บอกหนังสือ
ลงไปว่า นายฝ่องชาวเมืองต้นเด หนีมาแต่กองทัพโปรดดา ให้การ
ว่า พระเจ้าองค์จะเป็นไรตาย ตกเจ้าองค์จะผู้ตายจนครของราชสมบัตแทน
บิดา และอา น้องพระเจ้าองค์จะผู้ตายซึ่งเอาสมบัตมาทดแทนรายเสียพัน
ให้พระศรีสวัสดิ์กรรมการ สืบให้รู้ ว่า ผู้ใดใครของราชสมบัตเป็นแน่
ให้เร่งบอกเข้ามาให้แจ้งฉบับต้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว

จะได้อับถิวิบัติโดยภายในให้แจ้งแก่ความตาย ราชการเมืองซึ่งจะได้
เร็วเข้า ครั้นหนังสือมาถึงวันใด ก็ให้พระศรีสวัสดิ์ กรมการ เร่ง
สืบสวนบอกเข้าไปให้แจ้งจงฉับพลัน หนังสือมาณวัน ๓ ๖ ๓๒ คำ จุติ

ศักราช ๓๓๓๖ บมระเม็ยฉอศก (พ. ศ. ๒๓๓๗)

วัน ๓ ๖ ๓๒ คำ บมระเม็ยฉอศก ได้เขียนขึ้นกระตาศษบัตตราแล้ว
ให้นายอรวงไปส่ง ให้นายผู้ถือหนังสือเมืองกาญจนบุรี กรมท่า ถู
ไปเมืองศรีสวัสดิ์ด้วย เมื่อถึงตั้งเห็นต่อหน้าเสมียนตรากรมท้าวเห็นด้วย

ฉบับที่ ๖

สารตรา ท่านเจ้าพระยาจักรีฯ ให้มาแก่ผู้รักษามืองกำแพง
เพชร เมืองนครสวรรค์ ด้วยทรงพระกรุณาฯ สั่งว่า ณวัน ๓ ๖ ๓๒
คำ บมระเม็ยฉอศก จะเด็จฯ ขึ้นไปปราบเมืองเชียงใหม่ แดให้
กรมการผู้รักษามืองปลัดพระตำหนักทประทุมรอน ประทุมแรม
แถมคแต่กระเตรียมการซึ่งจะไกรบเด็จฯ ใด ให้สรรพ หนึ่ง ทาง
แม่น้ำรงค์เด็จฯ ขึ้นไปหน ที่ใดเป็นโรคหาคดกคชยอนน ไทกรมการ
.....อย่าให้เรือพระทง

.....โรคหาคดกค..... (ฉบับดบทค).....

ฉบับที่ ๗

.....(คชนคัน ฉบับชราช).....

.....มีตราบรรดาสงขึ้นไปแต่ก่อนว่า จะเสด็จขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ครั้ง
 นี้ ให้ผู้รักษาเมืองกรมการ เกณฑ์เด็กแบ่งกองรบเสด็จฯ นั้น บัด
 นทรงพระกรุณาฯ สั่งว่า ถูกกำหนดจะได้เสด็จฯ ยกจากเมืองธนบุรี
 ณวัน ๓ ๑ ๓๒ คำ บั่มมะเมียดอก แด่ให้กองทัพหัวเมืองซึ่งเกณฑ์ให้
 รบเสด็จฯ ทรง เริงยกต่องไปคอยรบเสด็จฯ ให้พร้อมกันณบ้านระแหง
 เมืองตาก ถ้าขัดสนด้วยเรือ ก็ให้ไปทางบก ให้เร่ยกขึ้นไปให้ทัน
 กำหนด อย่าให้แต่ช้าอยู่ได้ และจะไต่ยกจากเมืองจันท ผู้คนข้างม้า
 เครื่องสำตราหาธุมนาน้อยเท่าใด ก็ให้บอกเข้าไปให้แจ้ง แด่ให้
 พระสังฆ์ กรมการ รับเอาตราเมืองข้างทองเร่งแต่งคนถือไปส่งให้
 พระยาข้างทอง กรมการ จงฉับพลัน หนังสือมาณวัน ๓ ๑ ๓๒ คำ
 จตุศักราช ๓๓๓๖ บั่มมะเมียดอก (พ.ศ. ๒๓๓๗)

วัน ๓ ๑ ๓๒ คำ บั่มมะเมียดอก ได้ส่งตราเมืองสังฆ์ เมืองอินท
 เมืองพรหม เมืองชัยนาท เมืองสระบุรี..... ๖ เมืองนี้ให้
 หลวงยกกรมศรีเมืองพิชัยถือไป แด่ตราเมืองข้างทองให้เมืองสังฆ์
 แต่งคนถือไปถึงพระยาข้างทอง ตราเมืองสระบุรี ให้เมืองชัยนาทแต่ง
 คนถือไปถึงพระยาสระบุรี

วัน ๒ ๑ ๓๒ คำ บั่มมะเมียดอก ได้เขียนตราพระราชสั่งให้
 เมืองข้างทองไป ๓ เมืองสระบุรีไป ๓ (รวม) ๒ เมืองสังฆ์ไป ๓
 เมืองพรหมไป ๓ เมืองชัยนาทไป ๓ เมืองอินทไป ๓ (รวม) ๕
 เมืองไป ๓ (รวม) ๖ ให้พระอนุชิตพิทักษ์.....

.....

ฉบับที่ ๘

..... (ตอนค้นพบหมด)

.....ข้าทูลละอองฯ ให้ทูลวงซุนหมื่น ผู้ได้รับพระราชทานเอกเกณฑ
แบ่งอยู่ แบ่งไปตามกำหนด คุณเฮาเอกไปเข้ากองพระยามราชณ
บ้านระแหงเมืองตาก แจงอยู่ในห้องคราแต่ก่อนแล้วนั้น เจ้าพระยา
นครราชสีมา พระยานครชัยสิน พระพิชัยสงคราม พระสรบุรี
พระราชาอนุรัต พระท่าโรง กรมการ ได้เอกพระราชทานให้ข้าทูลวงฯ
ได้คุมเอกยกไปเข้ากองทัพแล้วหรือประการใด มิได้บอกลงไปให้แจ
งนั้น บัดนี้ทูลวงฯ จะได้เสด็จฯ ขึ้นไปปรวมเมืองเชียงใหม่นั้นเดือน
๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ บั้นเมื่อยออกกันเป็นแน่แล้ว ให้หมื่นอนันตศักดิ์
ทูลหมื่นตำรวจฯ ขึ้นมาเร่งรัดให้พระพิชัยสงคราม พระสรบุรี ผู้
กำกับ พระราชาอนุรัต พระท่าโรง ให้นำราชภักดี ตำรวจในซ้าย
ขึ้นไปเร่งรัดให้เจ้าพระยานครราชสีมา กรมการ จักเอกพระราชทาน
ซุนหมื่น ข้าทูลละอองฯ ให้ข้าทูลละอองฯ ผู้ได้รับพระราชทานเอก
เร่งรัดคุมเฮาเอกไปเข้ากองทัพณเมืองตากบ้านระแหง ให้ทันกำหนด
เสด็จฯ ตามมัตราธิบดีไปรุดขึ้นมาแต่ก่อน อย่าให้แล้ช้าอยู่ได้ ครั้น
หนังสือมาถึงจะใด ก็ให้เจ้าพระยานครราชสีมา พระยานครชัยสิน
พระพิชัยสงคราม พระสรบุรี พระท่าโรง กรมการ เร่งรัดจักแจ
งเอกพระราชทานให้แก่ข้าทูลวงฯ แต่ให้ข้าทูลวงเร่งรัดคุมเอกไปเข้า
กองทัพรับเสด็จฯ ณเมืองตากบ้านระแหงเป็นการเร็ว แล้ข้าทูลวง

ถือตรามาถึงวันใด เจ้าพระยานครราชสีมา พระยานครชัยสิน
พระพิชัยสงคราม พระสรบุรี พระราชานุรักษ์ พระท่าโรง กรมการ
ได้จัดแจงเต็กพระราชทานให้แก่ข้าหลวง ๆ ได้ยกวันใด ให้บอกถลง
ไปให้แจ้ง หนังสือมาณวัน ๒^๑ ๓๒ คำ จุฬศักราช ๑๓๓๖ บั่มมะเมีย
ฉศก (พ.ศ. ๒๓๓๗)

วัน ๒^๑ ๓๒ คำ บั่มมะเมียฉศก เพดาบายแก้ว ๕ โมงมีเศษ ท่าน
ต้นเชือกตั้งวางตราให้เขียนชนกระต่ายบดตรา ตั้งให้หัวหมันตัวจวง
ในถือไป ในทันใดนั้นได้บดตราตั้งให้หมันอนันตศักดิ์ ตัวจวงนอกขวา
ถือไปเมืองเพชรบุรี เมืองท่าโรง เมืองบวชชุม เรือยาว ๖ วา พลพาย
๘ คน ให้นำราชภักดี ตัวจวงในซ้าย ถือไปเมืองนครราชสีมา เรือ
ยาว ๕ วา ๒ ศอก พลพาย ๖ คน ขึ้นไปทางเมืองดลบุรีแล้ว

ฉบับที่ ๘

หนังสือนายควรวรุธ นายเจนมหาทไทย มาถึงผู้รักษาเมือง กรมการ
พระหลวงชนหมันนายบ้านนายอำเภอ ท่าน คอย ทกตำบล ด้วย
หลวงราชหนัก รมตั้งได้เกล้า ๆ ตั้งว่า จะเสด็จขึ้นไปปรามเมือง
เชียงใหม่เดือน ๓๒ แรม ๓๓ คำ บั่มมะเมียฉศกนแล้ว ให้มีตราพระ
ราชสีห์ รมตั้ง แต่งให้นำราชภักดี ตัวจวงในซ้าย ถือขึ้นไปให้
เจ้าพระยานครราชสีมา กรมการ แต่งให้หมันอนันตศักดิ์ ตัวจวง
นอกขวา ถือไปให้พระพิชัยสงคราม พระยานครชัยสิน พระท่าโรง

เรื่องวัดเจ็ดแถวพระราชนครวัดของฯ ใหญ่ได้รับพระราชทาน
 เสร็จเรื่องคนเดินไปรับเสด็จฯ ณเมืองตากบ้านระแหง ให้ทันเสด็จฯ เป็น
 การเร็ว ถ้าแฉนายราชภักดี ตำรวจในซ้าย หมั้นอนันตศักดิ์ ตำรวจ
 นอกขวา ถอดตราชนมาถ่วงบ้าน คำบด แขวงหัวเมืองโต ให้ส่งต่อฯ ขึ้น
 ไปกว่าจะถึงเมืองนครราชสีมา เมืองเพชรบุรี เมืองบัวชุม เมือง
 ท่าโรง จึงฉกพลเดินเป็นการเร็ว ฮยาซ้ายอยู่แคว้นเมืองหนองโต แฉห้าม
 ฮยาให้นายราชภักดี หมั้นอนันตศักดิ์ ทำขึ้นแห่งฉ้อประบัตเรียกเอา
 พัสตุของเงินแก่ผู้มชื้อ.....ตั้งโตๆ.....

บัญชีข้างหลวงบิวอกฮู๊ศึก พ. ศ. ๒๓๓๑

มีหนังสือพระยาอักษรวงศ์ ผู้รั้งเมืองสุวรรณโลก พระรามรัตน
 เมืองอุทัยธานี พระยาวิเศษ พระยาตาก พระยาสุทัศน์ พระยาเชียงทอง
 เมืองระแหง พระยาสุพรรณ กรมการ.....(ฉบับ).....บอกมาว่า
 พระมาตีไปได้เมืองครั้งตีเมืองระแหง เมืองสุวรรณโลก เมืองพิษณุโลก
 แฉจ่ายเข้ากองทัพ พระยามมราช ๆ ให้กองทัพ รับพระราชทาน ค่าง
 อาหาร แฉจ่ายไปราชการทัพ แฉเลี้ยง ปราบปรือไว้ตั้ง แต่
 พระราชทานพระเจ้าหลานเธอ กรมขุนอนุรักษ์สงคราม เป็น (ตั้งต่อ
 ไปน)

พระมาตีไปได้

๓. พระยาอักษรวงศ์ เมืองสุวรรณโลก ช้าย พลาย ๘ พัง ๓๕.
(รวม) ๒๒

๒. มอขพระยาเชียงทอง พระยาตั้งที่ ๆ พณ ๆ สมุหนายกเขาไป
ทัพเชียงใหม่ เดียแก่พระมาเมืองพิษณุโลก ช้าย พลาย ๓ พัง ๓.
(รวม) ๒ ขวา พลาย ๓ พัง ๓ (รวม) ๒ มิน ๓ (รวม) ๕

๓. พญาธรรม์เอาไปทัพ เดียแก่พระมาเมืองพิษณุโลก ช้าย พัง ๖

๔. สมิงจวาเอาไปเดียง พระมาตีไปได้ เมื่อพระมาตีระแหง มอข
พระยาเชียงทอง ช้าย ๒ ขวา ๒ มอขพระยาสุทนต์ ช้าย พัง ๓

พระราชทานพระเจ้าหลานเธอ

กรมขุนอนุรักษ์สงคราม เมืองเพชรบุรี

ช้าย พลาย ๕ พัง ๖

ลัมป้อกอฐุสค (พ. ศ. ๒๓๑๕)

พระยาเชียงทอง ๓ พระยาตาก ๓ (รวม) พัง ๒ พระยาธรรม์
พลาย ๓

จ่ายไปทัพเชียงใหม่ ตัมเมืองสุวรรณบุรี ขวา พลาย ๓

เข้ากองทัพไปรบคอนไก่อเดือน พระยายมราชให้กองทัพได้รับ
พระราชทาน เมืองอุทัยธานี ๒ พระยาตาก ๓ (รวม) ๓

ย้ายไปนครศรีธรรมราชและกรุงกัมพูชา

เมืองสุพรรณ ขวา ไปเมืองนคร (ศรีธรรมราช) รับพระไตรปิฎก
ด้วยพระพรหมมุนี ๒ (ข้าง) คงพตาย ๓ พัง ๓ (รวม) พตาย ๓
พัง ๓

เมืองนครชัยศรี ไปเมืองนคร รับพระไตรปิฎกด้วยพระพรหมมุนี
๓ คง (เมือง) พตาย ๓ (รวม) พตาย ๒

ย้ายไปราชการ รับพระไตรปิฎกเมืองนคร ด้วยพระพรหมมุนี
ขวา พตาย ๓ กรุงกัมพูชาด้วยพระองค์แก้ว ซ้าย พัง ๓ (รวม) ๓

มฤตคเจ้าพระยาสุวรรณคโลก

มีหนังสือบอกพระยาอักษรวงศ์ เมืองสุวรรณคโลก บอกลงมาว่า
ข้างมฤตคเจ้าพระยาสุวรรณคโลกซึ่งมอบพระยาอักษรวงศ์ ใ้ได้นั้น พระมา
ยกกของมาคเมืองพิษณุโลก เมืองสุวรรณคโลก เมืองสุโขทัย พระมาคไป
ไต้ เป็น (มีชื่อข้างพตายดำชาย พตายคุม เป็นต้น) พตาย ๗ พัง ๑๕
(รวม) ๒๒ ซ้าง

พระพรหมมุนีไปเมืองนคร

มีหนังสือบอกพระยาสุพรรณ กรมการเมืองสุพรรณบอกจำหน่าย
แดง เป็น (๓) กรมข้างเกณฑ์ไปบรรทุกันเกณฑ์หามเมื่อ

เสด็จฯ ขึ้นไปปราบเมืองเชียงใหม่ มีมะแหม่ด้บคคก.....

(๒) จำไปรับพระโคตรบิณฑกเมืองนคร ด้วยพระพรหมนั้น.....

มฤคกเจ้าพระยาจักรี (หมุด)

เมืองเพชรบุรี ระยะเวลาช้ายบุญเมืองเพชรบุรี, มฤคกเจ้าพระยา
จักรี นอบพระเจ้าหลานเธอ กรมขุนสังคราม ๆ ว่า ทรงพระกรุณา
พระราชทานแก่พระเจ้าหลานเธอ กรมขุนสังคราม พระยาจักรี
เป็นผู้รับสั่ง คินสืบพระยาจักรีรับแล้ว ๆ ณา จึงให้จำหน่ายไว้ใน
.....ราชทาน

เมืองปราจีน มฤคกหลวงนรา จำไปด้วยพระองค์แก้วเมือง
กัมพูชา ๓ (ข้าง)

ระยะเวลาพระชัยบุรี ช้าย คงอยู่เมืองพิษณุโลก พัง (สูง) &
ศอก ๓ คืบ ๓ (ข้าง)

มีหนังสือขุนรองปลัดเมืองสระบุรี บอกจำหน่ายข้างมฤคกเจ้า
พระยาธรรมซึ่งนอบพระยาธรรม (รวม) ๓๐ ข้าง

บัญชีข้างหลวงบิระกานพศก พ.ศ. ๒๓๓๒๐

ข้าพระพุทธเจ้า พระกำแหง หลวงคชดิถี หลวงคชศักดิ์ ขอ

พระราชทานให้ทราบละของ ๆ ด้วยข้างหลวงอยู่แก่ผู้รักษาเมือง ผู้รับ
 กรมการ นอกกรมข้างเคียง คงมีจำนวนประเภทพศก เป็น พลาย
 ๓๓ พัง ๕๓ (คือ)

(๓) เมืองระแหง พระยาเชียงทอง พลาย ๓ พัง ๘ (รวม) ๑
 พระยาตาก พัง ๒ พระยาสุทศิ์ พลาย ๓ พัง ๓ (รวม) ๒ (รวม)
 พลาย ๒ พัง ๓๓

(๒) พระอภัยขันธ์ อยู่แก่พระรามรัตนคพบ พลาย ๒ พัง ๓ (รวม) ๕
 (๓) พระยาสุรคบุรี พลาย ๓ พัง ๗ (รวม) ๓๐
 (๔) พระเจ้าตูกเชอกรมขุนอนุรักษสังคราม เมืองเพชรบุรี
 พลาย ๖ พัง ๕ (รวม) ๓๐

(๕) อาษาใหม่ พระยาโกษา ขุนศรีเสนา พลาย ๒ พัง ๒ ขุน
 ราชเสนี พลาย ๓ พัง ๕ (รวม) พลาย ๕ พัง ๖

(๖) พระปราจีน พัง ๓
 (๗) พระยาสุพรรณ กรมการ พลาย ๕ พัง ๓
 (๘) พระยาอภัยวงศ์ เมืองสุวรรณภูมิ พลาย ๕ พัง ๓๗
 (รวม) ๒๒

(๙) พระยานครชัยศรี กรมการ พลาย ๒
 (๑๐) พระยากาญจนบุรี กรมการ พลาย ๒
 (๑๑) พระชัยบุรี เมืองพิษณุโลก พัง ๓

นำไปเมืองไทรบุรีและเมืองกลาง

ขุนข้างไปเมืองไทรบุรี ขุนศรีชัยทิศ ๒ ชั่ง นายจำ.....๗ ตำดั่ง

นายมุข รอง.....๓๐ คำตั้ง คุณข้างไปเมืองถดาง นายจำนง.....๘
คำตั้ง นาย.....๘ คำตั้ง

ไปทพด้วยพระยาจักรี, พระยาธรรมา

กองพระยาจักรี

นาย ทดองพกริช ๑ ซึ่ง นายจำตอง ๓๓ คำตั้ง นายสรพรเพ็ชณ์ ๓๓
คำตั้ง นายชำนานญ ๘ คำตั้ง นายแมนศรสาร ๘ คำตั้ง นายกรนภักษา
๘ คำตั้ง

ไพร่.....

คงจะได้รับพระราชทานเงินเดือน ๕ บั๊ก (พ. ศ. ๒๓๒๓) เป็น.....

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญคนเรื่อง

ก.

ทองธานี	บ้าน ๖๘, ๗๗
ทองอุ	๕๖, ๘๗, ๘๘
ทองธรรมฐาน	๘๓, ๘๕
ทองเรนรักษา	นาย ๓๓๖
ทองดาง	เจ้า ๓๓, วิกิ ๒๐
ทองดางเมือง	พระยา ๖๘, ๗๓, ๗๕
ทองดาโหม	พระ ๒๐
ทองดำ	นาย ๖, บ้าน ๓๓
ทองศรีศรี	สมเด็จพระเจ้า ๘๓, พระเจ้า ๘๗, ๘๘
ทองกุก	๕๐
ทองโจร	๕๗
ทองชะ	บ้าน ๕๘
ทองแช	ศึก ๘๕
ทองท่อมแบน	คำบด ๗๘
ทองพอง	คตของ ๗๓
ทองพิชิต	กรง ๕, ๖๘, ๕๒, ๘๗, ๓๓๓
ทองจันทบุรี	พระยา ๕๕, ๓๓๕, เมือง ๓๐๕, ๓๐๖

กาจระ	พระยา ๕๗, ๕๘
กำแพง	พระ ๓๓๕
กำแพงเพชร	เมือง ๖๘, ๘๖, ๘๗, ๘๘, ๓๐๓
กำแหงวิชิต	พระยา ๕๐
กั	จัน ทหารบันใหญ่ ๖๓
กัญชรหัตถ์	ช้างคัน ๓๐
กุมเหล็ก	คำบด ๓๘
กย	พระ ๘๖, เมือง ๖๘
แก่งจัน	๓๓
เกศ	นาย ตะกร ๕๓
เกดข	๘๐
เกวียน	๘๕
แกน	นาย ๒๖
แกดง	บ้าน ๓๓
แก้ว	พระองค์ ๓๓๓, วัดในจันทบุรี ๓๕
แก้วมรกต	พระพุทธรูป ๘๗, วัด ๕๗
โกษา	พระยา ๓๓๕
โกษาธิบดี	๕๒
โกษา (ยัง)	หลวง ๒๕, ๓๓
โกเตย	คำบด ๖
โกเถื่อน	คง ๘๘
โกเส็ง	อง ๓๒

๒

ขลุ้ม	ปากน้ำ ๗๗
ข้าว	๗๐
ข้าวเกลือแพง	๗๐
ข้าวตอก	บาง ๗๖
ข้าวเม่า	บ้าน ๒
ข้าวสาร	๒๒, ๒๗, ๓๒, ๓๓
เขมร	๘๘, ๘๕, ๘๗
เขาน้อย	ตำบล ๘๕
เขาพระ	วัด ๕๘, ๖๓
เขียดระไว	นาย ๖๕
แขก	บ้าน ๗๓
แหม	บาง ๗๖
โอง	เมือง ๘๓, ๘๗
ไร่	บ้าน ๓๓

ก

กษชาติ	หลวง ๓๔
--------	---------

คชศักดิ์	หลวง ๘๕, ๓๓๕
คชดิถี	หลวง ๓๓๕
คเชนทร์เขยรยง	ข้างคั้น พตยา ๕๕
คณาศักดิ์	ชน ๖๓
ควรวรวิญญู	นาย ๕๐, ๓๓๐
กา	บ้าน ๓๓
กาจ	บาง ๓
กาพราน	พระ ๘๗, เมือง ๘๘
คำพน	อุปราชา ๕๘, ๕๘
คำดำ	อุปราชา ๕๘
ศิริกฤษณรัตนค	ข้างพัง ๓๗
กิ่งดำเกา	๗๐, ๗๘
โคกกระทาย	๕๖, ๖๕, ๖๕
โคกพระยา	บ้าน ๖๕
โคกสดุด	ตำบล ๗๒, ตำบล ๗๓
โคน	บ้าน ๗๗

		๑	
จิง		หมื่น ๕๐	
จอมทอง		บ้าน ๓๐๕	
จอมเทียน		นา ๖	
จอหอ		บ้าน ๒๖	
จักร		พระยา ๕๗, ๓๓๕, ๓๓๖, เจ้าพระยา	
		๒๘, ๓๐, ๓๓, ๓๗, ๕๒, ๗๐,	
		๗๕, ๗๗, ๗๓, ๓๓๕	
จันทบุรี		เมือง ๘, ๘	
จันทบูร		ปากน้ำ ๕๐, พระยา ๗, ๓๓, ๓๕, ๓๗,	
จันทร์		วัด ๖๘, ๗๓, ธาจารย์ ๕๒	
จำปาน		พระยา ๕๕, ๕๗	
จำเมือง	กิ่ง	ขุน ๗, ๘	
จำเมือง	เสี้ยว	ขุน ๗	
จังก		เจ้า ๗๕	
จังกกา		๗๖	
จักร		เจ้าพา ๒๘	
จัน		เมือง ๘๕	
จัน		เจ้า ๕๓	
จิง		จัน ๒	

สถานวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เจ้าธำมรงค์ คำน ๕๘, ๖๕

เจ้าพระยา ปากน้ำ ๕๐

เจียม จีน ๓๘

แจ่ง วัด ๘๗, ๘๓

ใจใต้ ปากน้ำ ๕

นครเข่งเทว เมือง ๓๐๓

นครชัย บิน ๖๘

นคทนต์ วัด ๓

ณ หม่อมเจ้าหญิง ๒๘

ชดบุรี เมือง ๓๒, ๓๓, ๓๔

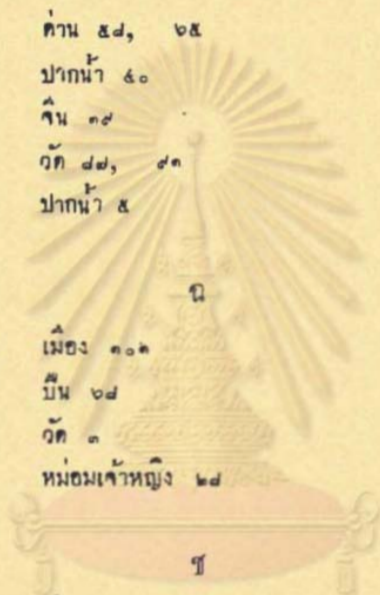
ชวัน พระยา ๒๒

ชองพรวน ๖๐

ชระ ชน ๖๕, ๘๕

ชยันต พระ ๘๘, ๓๐๐, เมือง ๖๘, ๘๘, ๓๐๘

ชยันตาด พระ ๘๘, เมือง ๘๘

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชัยบูรณ์	พระ ๓๓๔, ๓๓๕
ชวพราน	เจ้า ๕๗
ช่างเผือก	ประยู ๕๕
ชาติสุนทร	หลวง ๗๖
ชำนาญไพโรจน์	หลวง ๕, ๗
ชำนาญสาร	หมื่น ๗๖
ชินราช	พระพุทธปฏิมา ๓๔, ๗๖
ชินศรี	พระพุทธปฏิมา ๓๕
ชน บ้านคำ	นาย ๓๓
ช	นาย ตะครี ๕๓, ๖๗
เชษฐกุมาร	หม่อม ๖๗
เชิงงุ่ม	เจ้า ๕๗
เชิงเงิน	พระ ๒, ๕, ๗
เชิงทอง	พระ ๕๐, พระยา ๓๓๓, ๓๓๕
เชิงใหม่	เมือง ๓๗, ๕๓, ๕๕, ๕๐, ๗๕, ๗๖, ๓๐๓, ๓๐๕, ๓๐๗, ๓๐๘
ไชยา	เมือง ๒๗

๗

ชัยพระยา คำมอ ๗๗

ญ

ญวน ๑๕
 ญวนกบฏ ๘๗
 ญวนประสูติพระ ๕๖

ณ

ณรงควิชัย พระ ๖๕
 ณรงควิชิต พระ ๖๓, พระยา ๖๖

ด

ดง บาง ๕
 ดงไก่เถื่อน ๘๘
 ดวง จีน ทหารบันใหญ่ ๗๓

ดวงทิพ นาย ๕๗

ดอกลีด็ก บ้าน ๕๗

ดอชเขาแก้ว วัดกลาง ๕๓

ดง มหา ๘๗

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คารา	หม่อม ๒๕
คำแก้งรณพพิ คี	ทอง ๕๗, ๖๗, ๗๒
เคชะ	ขุน ๓๐๕
เค็มบาง	บ้าน ๗๗

ก

ครังگان	แขกเมือง ๓๓
ค้อมค้อ	๕๗
คะแคงมะระนึ่ง	๗๖, ๓๓๕
คะพอง	คดอง ๗๓
คะพานทอง	ตำบล ๖
คะโพงไต้ม	๕๐
คาถา	พระยา ๓๓๓, ๓๓๕, เมือง ๕๐, ๓๐๗, ๓๐๘
คาน	แขกเมือง ๓๕, เมือง ๓๐, ๓๓, ๔๔
คำหนัก	บ้าน ๕๓
คำหนักแพ	พระที่นั่ง ๓๐๖
ไต่รบฎก	๓๒, ๔๕, ๓๓๓

ณ

รถกมาตร	บ้าน ๖๘
รถถัง	เมือง ๓๓๖
รถ	ท่า ๓๓
รถ	เมือง ๕๘, ๕๐

ท

ทอง	อาจารย์ ๘๒
ทอง	หมื่น ๘
ทองคำ	นาย ๒๕
ทองคำ	นาย ๕
ทองดี	นายทอง ๖๕
ทองแดง	บ้าน ๖
ทองอยู่ นกเด็ก	นาย ๘, ๓๒
ทอง	บาง ๒๘
ทอง	เมือง ๖๕
ทอง	๘๘
ทอง	๒๘
ทอง	ปากน้ำ ๒๘, ตำหนัก ค่าย ๕๖

ท่าทราย	๓
ท่าขนา	พระ ๓๖, ๓๗
ท่าเมือ	เมือง ๗๓
ท่าโรง	คาหนก ๗๐, ๗๓, พระ ๕๗, ๓๐๘, ๓๓๐, เมือง ๗๔, ๓๐๓
ท่าหมา	๒๘
ทพ	หมน ๗๓, ๓๐๒
ทงสุรยาศน์อมรินทร์	ตั้งแต่พระ ๒๓
ทกรราชภู	พระยา ๗๕, ๘๖
ทงใหญ่	บ้าน ๓๔
ทงยง	๓๖
เทพ	หลวง ๗๒, พระยา ๗๓, ๗๕
เทพกวี	พระ ๓๗
เทพพิพร	กรมหมน ๒๕, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๒๘
เทพโยธา	พระ ๕๕
เทพวรินทร์	พระ ๕๘, ๖๓, พระยา ๗๓
เทพา	เมือง ๓๐, ๓๓
เทพามาตย์	กรมพระ ๖๕, ๖๗, ๘๓
แทน	นาย ๓๓
โทก	คำบด ๓๓
ไทรบุรี	เมือง ๓๓๕

II

ชนบุรี	เมือง ๓๘, ๕๓, ๘๘, ๓๐๕, ๓๐๘
ธรรมเจดีย์	พระ ๓๖
ธรรมไตรโลก	พระยา ๘๓, ๘๖
ธรรมราชา	พระ ๓๖
ธรรมอศม	พระ ๓๘
ธรรมา	พระยา ๖๘, ๘๓, ๘๘, ๘๘, ๘๘, ๓๓๖,
ชาติวงศ์	กัมภีร์ ๘๕
ชารา	หม่อม ๒๕
ชเวศร์บัต	พระยา ๕๕, ๕๖, ๖๕, ๖๖, ๘๐
ชเวศร์บรรณ	พระยา ๒๐

III

นคร	เจ้าพระยา ๘๐, เจ้า ๓๓
นครศรีธรรมราช	เมือง ๕๘, ๓๐, ๘๕, ๘๖, ๓๓๓
นครชัยศรี	พระยา ๕๕, ๘๓, ๘๕, ๓๓๕, เมือง
	๕๕, ๘๘
นครชัยรัตน์	พระยา ๘๘, ๓๐๘, ๓๓๐
นครนายก	เมือง ๕

นครราชสีมา	เจ้าพระยา ๘๗, ๓๐๘, เมือง ๒๕, ๘๒
นครสวรรค์	เจ้าพระยา ๖๐, ๘๓, ๘๗, ๘๐, ๘๘, เมือง ๓๗, ๖๘, ๘๘, ๘๘, ๓๐๗
นนทบุรี	พระยา ๕๒, ๕๓, เมือง ๖๘, ๖๙
นรา	ทตวง ๓๓๕
นราธิเบศ	หม่อมเจ้า ๘๘
นราธิวาส	เจ้า ๓๖
นรินทร์	ทตวง ๒๕
นัยกรรม	อุปราชา ๕๗, ๕๙
นัยโพธิ์	ราชวงศ์ ๕๗
นา	บ้าน ๕๘
นาเกลือ	บ้าน ๖
นาค ทหาร	นาย ๗
นางแก้ว	นาง ๖๕
นางบวช	๗๘
นางรอง	พระยา ๘๓
นาคอมเทียน	ตำบล ๖
นาปรัง	๒๘
นายม	๗๘
นายาง	๕๐

นาเรียง	บ้าน ๕
นาตา	ห้วย ๕๐
นามค	ตำบล ๓๕
เนมะโย	ชัย ๖๐
เนาโชติ	หลวง ๗๖
เนิน	วัด ๘
โนนศาลา	บ้าน ๖๘

ป

บรมชาติ	พระ ๓๗, ๕๘, ๕๙, ๗๕
บรมหาราชวง	๕๗
บรมสารีริกธาตุ	พระ ๕๓
บรมหน่อพุทธางกูร	สมเด็จพระ ๓๙, ๖๓
บอตก	ค่าย ๕๕
บอพนม	๕๓
บัวชุม	เมือง ๙๘, ๓๐๓
บางกอก	เมือง ๗๕
บางกุ้ง	ค่าย ๕๖
บางแก้ว	บ้าน ๕๖
บางคาง	๓

บางทราย	วัด ๖๘
บางตะด	๒๘
บางยเรือ	วัด ๘๓
บางตะนง	เมือง ๓๐
บางบัว	วัด ๘๒
บ้านป็น	๘๒
บ้านภุม	ตำบล ๕๕
บาดราช	หมื่น ๕๘
น้ำเรือกัก	ทตจ ๕๘, ๖๓, ๖๕
บุญมา	นาย ๗, ๘, ๕๘
บุญมี	นาย ๕, ๗, ๓๒
บุญมี บางเหย	นาย ๓๓
บุญมี นหาดเล็ก	นาย ๘, ๓๕
บุญเมือง	นาย ๓๐
บุญรอด แชนฮอน	นาย ๗, ๘, ๓๓

ป

ปลวก	๘๕
ปลุกไฟจักร	เจ้า ๖๘
ประตู่สามบาน	ตำบล ๕๘

ประยง	หม่อม ๒๕
ประแสง	บ้าน ๓๓
ปดาสร้อย	บาง ๖
ปักกิ่ง	กรุง ๘๕
บัญญัติ	เจ้ากรุง ๘๐
ปราจีนบุรี	พระ ๘๗, ๓๐๐, ๓๐๕, เมือง ๕, ๒๕, ๒๕, ๓๓๕
ปราณบุรี	เมือง คำบด ๖๘, ๘๖
ปราบ	ทตวง ๒๕
ปราบคาภิเชก	๒๗
ปราบไตรจักร	เจ้าพระยา ๘๐
ปากแพรก	คำบด ๕๖, คำ ๕๘
น้ำตัก	เมือง ๘๓
ปน	บ้าน ๘๒
โบสถ์พตา	๕๕, ๓๐๕
โบมยง่วน	๕๗
โบมิ่ง	๒๕
เผือก	ช้าง ๘๐, พญาช้าง ๓๕
แผ่นดินไหว	๓๗

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ฉ

ช้าง เมือง ๓๔, ๓๖
 ฉ่ายโน้ กรม ๑๕

พ

พกริช หตวง ๓๓๖
 พนมเพง ๕๒, เกาะ ๑๕
 พศควง ครา ๕๒
 พชัย วัค ๒๕
 พร ท้ามวัง ๓๖
 พรหม พระ ๑๑, ๓๐๐, เมือง ๓:๑
 พรหมชบาต ชุน ๓๖
 พรหมมนั พระราชาคณะ ๑๖, ๓๓๓
 พรหมเสนา หตวง ๒, ๕, ๗
 พระนายกอง ๒๐, ๒๖
 พระประแดง ปากน้ำ ๒๑
 พระราม วัค ๑๗
 พรานนก บ้าน ๓
 พรึก วัค ๑๓

พด	หหลวง ๓๘, ๒๕
พดเทพ	พระยา ๗๖
พดเสนาหา	หหลวง ๗
พดเสนาหาญ	หหลวง ๗
พดกาแก้วขม	๒, ๗๕
พะเพยต	๒๐
พฃ	เจ้า ๓๓
พทยา	คาบต ๖
พทตง	พระยา ๓๓
พนัหหลวง	สมเด็จพระ ๖๕, ๘๗
พนัศัพนตา	๙๐
พตักตตง	หหลวง ๖๕
พางทตง	คาบต ๖
พาย	๗๓
พจต	เมือง ๗๗
พชย	หหลวง ๗, พระ ๗๒, พระยา ๒๐, ๗๕, ๓๐๓, เมือง ๓๗, ๓๗, ๕๓, ๘๘, ๘๘, ๓๐๘, ๖๓ ๒
พชยราชา	หหลวง ๒, พระ ๒๕, เจ้าพระยา ๓๐, ๓๗
พชยสงคราม	พระ ๓๐๗, ๓๓๐, พระยา ๗๕
พชยธาดา	พระยา ๗๐

พริ้วไสวสร้อย	พระยา ๔๓, ๕๕
พฤษ โภษา	หม่น ๖๘
พฤษ โภษา	พระยา ๓๐๖
พริ	ทอง ๗, พระยา ๒๐, ๔๒
พริวาท	ธม ๕
พริ โภษา	พระยา ๕๒
พริตสังคราม	พระ ๒๕
พริตธรรม	พระ ๓๖
พริาย	พระ ๒๕, ๒๖
พริณ	บันพระ ๘๓
พริณ โถก	เมือง ๒๔, ๓๓, ๓๗, ๖๘, ๗๔, ๘๐, ๓๓๓, ๓๓๔, ๓๓๕
พริวเคษ	หม่น ๘๗
พริทธานาย	๘๕
พริทบาท	พระ ๕๗
พริยอกพำไพโต	สมเด็จพระ ๒๘
พริรป	พระ ๘๕, ๘๖
พริตกษณะ	๘๕
พริศำดนา	๒๓
พริธมาศ	ปากน้ำ ๓๘, เมือง ๓๓, ๓๒, ๕๗, ๕๐, ๕๒

ทุกไร่เพชร	เมือง ๘๘
เพชรภู	ขุน ๖๔
เพชร	ช่างพดาย ๓๐
เพชรบุรี	พระยา ๒๘, ๕๕, เมือง ๓๓๒, ๓๓๔, ๓๓๕
เพชรบูรณ์	เมือง ๗๗, ๓๐๓
เพชรบูรณ์	พระ ๕๓
เพชรพชัย	พระยา ๗๕
เพชร	๒, ๓๓, ๗๓
เพชร	ทอง ๒๕, ๒๖
เพชร	เมือง ๕๗
โพธิ์ชัย	๗๖
โพธิ์ช้าง	๗๓
โพธิ์ราม	วัด ๗๓
โพธิ์ฐาน	๗๓
โพธิ์วงศ์	พระราชาคณะ ๓๗
โพธิ์หาญ	บ้าน ๓
โพธิ์สามต้น	ค่าย ๓๐, ๓๗
โพธิ์สามทอ	บ้าน ๓
โพธิ์สามหาร	บ้าน ๓

ก

ภักดีสงคราม	จบ ๖๖, ทดง ๗๒
กษัตริย์	ทมน ๓๐๐
กุม	บ้าน ๕๕

ข

มหาเทพ	ทอดง ๕๐, ๕๖, ๖๕
มหาเทพเพนซ์	พระ ๗๕
มหาพระย	ทอดง ๒๕
มหาพชัยสุวรรณาวา	พระทอง ๒๗
มหามนตรี	พระ ๒๖, ๒๗, พระยา ๒๖
มหามนเทียร	เจ้าพระยา ๖๗
มหาราชา	เจ้าพระยา ๓๗
มหาเศวตรัตน์	บ้าน ๕๗
มหาเสนา	พระยา ๗๗, ๗๐, ๗๒, ๗๒, ๗๕
มหาโสภิต	๗๕
มหาอำมาตย์	พระ ๗๖, พระยา ๗๕
มอชยา	๒๐, ๒๖
มอชระ	พระเจ้า ๗๕

มองหม่อง	๗๕, ๗๖
มัยย่งวณ	๕๕
มัทกะธา	กตของ ๕๓
มังกุค	ถวณ ๗๓
มังกุ	๗๖
มิงไป	๗๕
มิงตอก	๗๕, ๗๖
มิงแวง	๗๖
มิงแวงปาดุง	๗๖
มัทมะ	เมฆง ๓๐๕
มายุงวณ	๓๐๕, ๓๖๖
มูเตา	พระ ๗๕
มูตา	นาย ๕๗
เมฆง	นาย ๓๓
แมกตอง	ปากนำ ๒๘, ๕๖
แมท	๕๘
แมนคชดาว	นาย ๓๓๖
แมตมะว	ท่าน ๕๐, ๗๐
แมตั้น	๕๘
ไม้ทรวง	ทนของ ๕

สถาบันวิทยบริการ

ศูนย์บริการนิตยสารมหาวิทยาลัย

ย

ยพ	นาย ๒๖
ยพวราฐ	เจ้าพระยา ๒๘, พระยา ๒๘, ๓๓, ๓๗, ๕๕, ๕๕, ๗๓, ๗๕, ๗๖, ๗๗, ๗๘, ๗๘, ๘๓, ๘๗, ๙๐, ๙๐, ๙๐, ๙๓
ยกกศรา	แขกเมือง ๓๓, ๓๕
ยงพร้อมกัน	๕
ยชน	บาง ๘๓
ยเรือ	บาง ๘๓, ๙๓ ๘๓
ยเรือนอก	บาง ๘๖
ยเรือใน	บาง ๙๓ ๘๖
ยบของไม้	๖๖

ร

รองปลัด	รับ ๖๘, ๙๓
ระฆังแก้ว	๕๓
ระฆังใหญ่	หัดข ๕๗
ระฆอง	เมือง ๖, ๘, ๙๓, ๙๕

ระแหง	บ้าน ๕๐, ๕๓, ๗๑, ๘๕, ๙๐๘, ๙๐๙, ๙๓๓, ๙๓๕
รักษั กษา	หนอง ๕๐, ๕๓
รักษั โยธา	หนอง ๖๘, ๗๒, ๗๕
รักษั มนเทียร	หนอง ๕๕, ๖๒, ๗๒, ๗๓
รัตน กษา	พระ ๖๓
รัตน พมด	พระยา ๗๑, ๗๓, ๗๕
ราชนุก	หนอง ๓๓๐
ราชบุรี	พระ ๖๕, เมือง ๕๕, ๕๖, ๗๘
ราชบุรี	บ้าน ๖๘
ราชปลจนา	๘๖
ราชภักดี	นาย ๓๖๑, พระยา ๖๑, ๗๑
ราชโยธาเทพ	หนอง ๗๓
ราชวินทร์	พระ ๖๖, ๖๗
ราชวินทร์ เหนือ	๗๕
ราชสงคราม	พระ ๗๕
ราชเด่นหา	หม่น ๕
ราชเด่นา	หนอง ๒, ๕๘
ราชเด่น	ขุน ๙๓๕
ราชเสาวดี	พระยา ๗๖, ๗๗, ๗๘

ราชานวัติ	พระ ๓๐๘
ราชาเศรษฐี	พระยา ๓๐, ๓๒, ๕๓, ๕๒, ๕๘, ๖๘,
ราชโอรส	๖๒, ๗๓
ร้านดอกไม้	๖๘
ราม	นักร้อง ๕, ชุน ๗, ๓๓, ๓๕
รามณรงค์	ชุน ๗๒
รามบุบผะ	กรมชุน ๗๘, ๘๘
รามรัตนค	พระ ๓๓๓, ๓๓๕
รามราชา	พระองค์ ๕๓
รามตักษณ	เจ้า ๕๕, ๕๖
รามัญ	ชาว ๓๐๕, พระ ๕๓, ๗๘, ๗๘
รามัญใหม่	พระยา ๕๘, ๖๕
รามัญวงศ์	พระยา ๗๒, ๗๕
เว็อน	เจ้าพระฝาง ๓๕
ฤกษ์	นาย ๖๓
ดพบุรี	พระยา ๗๘, ๓๐๐, เมือง ๒๓ ๗๕

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ณ

ตะมาว	ค่าน ๕๐, d c
ตะมุง	บาง เมือง ๓ c
ทักษัษมาณา	๒๗
ทักษัษณะบุญ	d ๓
ทับเต	เมือง ๓ c ๖
ถาตภูเขี้ยว	บ้าน ๗๗
ถาชาย	ช้างพตาย ๓๓๗
ถาปาง	๕๗, นคร ๕๗
ถาพน	พระยา ๕๗, เมือง ๕๕, ๕๗
ถัม	วัด ๗
ถุกแก	๖๓
ถุกหนาย	ญวน ๕๓

วงรวงคำชราช	พระยา ๒๖, ๒๗
วงพระธาตุ	๗๗
วงพราก	พระยา ๕๗
วงสองตั่ง	๗๐
วงบันพร้อมกัน	d
วงจิตรนฤมต	หตวง d๖

วิจิตรนาถ	พระยา ๕๖, ๑๕
วิชัยประสิทธิ์	มโหรี ๕๕, ๘๗
วิชฌณรงค์	หอดวง ๗๓, พระยา ๑๕
วิเชียรปรากฏ	พระยา ๕๗, ๕๗, ๘๖
วิเศษ	พระยา ๓๓๓
วิเศษ ไชยสถ	ขุน ๖๕
วิศาลธรรม	พระ ๗๒
วิสุทธิมรรค	พระ ๘๖
วิสูตร โขขามาตย์	หอดวง ๗๓
ไฉวรนาถ	จมน ๕๐

ที่

ศิริ	พระอาจารย์ ๓๒
ศิริชัยศักดิ์	ขุน ๓๓๕
ศิริธรรมราช	เจ้าพระยา ๒๐, ๓๐๕
ศิริพัฒน์	พระยา ๒๗
ศิริราชเทวี	พระ ๓๗
ศิริสังวดี	เมือง ๓๐๕, ๓๐๖
ศิริสังเทพ	หมื่น ๖๗, ๗๐, ๓๐๖

ศรีสัตนาคนหุต กรุง ๘๗

ศรีสาภามุนี พระ ๓๕

ศรีสุริยวงศ์ พระยา ๒๖, ๓๘, ๓๐๓

ศรีเสนา ขุน ๓๓๕

สังคราม กรมขุน ๓๓๕

สน นาย ๓๓

สนม หม่อม ๗๗

สพสังวาล์ พระสังฆ ๑๒

สน นาย ๕๗

สนมคัมภาด ทอดวง ๕๕

สนมน้อย นาง ๗๐

สนมหมายก ๓๐๒

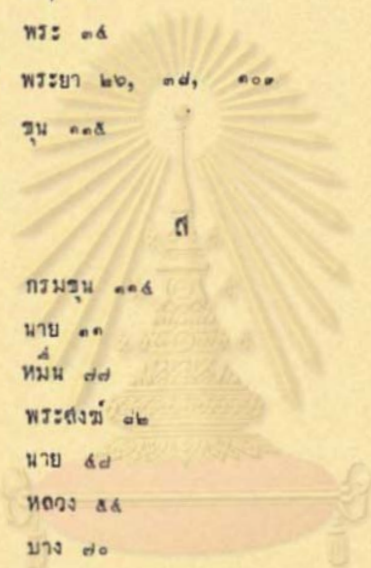
สนมคันทร์ พระยา ๗๕, ๗๗

สนมรี พระ ๓๐๗

สนมประสิทธิ์ เจ้าพระยา ๓๗

สนมศักดิ์ เจ้าพระยา ๓๓๕, พระยา ๗๓, ๗๕, ๓๓๕,

๓๓๕, เมธี ๓๐๗, ๓๓๕

สำนักงานวิทยบริการ
มหาวิทยาลัย

ตำหนัก	๒
ตำเพ็ญ	วัด ๘๐
ตำภา	กิ่ง ตำบล ๖๐, ๗๘
สิ่งที	พระ ๗๗, ๓๐๐, ๓๐๘
สิ่งสังหาร	หมิ่น ๓๐๒
สิ่งหัก	พระพุทธปฏิมา วัด ๕๗
สิ่ง	๒๐
สิ่งโชทัย	พระยา ๖๗, ๗๒, ๓๐๓, เมือง ๓๗, ๓๓๓
สิ่งศักดิ์	พระยา ๓๓๓, ๓๓๕
สิ่งธรรมจารย	พระ ๕๒, ๗๒
สิ่งทรพพร	พระยา ๕๕, ๗๘
สิ่งทรรัตน	ขุน ๗๗
สิ่งทรสัมมัต	พระ ๖๗
สิ่งพรรณมวี	พระยา ๕๕, ๗๗, ๓๐๐, ๓๓๓, ๓๓๕, เมือง ๕๕
สิ่งศรี (บุญมา)	เจ้าพระยา ๓๗, ๕๕, ๖๘, ๖๗, ๗๐, ๗๕, ๗๘, ๗๙, ๘๘, ๘๙, ๙๐, ๙๑, ๙๒
สิ่งทรสังคราม	กวมขุน ๓๓๕
สิ่งรียอภัย	พระยา ๗๒

สุวรรณมหาพิชัยนาวา	เรือพระที่นั่ง	๒๒
เสนาภักดี	ทลวง	๗๒
เสนาภิมุข	พระ	๓๐
เสม	หม่อมห้าม	๒๖
เสนอใจ	จมน	๗๖
เสด็จ	เจ้า	๔๓
เสียมราบ	เมอง	๒๗
เสื่อ		๘๒
แสง	นาย	๕
แสงทหาร	นาย	๗
ไดภัก	มหา	๗๕

พ

ทงชาวด	กรัง	๗๕
ทงของบัว		๗๘
ทงของม	บ้าน	๓๓
ทงของไม้ทรวง	ตำบล	๕
ทงของพุทรากร		๓
ทงทริภุญชัย	นคร	๕๗

หัตถมัตถัก	เมือง ๒๘
หัตถนาครี	๕๐
หางฉัตร	๕๘
หาญ	ฉุน ๗๒
หาคสัง	กาย ๓๕
หินโค้ง	๖
หู้	ฉิม ๖๓
โหราขบตี	พระ ๖๘, ๗๒, ๗๓

ข

อนันต์ศักดิ์	หม่น ๓๐๘
อนันต์พิทักษ์	พระ ๓๐๘
อนันต์ตราชา	พระยา ๒๗, ๒๙
อนันต์ภักธร	เจ้าพระยา ๓๗
อนันต์สังความ	กรมขุน ๖๘, ๗๘, ๘๐, ๘๖, ๘๒, ๓๓๓, ๓๓๕, ๓๓๖
อนันต์บรมศรีมหาสมุทร	พระยา ๓๓, ๓๘
อนันต์เทวา	หม่อม ๗๐

อภัยภักดี	ขุน ๒
อภัยรณฤทธิ	พระยา ๒๗, ๒๘, ๓๗, ๕๕, ๖๕
อภัยสรเพ็ญ	หลวง ๖๕, ๖๗
อภัย ศรีสงคราม	นาย ๗
อริบุญิก	วัด ๕๗
อสงวาท	หมื่น ๖๐
อระแหว่นก	๖๗, ๗๕, ๗๖
อักษรวงศ์	พระยา ๓๓๓, ๓๓๕
อักษเนศวร	หมื่น ๗๕
อัญฉะ	กรุง ๗๕, ๗๖, พระเจ้า ๗๕, ๓๐๕
อัครบือ	เมือง ๗๓
อัยวงศ์	พระยา ๕๗
อัครวิชัย	๒๗, ๓๐, ๓๓, ๓๕, ๓๗, ๕๕, ๕๗, ๕๙, ๕๓, ๖๗

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๑

อากาศสรเพ็ญ	ขุน ๖๓, ๗๒
อังกทอง	พระยา ๗๗, ๓๐๐, ๓๐๔

อาจารย์ กรม ๕๓

๒

อินเทพ	ทองคำ ๓๐๐
อินเขียง	เงิน ๓๐
อินท	เงิน ๓๐๐
อินทบุรี	ทองคำ ๑๐๐, ๓๐๐
อินทวโถงคำ	เงิน ๕๒
อินทระ	เงิน ๖๐
อินทเทพ	ทองคำ ๕๒
อินทพิทักษ์	กรมเงิน ๑๑, ๑๑, ๑๕
อินทวิชิต	พระยา ๓๕
อินทวงศ์	เจ้าพระยา ๕๕
อินทภักดิ์	เจ้าพระยา ๖๕, ๑๑, พระยา ๕๐
อินทวิชิต	เจ้า ๑๓
อินทวาร	ท่านรอง ๑

อุทัย พระองค์ ๕๓

๒

อุทัยธานี บ้าน ๖๘, พระ ๓๓๕, เมือง ๗๗, ๗๘,
๓๓๓

อุบล
อุบลรัตน์
อุบลรัตน์
หม่อมเจ้า ๒๖, ๒๘
๓๐๗

โอ
โอ
เจ้า ๘๓

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์ที่โรงพิมพ์เดลิเวอรี่ ถนนสีพระยา จังหวัดพระนคร
นายจื่อ หลี่มู่ซาโรซ ผู้พิมพ์โฆษณา ๑๐/๗/๕๐

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย